

POLITIE MOET GEEN WEIGERAMBTENAAR ZIJN

– Camilia Bruil –

Onlangs heeft de SP een inventarisatie onder 1700 politieagenten laten uitvoeren naar aanleiding van de verhoging van boetes begin dit jaar. Hieruit bleek dat ‘agenten zich massaal [afvragen] in hoeverre de samenleving hier veiliger van wordt. Ze vinden dat de verhoudingen zoek zijn en hebben het gevoel dat ze alleen maar bezig zijn de staatskas te spekken.’ Daarnaast geeft 95 procent van de ondervraagden aan vanwege de verhogingen vaker dan voorheen een waarschuwing te geven in plaats van een boete uit te schrijven. Tevens stelt een deel van de agenten uit principe boetes boven een bepaald bedrag niet uit te schrijven.

Hoewel er ook in politiek Den Haag veel discussie bestaat over de verhoging van bepaalde boetes – voor parkeren op een gehandicaptenparkeerplaats wordt de boete verhoogd van 180 naar 340 euro – en de verhouding tussen de ernst van een vergrijp en de hoogte van een boete soms ver te zoeken lijkt – een winkeldiefstal met een waarde van 50 euro levert bijvoorbeeld een boete van 200 euro op en is daarmee goedkoper dan fout parkeren –, is het niet aan agenten om hier een oordeel over te vellen en zeker niet om hier vervolgens naar te handelen door bepaalde boetes niet uit te schrijven.

Het weigeren sommige boetes op te leggen is een zorgelijke ontwikkeling. Politieagenten zijn ambtenaren, die aangesteld zijn om een deel van de overheidstaken uit te voeren, namelijk het handhaven van de openbare orde en veiligheid. De politie is met andere woorden een uitvoerend orgaan en geen wetgevende macht. Het is aan het parlement om wetten te maken en strafmaatregelen vast te stellen voor overtreding van deze wetten. De politie voert ver-

volgens deze taak – het handhaven van de openbare orde en het daarbij onder meer opleggen van boetes – uit ongeacht de persoonlijke opvattingen van de agenten (de beboete burger heeft vervolgens nog de mogelijkheid om hiertegen in beroep te gaan, maar dat terzijde).

Dit betekent uiteraard niet dat de politie geen enkele ruimte zou moeten hebben om inschattingen te maken en te bepalen of het in een betreffende situatie passend is om een waarschuwing te geven dan wel een boete uit te schrijven. Een agent kan er echter geen stijlregels op basis van zijn persoonlijke ideeën op na houden en systematisch weigeren boetes uit te schrijven. Het is vanuit liberaal perspectief niet te onderbouwen dat een politiebeambte de vrijheid krijgt naar eigen inzichten de wet al dan niet uit te voeren. Dit leidt tot (staats)willekeur, terwijl de wet voor iedereen gelijk is/zou moeten zijn. Het kan niet zo zijn dat agent A een bekeuring uitschrijft voor parkeren op een gehandicaptenparkeerplaats, terwijl agent B dit in dezelfde situatie niet doet simpelweg omdat hij de boete van 340 euro te hoog vindt. Agent B weigert in dat geval de wet uit te voeren. Als hij dit op basis van gewetensbezwaren zou doen, is het wellicht goed voor de betreffende agent na te gaan of hij wel het juiste beroep heeft gekozen of misschien beter uit kan kijken naar een andere baan – wellicht binnen het politieke domein waar binnen hijzelf de wetgevende taken op zich kan nemen. De politie dient kortom ‘gewoon’ de wet uit te voeren en geen weigerambtenaar te zijn.

Camilia Bruil is eindredacteur van Liberaal Reveil en wetenschappelijk medewerker van de prof.mr. B.M. Teldersstichting.

TEN GELEIDE

MAATSCHAPPELIJKE REVOLUTIES

– Patrick van Schie –

Vijftien maanden zijn verstreken sinds de zelfverbranding van de Tunesische fruitverkoper Mohammed Bouazizi de Arabische wereld in vuur en vlam zette. De branden zijn zeker nog niet overal uitgewoed. De opstand in Syrië trekt momenteel de meeste aandacht. De opstandelingen krijgen veel sympathie uit het Westen, waar zelfs alweer wordt gespeculeerd over de mogelijkheden en de wenselijkheid van interventie om het regime een genadeklap te geven, net als in Libië is gebeurd. Maar aarzelingen zijn er ook, niet alleen ten aanzien van de legitimiteit en effectiviteit van interventie maar ook over de mogelijke uitkomst. Wat zijn de Egyptenaren bijvoorbeeld opgeschoten met de val van dictator Mubarak? Is het risico niet (te) groot dat de bevolking na een geslaagde revolutie van de regen in de drup belandt?

De 'Arabische revolutie' vormt voor de redactie van *Liberaal Reveil* aanleiding een deel van ons blad te wijden aan het thema 'maatschappelijke revoluties'. En om een eventueel misverstand meteen uit de weg te ruimen: het gaat ons daarbij niet om ingrijpende gebeurtenissen in het algemeen, zoals om de Industriële Revolutie, een andere technologische revolutie of een revolutie in omgangsvormen. Het gaat ons om het verschijnsel van de *politieke* omwenteling: een (betrekkelijk) plotselinge en (potentieel) gewelddadige machtswisseling, waarmee belangrijke verschuivingen in de onderliggende machtsverhoudingen in de samenleving tot uiting komen, in gang worden gezet, of worden versneld. Revoluties moeten daarbij worden onderscheiden van de veel vaker in de geschiedenis voorkomende coups: machtsgrepen, waarmee de ene heerser of

heersende klik door een andere wordt vervangen. Meestal staat de samenleving in bredere zin buiten zo'n coup, en voor die samenleving verandert er bij een dergelijke gewone machtsgreep niets wezenlijks. Bij revoluties is het wel het oogmerk het lot van de burgers te verbeteren, of dat wordt die burgers toch minimaal voorgespiegeld.

Zoals het Westen tegenwoordig ambivalent staat tegenover de gebeurtenissen in de Arabische wereld, en tegenover de vraag of moet worden ingegrepen, zo staan liberalen – om het voorzichtig uit te drukken – niet onverdeeld enthousiast tegenover het verschijnsel revolutie. Maar moeten zij steevast afwijzend staan? Hoe in de geschiedenis liberalen, als tijdgenoten en onder hun politieke denkers, revoluties hebben beoordeeld, is het onderwerp van de eerste bijdrage aan ons thema, geschreven door de historici Fleur de Beaufort en Patrick van Schie. Vervolgens wordt door politicologen Ghassan Dahhan en Stephan de Vries de 'Arabische Lente' behandeld: betekent dit stagnatie of bloei? Remco Breuker, hoogleraar Koreastudies, analyseert de situatie in Noord-Korea. Is in de meest gesloten samenleving ter wereld een revolutie mogelijk? Het thema wordt afgesloten door universitair docent Europese Studies László Marác. Hij beschrijft de ontwikkelingen in Hongarije – dat tot de Val van de Muur onderdeel uitmaakte van de Sovjet Unie – en stelt dat eerst definitief met het communistische verleden afgerekend moet worden alvorens er ruimte zal zijn voor een liberale en rechtvaardige samenleving.

Patrick van Schie is redactielid van Liberaal Reveil en directeur van de prof.mr. B.M. Teldersstichting.

DE AMBIVALENTE HOUDING VAN LIBERALEN TEN OPZICHTE VAN REVOLUTIES

– Fleur de Beaufort en Patrick van Schie –

‘Liberty cannot be created by replacing a tyranny’, merkte Gustave le Bon pessimistisch op in zijn werk *The psychology of revolution*.¹ Hoewel met behulp van revoluties veel bereikt kan worden, zoals ook de Franse Revolutie wel heeft aangetoond, meende de Franse socioloog en psycholoog toch dat ‘the prize gained at the cost of such ruin and bloodshed would have been obtained at a later date without effort, by the mere progress of civilization.’² Iedere succesvolle revolutie leidt onherroepelijk tot een tijdelijke terugkeer naar barbarisme.

Le Bon was als psycholoog zeer beducht voor grote massa's. Hij meende dat individuen in een menigte hun kritisch vermogen verliezen, zelfs als zij normaal gesproken in een zeer geciviliseerde cultuur leven. Mensen geven zich eenvoudig over aan leiders van divers pluimage en gedragen zich onder invloed van de massa primitief, barbaars en irrationeel. Het is echter niet alleen de massa die gevaar oplevert, ook leiders vertonen vaak tegenstrijdige neigingen die het welslagen van revoluties aantast. Daar waar de intentie van veel individuele revolutionairen vaak heel positief is, verliezen zij zich, eenmaal aan de macht, in dezelfde fouten als de machthebbers die zij wegstuurden.³

De terughoudendheid van Le Bon ten aanzien van revoluties past bij de kritische houding die veel liberalen innemen als het gaat om het verschijnsel revoluties. Zo kijken liberalen met enige argwaan naar de revolutionaire opstanden die momenteel onder de noemer Arabische Lente gaande zijn. Zal de situatie voor de bevolking in het Midden-Oosten daadwerkelijk verbeteren met het omverwerpen van de verschillende dictaturen, of wordt slechts plaatsgemaakt voor nieuwe tirannieke leiders? Zullen grondrechten in de toekomst voor alle burgers gewaarborgd zijn? In deze bijdrage willen we kijken welke houding liberalen in de geschiedenis kozen ten aanzien van revoluties.

Men verwacht een liberaal niet gauw op de barricaden. Socialisten en aanverwant politiek gezinden

betogen nogal eens dat dit komt omdat liberalen de gevestigde orde per se verdedigen, dit ook wel moeten omdat zij de representanten van die gevestigde orde zouden zijn. Een grove generalisering die minimaal getuigt van (geschiedkundig) onbenul. Wel is het inderdaad zo dat liberalen wantrouwig of zelfs ronduit afkerig staan tegenover (straat)geweld. Zij vinden dat machtswisselingen bij voorkeur ordentelijk dienen plaats te vinden, al was het maar omdat het ongewis is waartoe chaotische toestanden uiteindelijk leiden.

De gebeurtenissen die plaatsvonden tijdens wat veelal – ten onrechte – als de oerrevolutie wordt gezien – de Franse Revolutie van 1789 en volgende jaren – stempelden de liberale gereserveerde houding vele generaties lang. De Iers-Engelse denker en politicus Edmund Burke, die tegenwoordig bekendheid geniet als ‘conservatief’ maar zich inderijd rekende tot de ‘Whigs’ (directe voorlopers van de Britse liberalen), veroordeelde de Franse Revolutie meteen als een aanmatiging van middelmatige geesten. Nog voordat de revolutie een paar jaar later daadwerkelijk ontspoorde, in de periode van Terreur onder Robespierre, wees hij op het geweld waartoe de heiligverklaring van abstracte doelen zou leiden: ‘Plots, massacres, assassinations, seem to some people a trivial price for obtaining a revolution. [...] Humanity and compassion are ridiculed as the fruits of superstition and ignorance. Tenderness to individuals is considered as treason to the public.’⁴ Een andere contemporaine waarnemer, de Zwitserse liberaal Benjamin Constant, legde later (zoals velen na hem⁵) de schuld bij Jean Jacques Rousseau als inspirator van de Franse Revolutie en van alle gruwelen waarvoor de vrijheid tegelijkertijd voorwendsel en slachtoffer was. Met Rousseau's theorie van de ‘algemene wil’ in de hand konden de politici immers hun gang gaan: ‘When no limit to political authority is acknowledged, the people's leaders, in a popular government, are not defenders of freedom, but aspiring tyrants, aiming not to break, but rather to assume the boundless power which presses on the citizens.

[...] During the whole course of our Revolution our governments claimed they had the right to violate the constitution in order to save it.⁶ Het ontketenen van een revolutie zou nog tot daaraan toe zijn, meende Constant, als de eerste, meer gematigde fase tijdig kon worden beëindigd. Maar meestal sloeg die eerste fase door in een tweede fase, waarin alles wat contrair was aan de opvattingen van een paar mensen aan de top, werd vernietigd. Verlichte geesten moesten dan ook de lastige kunst onder de knie krijgen: hoe stoppen we de revolutie tijdig?⁷

Germaine ‘Madame’ de Staël, met wie Constant lange tijd een heftige amoureuze affaire had, keurde net als haar minnaar het revolutionair vertrouwen in de wil van het volk af. In haar postuum gepubliceerde *Considerations on the principal events of the French Revolution* meent zij evenwel dat het Ancien Régime met zijn wandaden de revolutie in zekere zin over zich had afgeroepen. De afschaffing van dat feodale regime was wat betreft De Staël dan ook een goede ontwikkeling, doch al snel na 1789 werd duidelijk dat het volk niet tot een rechtmatiger bestuur in staat was dan de despoten die voorheen aan de macht waren. Sterker nog, de ontwikkelingen hielpen uiteindelijk Napoleon aan de macht, een man van wie De Staël een grote afkeer had.⁸

De Nederlandse liberaal Johan Rudolf Thorbecke meende eveneens dat de Franse Revolutie de weg had gebaand naar de ‘staatsalmacht’. Hij zag overigens niet hoe het anders had kunnen lopen: want vanaf het begin van de revolutie werd alle ‘individueel en eigengeaard leven’ vernietigd, daar de revolutionairen alles in een gelijkmakend universalisme wilden oplossen.⁹ Thorbecke verwierp, zoals bekend, ook de leer van de volkssoevereiniteit, die stelde dat de bron van alle (staats)gezag in het volk lag. Hij stond daarmee in een traditie van een deel van de liberale denkers. David Hume stelde reeds in het midden van de achttiende eeuw dat het denken in termen van een sociaal contract waarbij burgers de van nature tot hen horende vrijheden en rechten deels overdroegen aan een vorst/staat, vreemd was aan de (historische) werkelijkheid: ‘The original establishment was formed by violence, and submitted to from necessity.’¹⁰ Die historische oorsprong op zichzelf maakte het staatsgezag natuurlijk niet rechtvaardig, maar toch was het beter te gehoorzamen omdat anders de samenleving te gronde ging.¹¹ ‘It happens unlikely for those who maintain an original contract between the magistrate and people, that great revolutions of government, and new settlements of civil

constitutions, are commonly conducted with such violence, tumult, and disorder, that the public voice can scarcely ever be heard; and the opinions of the citizens are at that time less attended to than even in the common course of administration.’¹²

Hume vertegenwoordigt voor wat betreft het contractdenken maar één zijde van de liberale medaille. Aan de andere zijde zette John Locke de toon door het sociaal contract van Thomas Hobbes te verfijnen. Bij Hobbes droegen de burgers die aan de basis van het (denkbeeldige) sociaal contract stonden al hun vrijheid over aan de vorst, om met lege handen te staan als die vorst zich misdroeg. Locke maakte Hobbes’ staatstheorie juist liberaal door de overdracht aan de vorst voorwaardelijk te maken: de vorst diende de vrijheid van de burgers te bewaken en hun veiligheid te waarborgen; zodra hij zelf die vrijheid en veiligheid aantastte schond hij het contract en mochten de burgers hem vervangen door een vorst die het oorspronkelijk contract wél diende.¹³

De theorie van Locke diende ter rechtvaardiging van de *Glorious Revolution* van 1688-1689, waarin de Nederlandse stadhouder Willem III (getrouwd met de Engelse prinses Mary) de Engelse katholieke koning James II met militair geweld verdreef. Het is vermakelijk te lezen hoezeer de Engelse liberale denkers die het contractdenken in zijn algemeenheid verwierpen en een revolutie als middel tot lotsverbetering veroordeelden, zich in allerlei bochten wrongen ter rechtvaardiging van de *Glorious Revolution*. Hume betoogde dat het hier om een hoogst uitzonderlijk geval ging: James II had de ‘aard’ van de Engelse constitutie ‘niet begrepen’, waardoor verzet tegen hem ‘noodzakelijk’ werd.¹⁴ Burke meende dat James II wel *moest* worden afgezet om de (protestantse!) religie, de vrijheden en de wetten veilig te stellen, maar hij hield bij hoog en bij laag vol dat van deze uitzondering toch echt geen regel mocht worden gemaakt. Want als zoiets vaags en ongedefinieerd als ‘misconduct’ al een reden was om zich van een regering te ontdoen, zou geen regering zich nog kunnen handhaven. De ‘beginselen’ van de revolutie van 1688 gaven het Britse volk daarom niet het recht voortaan naar believen zijn koningen te kiezen.¹⁵

Maar andere liberale denkers merkten op dat de omstandigheden van 1688 helemaal niet zo uitzonderlijk waren. Benjamin Constant wees bijvoorbeeld op de Zwitserse opstand van het Eedgenootschap die tot (begin negentiende eeuw inmiddels) vijf eeuwen van voorspoed en vrede had geleid, op de Nederlandse Opstand tegen Spanje die burgerlijke vrij-

heid en vrede had gebracht, en op de Amerikaanse revolutie die politieke arrangementen voortbracht welke de mens de meest vrij mogelijke ontwikkeling van zijn talenten boden.¹⁶ Lang niet elke revolutie bracht zulke positieve resultaten, en uiteraard was het beter het niet zo ver te laten komen, maar: 'Long-lasting injustice, repeated and growing, insolvency, more difficult to endure even than injustice, the intoxication of power, the shocks of government which offend all interests in succession, or its negligence which refuses to listen to complaints and lets grievances accumulate: these things produce, sooner or later, such fatigue, such discontent, that all the counsels of prudence cannot stop that mood.'¹⁷

Voor Thomas Paine, de verdediger van de Amerikaanse opstand van 1776 tegen de Engelse koning George III en in die rol eigenlijk een 'Amerikaanse Locke', was het evident dat niet alleen de specifieke context van Groot-Brittannië in 1688 een opstand rechtvaardigde, maar dat de contractgedachte – die hij onderschreef – in het algemeen de basis vormde voor mogelijke revoluties. 'Man did not enter into society to become *worse* than he was before, nor to have less rights than he had before, but to have those rights better secured.'¹⁸ In de Amerikaanse en Franse revoluties zag Paine renovaties die een universeel systeem van beginselen brachten. Dat systeem hield in dat het morele en politiek geluk en de nationale welvaart het meest waren gediend met erkenning van de volgende drie beginselen:

1. De mens is vrij en gelijkberechtigd geboren;
2. Het doel van elk politiek bestel is het behoud van de natuurlijke, onvervreembare rechten van de mens: vrijheid, eigendom, veiligheid en verzet tegen onderdrukking;
3. De natie is de bron van alle soevereiniteit, en geen mens behoort gezag uit te oefenen dat daarvan niet uitdrukkelijk is afgeleid.

Regeringsvormen die niet werden aangepast aan deze drie beginselen, moesten wel instorten en zouden dan door revoluties in overeenstemming met de beginselen worden gebracht.¹⁹

Bij alle huiver die vooral de Franse Revolutie en haar gewelddadige verloop onder liberalen teweeg bracht, en die hun theoretische afkeer van revoluties in het algemeen versterkte dan wel hun algehele welwillendheid temperde, bleef het oordeel van liberalen ook nadien divers. De allereerste liberale politieke beweging ooit ontstond nota bene uit verzet tegen een vreemde overheersing die de natie als bron van

alle gezag vertrapte: de Franse bezetting van Spanje door Napoleon, waartegen de *liberales* zich in 1809 met een politiek program verenigden.²⁰ Zo'n twee decennia later keurde Thorbecke de Belgische Opstand tegen Nederland scherp af: 'Andermaal hebben de theorieën en hersenschimmen der omwenteling van 89 de geesten vermeerderd, en als dronken gemaakt. [...] Van dit tijdstip af aan leven wet en regt bij den dag.'²¹ Thorbecke, die op dat moment nog niet zijn liberale levensfase was ingegaan, had trouwens ook persoonlijke redenen om de Belgische Opstand te betreuren, omdat hij zich als Nederlands hoogleraar in Gent door deze gebeurtenis gedwongen zag zijn biezen te pakken. Maar de Belgische Opstand had natuurlijk juist onder liberalen fervente aanhangers: de liberale beweging in de zuidelijke helft van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was er een van de drijvende krachten achter. Een van de opstandelingenleiders, Charles Rogier, zou later de eerste grote leider van de liberale partij in België worden en was toen als minister-president bij elkaar zeven jaar gelijktijdig ambtsgenoot van Thorbecke.²²

De Belgische revolutie bezorgde het nieuwe, onafhankelijke land ook een van de eerste duurzaam liberale grondwetten in Europa. Daarna kwamen uit de revoluties die zich in 1848 her en der voordeden, meer liberale grondwetten voort, onder andere in Nederland. Weliswaar bleef ons land van revolutie verschoond, maar de angst ervoor maakte de geesten rijp voor een constitutionele liberalisering. In zekere zin was, en aanvaardde Thorbecke, de revolutie elders als bondgenoot. In Duitsland hoopten de liberalen in 1848 eveneens uit de revolutie een liberale grondwet te kunnen slepen. Dat dit daar mislukte, kwam door hun getalm; door het wegebben van de revolutie verzwakte hun positie. Zonder revolutionair vuur achter zich kwamen zij te staan in de kou die van de Pruisische koning uit ging. Voorts stonden liberalen overal in Europa in de negentiende eeuw sympathiek tegenover de opstanden van de Polen tegen hun bezetters; het land was sinds eind achttiende eeuw opgedeeld tussen Rusland, Pruisen en het Habsburgse Rijk. De in wezen revolutionaire eenheidsstrijd in Italië bracht zelfs in 1859 verschillende groeperingen in het Britse Lagerhuis bijeen als liberale parlementaire partij. Wat hen bij alle verdere verschillen verenigde, was namelijk hun steun aan de Italiaanse revolutionaire zaak.

Een verklaring voor de ambivalente houding van veel liberale denkers en politici ten opzichte van de

diverse revoluties in de geschiedenis kan wellicht worden gevonden in de angst voor de ongecontroleerde massa, waar ook Le Bon reeds op heeft gewezen, die het individu uiteindelijk kan verdrukken. Intenties van revolutionairen worden door liberalen omarmd wanneer vrijheidsstrijd tegen een onderdrukkende tirannie gepaard gaat met strijd voor Verlichtingsidealisme. Het vastleggen van individuele grondrechten en creëren van een machtsevenwicht zijn daar voorbeelden van.

Revoluties eindigen echter nogal eens niet op deze wijze, maar onttaarden in een tirannie van de massa, waarmee in feite de oude tirannie door een nieuwe wordt vervangen. Burke waarschuwde zijn landgenoten voor wat een democratische tirannie genoemd zou kunnen worden. 'I hate tyranny, at least I think so; but I hate it most where most are concerned in it. The tyranny of a multitude is but a multiplied tyranny.'²³ Alexis de Tocqueville en John Stuart Mill hebben onder de liberale denkers het meest eloquent gewaarschuwd voor het gevaar van de tirannieke meerderheid. Daar waar het uitgangspunt van individuele vrijheid ondergeschikt wordt gemaakt aan bijvoorbeeld gelijkheid delft vrijheid het onderspit, aldus De Tocqueville in zijn beroemde werk over democratie in Amerika.²⁴

Daarom keken veel liberale denkers die kritisch stonden tegenover de Franse Revolutie met veel meer bewondering naar de *Glorious Revolution* en het Engelse staatsbestel. Belangrijke liberale beginselen waren daar vastgelegd: de *rule of law* boven de *rule of men* en machtscheiding en machts-evenwicht. Bovendien kan beargumenteerd worden dat de revolutie zich daar veelmeer als een herstel van oude maatschappelijke verhoudingen manifesteerde. Maatschappelijke verhoudingen die zich met *trial and error* geleidelijk hebben ontwikkeld.

We kunnen stellen dat de opmerking van Le Bon dat vrijheid niet kan ontstaan door een tirannie te vervangen, ondanks de voorzichtige en ambivalente houding van veel liberalen tegenover revoluties, toch te pessimistisch is. De geschiedenis heeft aangetoond dat revoluties wel kunnen uitmonden in een rechtsstaat met waarborgen voor individuele vrijheden en grondrechten. Veelal gaat het in die gevallen om herstel van een reeds eerder ingezette ontwikkeling die tijdelijk werd onderbroken. Het revolutionair gewoel krijgt dan veelal niet de kans te onttaarden. Een voorbeeld zijn de revoluties in Oost-Europa tegen de communistische overheersing die in feite de

vóór de Tweede Wereldoorlog reeds bestaande individuele vrijheden en grondrechten jarenlang onderdrukte. Voor de overige situaties, waarin individuele rechten en vrijheden het af dreigen te leggen tegen de hitte van de revolutionaire strijd, is de liberale terughoudendheid zeer begrijpelijk.

Gelet op de mogelijke consequenties, in het bijzonder het ondergesneeuwd raken en offeren van individuen aan een 'groter' doel, en het gegeven dat het erg lastig is ontsporing van een revolutie (het verschijnsel dat een revolutie haar eigen kinderen opeet) te voorkomen, is revolutie voor liberalen hooguit aanvaardbaar als een laatste redmiddel.

Het is verkieslijk het staatsbestuur zo in te richten dat machtsmisbruik niet kan plaatsvinden en machtswisselingen zich soepel en overeenkomstig het onderliggende maatschappelijk getij kunnen voltrekken. Indien echter de 'burgerlijke' vrijheden – oftewel de negatieve vrijheid (de vrijwaring van) – wezenlijk met de voeten worden getreden, en er vanuit het heersende systeem geen herstel meer is te verwachten, wordt revolutie noodzakelijk en eigenlijk zelfs wenselijk. Het doel dient dan wel te zijn: herstel van de verloren gegane vrijheden. Dit herstel-perspectief maakt dat de revolutie door liberale voorstanders eerder als een restauratie wordt beleefd.

Als er sprake is van vreemde overheersing die vrije nationale zelfbeschikking onmogelijk maakt, is verzet en zelfs opstand tevens begrijpelijk en geboden. Strikt genomen heet dit misschien geen revolutie, want het betreft geen binnenlandse aangelegenheid. Maar dan wordt eraan voorbij gegaan dat wat in zo'n geval tot het binnenland behoort en wat niet, juist de kern van het twistpunt vormt. Gezag dat door een bepaalde bevolkingsgroep zeer breed als vreemde onderdrukking wordt ervaren, verliest effectief zijn legitimiteit.

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie zijn medewerker respectievelijk directeur van de Teldersstichting en beiden redactielid van Liberaal Reveil.

Noten:

- 4) G. le Bon, *The psychology of revolution* (project Gutenberg-versie [oorspronkelijk 1895]), part III, chapter I.3.
- 5) Ibidem, part III, conclusions.
- 6) Zie meer uitvoerig: G. le Bon, *The Crowd. Study of the popular mind* (project Gutenberg-versie [oorspronkelijk 1896]).
- 7) E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, New Haven en Londen, 2003 [oorspronkelijk 1790], pp. 55-56.

- 8) Onlangs nog: F. Bolkestein, 'Van Rousseau tot Mao en Stalin', *NRC Handelsblad*, 21 februari 2012.
- 9) B. Constant, *Principles of politics applicable to all governments*, Online Library of Liberty, september 2011 [oorspronkelijk 1815], pp. 26 en 31.
- 10) Ibidem, p. 325.
- 11) G. de Staël, *Considerations on the principal events of the French Revolution*, Indianapolis, 2008 [oorspronkelijk 1818].
- 12) J.B. Manger, *Thorbecke en de historie*, Utrecht, 1986, pp. 56-60.
- 13) D. Hume, 'Of the original contract', in: *Essays. Moral, political, and literary*, Indianapolis, 1985 [oorspronkelijk 1742], pp. 474-475.
- 14) Ibidem, p. 481.
- 15) D. Hume, *The history of England* (project Gutenberg-versie [oorspronkelijk 1754-1762]), part F, chapter LXXI.
- 16) J. Locke, *Two treatises on government* [eerste uitgave in 1690].
- 17) D. Hume, 'Of passive obedience', in: *Essays. Moral, political, and literary*, pp. 490 en 492.
- 18) Burke, *Reflections on the Revolution in France*, pp. 15-28.
- 19) Constant, *Principles of politics applicable to all governments*, p. 323.
- 20) Ibidem.
- 21) T. Paine, 'The rights of man' [1791], in: *Political writings*, Cambridge, 1989, p. 78.
- 22) Ibidem, pp. 140-143.
- 23) Voor een korte toelichting: F.D. de Beaufort en P.G.C. van Schie, *Het Liberalen Boek*, Zwolle, 2011, p. 43.
- 24) Aangehaald in: Manger, *Thorbecke en de historie*, p. 50.
- 25) J. Tyssens, 'Liberaal en natievormer. Charles Rogier (1800-1885)', in: P.G.C. van Schie (red.), *Liberale leiders in Europa. Portretten van prominente politici in de negentiende en vroege twintigste eeuw*, Amsterdam, 2008, pp. 123-141, i.h.b. pp. 128-129 voor Rogiers rol in de opstand. In de perioden 1849-1852 en 1862-1866 gaven Thorbecke en Rogier gelijktijdig leiding aan een kabinet.
- 26) Geciteerd in: G.A. van der List en K. Groenveld, 'Tussen vrijheid en democratie: het liberalisme na de Franse Revolutie', in: S.W. Couwenberg (red.), *Opstand der burgers. De Franse Revolutie na 200 jaar*, Kampen, 1988, p. 118.
- 27) A. de Tocqueville, *Democracy in America*, New York, 1994; zie ook: idem, *On democracy, revolution and society*, Chicago, 1980, pp. 99-101.

DE 'ARABISCHE LENTE'

STAGNATIE OF LIBERALE BLOEI?

– Ghassan Dahhan en Stephan de Vries –

Protesterende massa's in de Arabische wereld domineren al ruim een jaar het wereldnieuws. De roep om het vertrek van de vaak meedogenloos maar sluw heersende dictators klinkt volhardend door de regio sinds 19 december 2010. Op die dag namen Tunesische autoriteiten de groentekar van de universitair opgeleide verkoper Mohamed Bouazizi in beslag. In een reactie daarop stak hij zichzelf in brand. Inmiddels hebben de opstanden zich door de gehele regio verspreid en lijken ze door hun aanhoudendheid bijna gemeengoed geworden voor de gemiddelde buitenstaander. Toch moet niet worden vergeten dat er praktisch geen enkele kenner van de regio is geweest die deze gebeurtenissen heeft zien aankomen. Sterker nog, decennia lang werd er gesproken van 'Arabisch exceptionalisme': door een combinatie van specifieke sociale, culturele en economische factoren zou de bevolking van Arabische landen vijandig staan tegenover liberale waarden en democratie.¹ Het moedige optreden van de demonstranten, onlangs door *Time Magazine* uitgeroepen tot 'persoon van het jaar',² toont aan dat die visie tekort schiet. De regio blijkt alles behalve immuun voor de roep om meer vrijheid, transparantie, politieke verantwoording en democratie. De in 1991 door Muslih en Norton³ voorgestelde 'nieuwe realiteit', waarin Arabische regimes steeds meer onder druk komen te staan van opkomende – *business as usual*-scenario's ondermijnende – maatschappelijke krachten, lijkt zich daarmee (pas) nu zeer plotseling te manifesteren.

Natuurlijk is de werkelijkheid complexer dan deze weergave. Bouazizi's actie moet wat dat betreft worden gezien als een vonk die een al langer sluimerend proces in alle hevigheid heeft doen ontbranden. Gezien de inmiddels in gang gezette veranderingen zal de uitkomst van dat proces, hoe die er uiteindelijk dan ook uit moge zien, vergaande gevolgen hebben voor de betrokken landen, de regio en het mondiale geopolitieke landschap in zijn geheel. Mede daarom is het interessant om nader in te gaan op de verschillende motieven van de demonstranten. In dit artikel wordt dat gedaan door

de gebeurtenissen in de regio in een liberaal kader te plaatsen. Dat doen we door de vraag op te werpen in hoeverre de intenties van (de verschillende actoren die onderdeel zijn van) de bevolking (oprecht) van een liberaal karakter getuigen. Daarnaast zullen we ons, op voorzichtige wijze, uitlaten over de vraag in hoeverre het reëel is om liberale waarden (nu al) te beschouwen als het primaire kenmerk waaraan toekomstige politieke stelsels en samenlevingen in de Arabische wereld te herkennen zullen zijn.

De opstanden in vogelvlucht

Hoewel er veelvuldig gesproken wordt over 'de Arabische Lente' is het belangrijk op te merken dat er grote onderlinge verschillen bestaan tussen de betrokken landen en daarmee tussen de dynamiek van de verschillende opstanden.^A Voor de duidelijkheid zullen we daarom eerst de gang van zaken en de huidige situatie in de geselecteerde landen, zijnde Tunesië, Egypte, Libië, Syrië en Jemen,^B in vogelvlucht beschrijven. De verschillen en overeenkomsten die daarbij aan het licht komen zullen vervolgens worden meegenomen in de meer algemene analyse die daarop volgt.

Tunesië

Tunesië werd tot vlak voor de onrusten in 2010 gezien als het lichtend voorbeeld van de Arabische wereld. Onder het regime van president Ben Ali (die regeerde sinds 1987) kende het land een strikte scheiding tussen kerk en staat en vergeleken met de meeste niet olie-exporterende landen in de regio leek de economische situatie in Tunesië gunstig.^C

A De Britse historicus en revolutie-expert Eric Hobsbawm benadrukte onlangs in een interview met de BBC dat er door analisten te weinig rekening wordt gehouden met die verschillen. Zie: 'Stenen gooien helpt niet, jongens', *NRC Next*, 12 januari 2012.

B Deze vijf landen zijn gekozen wegens de intensiteit van de opstanden aldaar. De auteurs zijn zich bewust van het feit dat er meer landen zijn die in het kader van de Arabische lente aandacht verdienen – zoals Marokko, Algerije, Jordanië, Saoedi-Arabië en Oman. Gezien de ruimte is binnen dit artikel gekozen voor een beperkte selectie.

C De Tunesische economie was goed aan het herstellen van de

Echter, er was ook sprake van een toenemende werkloosheid, vooral onder jongeren.^D De toenemende ontevredenheid van deze enorme groep, de helft van de Tunesische bevolking is jonger dan 25 jaar, ontwikkelde zich tot een potentieel gevaar voor het regime van Ben Ali. Naast economische redenen was er onder Ben Ali sprake van vergaande politieke repressie: alle vormen van politiek verzet werden door de veiligheidsdiensten in de kiem gesmoord. Al met al waren de voorwaarden voor een opstand aanwezig; het enige dat nog ontbrak was een vonk. Die werd (letterlijk) ontstoken toen de 26-jarige, groenteverkoper Mohammed Bouazizi zelfmoord pleegde door zichzelf in brand te steken in december 2010 als protest tegen het besluit van de overheid om zijn groentekar te confisqueren. Hierop volgden braken en rellen uit, welke onttaalden in een ware volksoptocht. Na een heftige revolutie werd Ben Ali op 14 januari 2011 afgezet en gedwongen naar Saoedi-Arabië te vluchten.

Tien maanden na zijn vertrek zijn er voor het eerst in de geschiedenis van het Noord-Afrikaanse land democratische verkiezingen gehouden. Gematigde islamisten van de An-Nahda partij hebben daarbij veertig procent van de stemmen behaald en zijn daarmee voor nu de grootste partij in het parlement.

Egypte

Vlak na de revolutie in Tunesië was het regime van Hosni Mubarak (sinds 1981 aan de macht) aan de beurt. De snelheid waarmee de revolutie vanuit Tunesië kwam 'overwaaien' overrompelde de Egyptische autoriteiten. De economische situatie en het vooruitzicht voor Egypte was relatief rooskleurig in de periode tussen 2005 en 2011.^E Door een aantal factoren waren de meeste Egyptenaren het regime echter beu. Zo kwam de economische vooruitgang niet ten goede aan de gemiddelde burger, maar voornamelijk aan Mubaraks politieke bondgenoten. Ten tweede, daar waar er vooruitgang werd geboekt

met het doorvoeren van economische hervormingen bleef politieke liberalisering uit.

Toen onder hevige druk van de steeds fellere opstand de overlevingskansen van Mubarak uiteindelijk nihil werden geacht besloot het leger op 11 februari 2011 in te grijpen en Mubarak af te zetten. Sindsdien is veldmaarschalk en voormalig vertrouweling van Mubarak, Hussein Tantawi, de-facto leider van Egypte. Het volk is er dus in geslaagd Mubarak uit het zadel te werpen, maar de opstand heeft uiteindelijk een bittere nasmaak achtergelaten door voorlopig te eindigen in een militaire coup. Hoewel er onlangs vrije parlementaire verkiezingen zijn gehouden – gewonnen door de Moslimbroederschap, gevolgd door de salafistische Al-Nour partij – blijft het leger als belangrijkste instituut van de macht politiek onschendbaar. De repressie in Egypte is volgens Amnesty International zelfs erger geworden onder Tantawi.⁴ Dit heeft onder meer geleid tot hevige geweldsuitbarstingen in verschillende steden met veel doden en gewonden tot gevolg. Ook worden er momenteel meer dan twaalfduizend burgers in detentie gehouden door de militaire autoriteiten.⁵ Presidentsverkiezingen zullen worden gehouden in mei en juni van 2012, waarna de militaire raad naar eigen zeggen de macht zal overdragen aan de nieuwe regering.

Libië

Toen in 2002 Kolonel Muammar Qaddafi (aan de macht sinds 1969) plots te kennen gaf vrijwillig afstand te willen doen van zijn massavernietigingswapenprogramma, betrokkenheid erkende bij de Lockerbie-affaire en bereid bleek de slachtoffers daarvan te compenseren, werd zijn regime na een lange periode van isolement internationaal gerehabiliteerd. Het opheffen van de sancties stelde Libië in staat om hoogwaardige olie^F te verkopen aan diverse afnemers. Ondanks (of juist mede doordat) het Libië economisch voor de wind ging, was er van politieke hervorming geen enkele sprake.

Dat verandert op slag als de Libische bevolking in januari 2011 de straat opgaat. Wat begint als een vreedzame poging van de bevolking om Qaddafi

financiële crisis in 2009 en het BNP steeg met 3,5 procent in 2010. Daarnaast kende Tunesië een relatief brede middenklasse met relatief lage economische ongelijkheid.

Zie: A. Verdier-Chouchane e.a., 'The revolution in Tunisia: economic challenges and prospects', *Economic Brief African Development Bank*, 11 maart 2011.

D Ter illustratie: 45 procent van de in 2004 afgestudeerde jongeren waren in het jaar 2009 werkloos. Zie: World Bank Country Study, *Tunisia's global integration: a second generation of reforms to boost growth and employment*, Washington, p. 30.

E Tussen 2005 en 2011 steeg het BNP met maar liefst zeven procent.

F Libische olie staat bekend om zijn hoge kwaliteit; dat wil zeggen het is relatief licht en heeft een laag zwavelgehalte. Libië ligt geografisch gezien in de nabijheid van belangrijke afnemers, waaronder de Europese Unie, waardoor het gemakkelijk zijn grondstoffen kan exporten. De zwaardere olie kan daarentegen verkocht worden aan afnemers in Azië. Zie: 'Libya – Oil', *Country Analysis Briefs US Energy Information Administration*, februari 2011.

omver te werpen, mondt uit in een burgeroorlog die duizenden doden tot gevolg heeft. Na een maandenlange gewapende strijd, waarbij de NAVO te hulp schiet, wordt Qaddafi's (huur)leger uiteindelijk verslagen. Een slag die de dictator zelf met zijn leven moet bekopen.

De voornaamste taak van de huidige Libische regering heeft vooral betrekking op de stabilisatie en wederopbouw van het land. Momenteel is de Libische regering bezig met het ontwapenen van gewapende militias in het land en het berechten van hen die verantwoordelijk worden gehouden voor de mensenrechtenschendingen die onder Qaddafi zijn begaan. Die taak blijkt een lastige: Libië is een wpendump en de verschillende militias beconcurreren elkaar om de vrijgevallen machtsposities.⁶

Syrië

Misschien wel het meest repressieve bewind in de Arabische wereld is het Syrische Baath-regime dat sinds 2000 onder leiding staat van president Bashar al-Assad. Het land geldt economisch als een van de zwakste van de Arabische wereld.⁶ De slechte economische toestand, het gebrek aan toekomstperspectief (vooral voor jongeren), onderdrukking van de bevolking en de hoge mate van corruptie waren de voornaamste oorzaken van het uitbreken van de opstand in Syrië in maart 2010.

De protesten zijn inmiddels uitgegroeid tot een gewapend conflict, waarbij de confessionele samenstelling van de samenleving het land gevoelig maakt voor een burgeroorlog tussen de soennitische meerderheid enerzijds en de alawitische en christelijke minderheid anderzijds. Tussen maart 2011 en maart 2012 zijn er in Syrië meer dan 7500 mensen omgekomen bij gevechten tussen 'rebell' en het regeringsleger.⁷

Het meest vooraanstaande oppositielid is socioloog en dissident Burhan Ghalioun. Hij is onlangs benoemd tot voorzitter van het Syrisch Nationaal Comité (SNC). Hoewel het comité secularisme en democratie predikt, valt het te bezien of dit blok ook genoeg steun geniet van de Syrische bevolking. De onduidelijke situatie in Syrië maakt het vooralsnog onmogelijk om de kracht en reikwijdte van de oppositie in kaart te brengen en voorspelling te doen

over de uitkomst. Assad's positie lijkt onhoudbaar na al het bloedvergieten, maar na de succesvolle inname van Homs door zijn troepen is het veel te vroeg om hem in dit stadium af te schrijven.⁸

Jemen

Ook in Jemen bleek een voedingsbodemp voor protest aanwezig. In januari 2011 ging de bevolking de straat op, in eerste instantie om te protesteren tegen plannen van het regime om wijzigingen aan te brengen in de grondwet, maar ook tegen werkloosheid, corruptie en de slechte economische omstandigheden. Al snel werd daar een eis aan toegevoegd: het aftreden van president Saleh (machthebber sinds 1978). Goochelend met beloftes – Saleh belooft zich niet herkiesbaar te zullen stellen in 2013 – en gebruikmakend van interne conflicten met rebellen in het noorden en zuiden en de dreiging van Al-Qaeda ten oosten van de hoofdstad, probeert Saleh aan de macht te blijven.

De protesten houden, ondanks het vallen van doden, aan en intensiveren als de Hashid-stam onder leiding van Sheikh Ahmar de wapens opneemt tegen Saleh's troepen. Als Saleh voor de derde keer op rij terugkomt op zijn besluit in te gaan op een voorstel van de *Gulf Cooperation Council*, waarin hem amnestie zal worden verleend in ruil voor zijn aftreden, vindt er een aanslag op hem plaats. Saleh wordt voor behandeling van zijn verwondingen overgebracht naar Saoedi-Arabië, maar keert in september terug in zijn functie als president. Onder druk vanuit zowel binnen- als buitenland besluit Saleh uiteindelijk op 23 november 2011 af te treden. De president en zijn familie zullen niet vervolgd worden en het is Saleh toegestaan in de toekomst weer mee te doen aan verkiezingen.

Vice-president Mansour Hadi zal tot de te houden verkiezingen als president fungeren. Die verkiezingen zullen worden gehouden onder toezien oog van een regering die voor de ene helft bestaat uit oppositiekandidaten, waaronder de minister-president, en voor de andere helft uit leden van Saleh's partij. In de twee jaar volgend op de verkiezingen zal een nieuwe grondwet geschreven worden, waarna er opnieuw verkiezingen zullen worden gehouden. Tot dusver lijkt Jemen wellicht een onbetwistbaar succesverhaal. Dat is echter maar ten dele het geval: Jemen's veiligheidstroepen staan nog steeds onder leiding van Saleh's familieleden, onder demonstranten leeft de vraag in hoeverre er werkelijk iets zal

⁶ Volgens cijfers van de Wereldbank was het Bruto Nationaal Inkomen (BNI) per hoofd van de Syrische bevolking nog voor de crisis 2.800 dollar. Zie: <http://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic/>.

gaan veranderen⁹ en de kans op een burgeroorlog lijkt reëel.¹⁰

Arabische Lente: waarom en waarom nu?

Wat de precieze oorzaken waren van het uitbreken van de Arabische Lente valt niet exact te zeggen. Bovendien verschilt de specifieke configuratie van motieven van land tot land. Economisch gezien bestaan er belangrijke verschillen tussen de besproken landen: daar waar Syrië en Jemen achterbleven, maakten Tunesië en Egypte in de periode voorafgaand aan de revoluties een economische groei door en kon Qaddafi's regime putten uit de lucratieve oliehandel. Of het de landen nu echter economisch voor de wind ging of niet, het feit dat verworven welvaart vrijwel exclusief toekwam aan de heersers en hun naasten is nagenoeg zeker één van de factoren geweest die hen uiteindelijk de das heeft omgedaan. Een eind aan economische corruptie en een eerlijke kans op werk, inkomen en voedsel behoorden (en behoren) dan ook tot de belangrijkste eisen van de demonstranten. Wat de bovengenoemde landen verder gemeen hebben is dat het in alle gevallen systemen betreft waarin er sprake was (en nog steeds is) van wijdverbreide politieke onderdrukking. Daar waar de regio steeds verder gepenetreerd wordt door onafhankelijke (sociale) media is de drang naar politiek-liberale waarden en de bereidheid er openlijk voor te strijden sterk toegenomen. De voornaamste eisen van de demonstranten waren en zijn dus een (per land verschillende) mix van economische en politieke, waaronder vrijheid, politieke waardigheid en een einde aan de economische wanpraktijken.^H Kortom, een eerlijke kans op een beter leven.

Dat alles verklaart echter nog niet waarom de Arabische opstanden pas onlangs plaats vonden en niet bijvoorbeeld een decennium (aantal decennia) eerder. Wat was er anders dan voorheen? Om deze vraag te beantwoorden zoeken we aansluiting bij Fred Halliday, professor aan de London School of Economics. In zijn werk *Revolutions and world politics: the rise and fall of the sixth great power* stelt hij dat over een tijdsperiode van de afgelopen drie eeuwen revoluties zich voornamelijk hebben voorgedaan in onderontwikkelde landen en niet, zoals Marx had voorspeld, in de meest ontwikkelde landen. Volgens Halliday vinden revoluties vooral plaats in samen-

levingen die de weg naar economische en politieke hervorming zijn ingeslagen, maar zich nog in het beginstadium van dat proces bevinden. In de wereld van vandaag geven revoluties uiting aan de druk die internationale factoren uitoefenen op (meer) traditionele samenlevingen. In combinatie met spanningen die zich toch al voordoen in dergelijke veranderende samenlevingen zorgen die internationale factoren voor een versnelling van het veranderingsproces. De revoluties in de Arabische wereld zijn zo bekeken de onontkoombare consequentie voor regimes die een bepaalde mate van ontwikkeling hebben weten te genereren, maar desondanks de (toenemende) verwachtingen van hun bevolking niet kunnen of willen waarmaken.^I Onder druk van het voortgaande proces van globalisering lijkt het kantelpunt in democratiseringsprocessen zich daarbij steeds sneller en eerder aan te dienen.

Die constatering wordt gesteund door de gebeurtenissen in de Arabische wereld. De regimes hebben zich vergist in de omvang en de snelheid waarin het staatsmonopolie op informatievoorziening, door de opkomst van het internet en internationale nieuwszenders (zoals Al Jazeera en Al Arabiya) en door een bevolking die over het algemeen beter opgeleid en geïnformeerd is dan voorheen, onherstelbaar is aangetast. Propagandapogingen van de autoriteiten konden daardoor grotendeels ontkracht en ondermijnd worden.^I Sterker nog, de massale beschikbaarheid van informatie lag gedeeltelijk ten grondslag aan het feit dat de revoluties zich wisten te verspreiden, iets wat in tegenstelling tot de algemene perceptie zeer uitzonderlijk is. De toegang tot onafhankelijke informatievoorziening stelde burgers uit andere Arabische landen in staat lessen te trekken uit elkaars ervaringen en de aldus opgedane kennis eigenhandig toe te passen op hun eigen politieke systemen – waar nodig aangepast aan de eigen context. Hoewel ook regimes, gebruikmakend van dezelfde middelen, in staat waren te leren van door andere leiders gemaakte (inschattingen)fouten, kwam dat inzicht voor velen van hen te laat. Dat is mede te wijten aan het feit dat kritiek binnen eigen lederen nauwelijks is toegestaan binnen autoritaire regimes, waardoor anticiperen op snelle ontwikkelingen bemoeilijkt wordt. Daarnaast ontvouwen de opstanden zich in een dermate hoog tempo dat

^H Het Arabische woord *Karama*, dat staat voor waardigheid, was de voornaamste leus in de meeste landen.

^I Om met de woorden van Thomas Jefferson te spreken: 'Enlighten the people generally, and tyranny and oppression's of body and mind will vanish like evil spirits at the dawn of day.'

het kantelpunt van de opstanden vaak al bereikt was voordat effectief reageren nog een optie was.

Daarnaast zijn er een aantal meer contextafhankelijke oorzaken aan te wijzen. Om die te identificeren zullen we eerst het epicentrum van de Arabische revoluties onder de loep nemen: Tunesië. Ook in Tunesië had aanvankelijk geen mens verwacht dat een schijnbaar onbeduidende opstand in een klein kustplaatsje zou uitmonden in de afzetting van een van de meest beruchte dictators van de regio. Wat de revolutie in Tunesië en andere Arabische landen grotendeels tot een succes maakte was het feit dat de opstand werd geleid door het volk als zodanig en niet zozeer door een organisatie. Binnen de Arabische inlichtingendiensten heerste decennialang het idee dat georganiseerd politiek verzet de grootste dreiging vormde voor het regime. Om die reden waren diezelfde diensten gericht op het ontmantelen van alle vormen van georganiseerd verzet. Tot 2011 waren de meeste politieke organisaties in de Arabische wereld dan ook geheel ontmanteld of werden zij strak onder de duim gehouden. Het Tunesische regime, net als de rest van de Arabische autocratieën, had het nooit voor mogelijk gehouden dat het volk zich kon mobiliseren zonder steun van gevestigde organisaties en was zich niet bewust van het gevaar dat zich in dit proces schuil hield.

Door de kaalslag van oppositiepartijen kwam het initiatief van verzet echter onbewust te liggen bij de gewone burger. Het regime was dan misschien succesvol geweest bij het ontmantelen van oppositiepartijen en georganiseerd verzet, maar het in toom houden van een complete samenleving die genoeg had van de grootschalige manipulatie bleek niet langer een reële mogelijkheid.^J De incoherente structuur van de opstanden bracht de Arabische regimes in complete verwarring met als gevolg dat er 'verkeerde' beslissingen werden genomen. Tegelijkertijd leken ook burgers zich in eerste instantie onbewust van de macht die zij in handen hadden. Dat veranderde toen het regime in Tunesië ging kraken onder de wervelstorm van protest en het moment aanbrak dat Ben-Ali in het vliegtuig naar Saoedi-Arabië zat.

Ook de algemene omstandigheden waaronder de Arabische opstanden plaatsvonden waren, vanuit het oogpunt van de protesterende massa's, een stuk

gunstiger dan vijf of tien jaar geleden. Toentertijd werd de roep om verandering ernstig belemmerd door de vrees voor binnenlandse en regionale stabiliteit als gevolg van de 'War on Terror'. Met Afghanistan en Irak vers op het netvlies bedacht men zich in het Midden-Oosten wel twee keer om de straat op te gaan en zo de stabiliteit die bestond in gevaar te brengen. Waarvan overigens gretig gebruik werd gemaakt door de heersende dictators. Met het aantreden van president Obama in 2009 en na zijn Caïro-toespraak in datzelfde jaar, waarin hij een oproep deed de banden met de islamitische wereld aan te halen, leek de angst op westerse interventie enigszins af te nemen. Al-Qaeda was in feite niet langer een factor van betekenis sinds het debacle in Irak, waar de beweging veel krediet verspeelde door de wrede praktijken waarvan vooral medemoslims het slachtoffer waren. In de periode vanaf 2009 maakte de Arabische wereld gestaag een sociale verandering door waarin angst voor instabiliteit plaatsmaakte voor woede en de wil om verandering. Een relatief kleine vonk in een kustplaatsje in Tunesië zette een groot aantal mechanismen in werking, waaronder de activering van het burgerbewustzijn en massamobilisatie, met mondiale gevolgen.

Stagnatie of liberale bloei?

Ondanks de sterke aanwezigheid van liberale sentimenten^K – welke bij een groot deel van de massa's in ieder geval oprecht lijken – bestaat bij sommige analisten de vrees dat de Arabische Lente kan gaan uitmonden in een 'Iraans scenario', waarin de verworven vrijheden misbruikt zullen worden door (radicale) islamisten. De roep om vrijheid zou door hen gekaapt kunnen worden om vervolgens een antiliberale en ultraconservatieve agenda op te leggen aan de bevolking. Deze angst wordt gevoeld door de recente electorale successen van goed georganiseerde islamistisch georiënteerde partijen in zowel Egypte als Tunesië. Er moeten echter een aantal kanttekeningen bij deze uitleg worden geplaatst. Een deel van de angst lijkt namelijk ook voort te komen uit

^J Bashar al-Assad lijkt momenteel bewust bezig te zijn de Syrische samenleving te ontmantelen langs sektarische lijnen.

^K Naast vrije verkiezingen bedoelen wij met oprechte liberale sentimenten het centraal stellen van de vrijheid van het individu in brede zin. Daaronder valt vanzelfsprekend het waarborgen van burgerrechten/individuele rechten zoals de vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting, verbod op discriminatie, de onaantastbaarheid van de persoonlijke levenssfeer en het menselijk lichaam en de bescherming van minderheden.

onbekendheid met de feiten ter plaatse.

Bij de verkiezingen in Tunesië werd de gematigd islamistische An-Nahda de grootste partij in het parlement nadat het maar liefst veertig procent van de stemmen wist te behalen. Deze uitslag kan worden gezien als een verlies voor liberalen. Als veertig procent van de stemmen naar islamisten is gegaan wil dat echter tegelijkertijd zeggen dat zestig procent op (meer) seculiere partijen – zoals CPR, Ettakatol en PDP¹² – heeft gestemd. Hoewel die stemmen verdeeld moeten worden onder meerdere partijen zullen islamisten dus wel degelijk met die (grotendeels) seculiere partijen moeten samenwerken – en doen dat ook in de interim-regering die onlangs is gevormd – om enigszins macht uit te kunnen oefenen. Dat is een elementair kenmerk van een gezond functionerende democratie. In Egypte, hebben de islamisten – bestaande uit de Moslim Broederschap (MB) en de Al-Nour partij – zelfs een absolute meerderheid behaald in de verkiezingen.¹³ Ook deze uitslag hoeft echter niet per definitie te worden gezien als een tegenslag voor liberalen. Zo zijn islamisten weliswaar conservatief op sociaal gebied, maar economisch gezien juist zeer liberaal. De MB¹⁴ heeft zich, net als de meeste islamistische bewegingen, onlangs nog geprofileerd als voorstander van de vrije markt en private bezitsvorming.¹⁵ Daarnaast kent de MB geen verleden van corruptie. Het is dan ook voor een aanzienlijk deel het economische programma van de islamisten dat de meeste burgers in de Arabische wereld aanspreekt.

Daarnaast zitten de Egyptische islamisten, wat politieke en sociale ideeën betreft, zelden op één lijn met elkaar. Waar Al-Nour inderdaad als fundamentalistisch kan worden aangemerkt daar waar zij preken voor de (vergaande) invoering van islamitische wetgeving op nationaal niveau, is de MB – net als An-Nahda in Tunesië – een stuk pragmatischer door nadrukkelijk (ook vanuit strategische overwegingen) een coalitie met liberale partijen voor te staan.¹⁶ Samenwerking tussen Al-Nour en de MB wordt zelfs onwaarschijnlijk geacht,¹⁷ al liet een officiële woordvoerder van de Nour partij onlangs wel weten een coalitie met de MB te overwegen. Als dat gebeurt is oplettendheid (vooral van de Egyptische kiezer die liberaal-democratische waarden hoog heeft zitten) geboden, maar valt tegelijkertijd niet uit te sluiten dat beide partijen zich gedwongen zien een pragmatische en meer liberale houding aan te nemen om te kunnen overleven.

Een aanzienlijk deel van de islamisten heeft zich al aangepast aan de nieuwe realiteit. Zo lag de nadruk in het verkiezingsprogramma van de MB voornamelijk op (individuele) rechten en vrijheden in plaats van op religieuze plichten en de oprichting van een islamitische theocratie.¹ Er wordt wel gesteld dat deze houding eerder voortkomt uit (tijdelijk) electoraal opportunisme dan uit ideologische overwegingen. Zolang ook de islamisten zich aan democratische spelregels houden is die angst echter van ondergeschikt belang. Gezien de weerstand van de gemobiliseerde massa's en van de seculiere legers in de regio tegen nieuwe dictatoriale trekjes zullen islamisten, of welke andere partij dan ook, niet snel de kans krijgen een theocratie te stichten.¹⁸ Bovendien moet de bevolking van de Arabische landen de kans krijgen zoveel mogelijk op eigen kracht en naar eigen inzicht een werkend politiek systeem op poten te zetten. Islamisten moeten daarbij niet bij voorbaat worden uitgesloten, maar de kans krijgen zich te manifesteren als partijen die, net als de (overigens veel kleinere) SGP in Nederland, kunnen en willen functioneren in een democratie. Een democratie waarin liberale waarden worden onderstreept, maar die ongetwijfeld belangrijke kenmerken van de lokale context zal weerspiegelen. In een dergelijk proces zullen alle partijen die zich houden aan de spelregels de kans krijgen hun visies aan de samenleving toonbaar te maken en een achterban op te bouwen.

Meer zorg dan de door het volk gekozen islamisten verdient op dit ogenblik dan ook het haperende democratiseringsproces in Egypte (waar het leger een ware transitie lijkt te blokkeren), om over Libië, Syrië en Jemen (waar in alle drie de gevallen op geheel eigen wijze een burgeroorlog dreigt) nog maar te zwijgen. De weg naar democratie is veelal een moeizame voor samenlevingen waarin autocratische regimes zo lang een vanzelfsprekendheid leken en daardoor diepgewortelde structuren hebben achtergelaten. Gezien de meest recente ontwikkelingen in de genoemde landen wordt inmiddels dan ook al gesproken van het aanbreken van een Arabische Winter.¹⁹ In die winter worden ware hervormingen gehinderd door subtiele krachten die weinig opheb-

L In het verkiezingsprogramma van de Moslim Broederschap staat bijvoorbeeld dat alle geloofsgroepen als gelijken zullen worden beschouwd en dat christenen, die tussen de tien en twintig procent van de bevolking vormen, zich niet aan islamitische regelgeving hoeven te conformeren indien deze wordt ingevoerd. Via <http://www.scribd.com/ikhwansocialmedia/d/73955131-FJP-Program-En/>.

ben met democratie (zoals het leger in Egypte en allerlei corrupte belanghebbenden) als door bruut geweld van overgebleven dictators in Syrië, Saoedi-Arabië en Bahrein. Met alle ongeregelde van de laatste tijd vers op het netvlies kan alvast voorzichtig de verwachting worden uitgesproken dat de Arabische Lente niet per definitie (vergaande) vrijheid zal brengen in de meeste landen van de regio. Daarnaast is ook de fragiele economische situatie in de genoemde landen blijvend een punt van zorg. De onrust heeft bijgedragen aan het verder doen verslechteren van die situatie, onder andere door aanhoudende conflicten en het missen van inkomsten uit toerisme in de gevallen van Egypte en Tunesië. Onder druk van hoge werkloosheidscijfers verwachten de mensen in de regio snel verbetering. Misschien wel te snel. Risicomanagement bedrijf iJET schat dan ook in dat sociale onrust zich de komende jaren in een cyclisch proces voor zal blijven doen in het Midden-Oosten.²⁰

De rol van het Westen en Nederland

Dat brengt ons bij de vraag wat de westerse wereld, waaronder Nederland, zou kunnen betekenen voor hen die zich oprecht blijven inzetten voor democratisering van de regio. Vanzelfsprekend doet het Westen er verstandig aan zich niet in negatief opzicht te mengen in het democratische proces, bijvoorbeeld door voorwaarden te stellen aan samenwerking met bepaalde islamitische landen als de uitkomst van de verkiezingen het Westen niet zint.^M Iedere gemeenschap heeft het recht om zijn eigen vertegenwoordigers te kiezen zonder beïnvloeding van buitenaf. Of de uiteindelijke keuze van het volk ons is welgevalen of niet is een andere, en toegegeven soms zeer delicate kwestie. De les van de Arabische Lente is echter misschien wel dat de wil van het volk vroeg of laat tot uiting zal komen en dat het dus weinig zin heeft – en op de lange termijn zelfs ronduit contra-productief kan zijn – om te proberen daaraan beperkingen op te leggen.

Tot voor kort viel er wellicht wat te zeggen voor het argument dat het steunen van dictaturen in de Arabische wereld van vitaal belang was voor de strijd tegen het terrorisme. Echter, terroristische groeperingen gedijen veelal beter onder dictaturen dan onder democratieën. Nooit eerder had Al-Qaeda het

zwaarder te verduren dan tijdens en vooral na de Arabische revoluties. Met het wegvallen van autoritaire regeringsleiders is extremisme een belangrijke zaak om voor te strijden afgenomen. De tijd is aangebroken, voor zowel westerse als niet-westerse politieke leiders, om in te zien dat het op de lange termijn niet opportuun is autoritaire regimes te blijven steunen ter wille van stabiliteit.^N Zoals Tom Malinowski, directeur van Human Rights Watch Washington kernachtig stelt: 'If we bet on the stability of authoritarian states, we will be right most of the time, but wrong at the crucial time. History is made by deviations from the normal course of events.'²¹ We moeten, kortom, af van de visie dat er in het Midden-Oosten politiek gezien slechts twee opties bestaan: de autocraten die we kennen tegenover de islamistische extremisten die we vrezen.²²

Er zijn daarnaast maatregelen die de westerse wereld wel actief kan nemen om (vredezame) demonstranten te helpen in hun strijd. Ten eerste zouden regeringen vanuit moreel oogpunt de levering van bepaalde wapens aan dictatoriale regimes moeten stoppen, als blijkt dat deze ingezet worden tegen de burgerbevolking of de kans daarop groot is. Door Nederland geleverde wapens zijn gebruikt in de strijd tegen demonstranten in landen als Libië, Jemen en Bahrein.²³ In de gehele regio gaven protesterende massa's duidelijk blijk van onvrede ten aanzien van het Westen door het aan de media tonen van tegen hen ingezette, in het Westen gefabriceerde, traangasgranaten. Ook andere landen worden overigens verantwoordelijk gehouden. Zo zijn op Youtube verschillende filmpjes te zien waarin Syrische demonstranten Russische en Iraanse vlaggen verbranden als reactie op de militaire steun die deze landen verlenen aan het regime van Assad. Deze voorbeelden laten zien dat het tegen het licht houden van bestaande militaire samenwerkingsverbanden met autoritaire regimes zowel moreel noodzakelijk als strategisch wenselijk is. Op de lange termijn zet het leveren van wapens aan dictators namelijk ook toekomstige relaties met landen in de regio op het spel.

^N Stabiliteit moet in dit geval worden gezien in de brede zin van het woord. Europa en de Verenigde Staten zijn al dan niet terecht lang (en nog altijd) huiverig geweest om de democratisering van het Midden-Oosten volledig te steun door een scala aan redenen. Daaronder vallen onder andere de angst voor grote stromen vluchtelingen vanuit de regio, de verstoring van een constante toevoer van olie, de opkomst van islamisten, terroristische dreiging en de positie van bondgenoot Israël in de regio.

^M Denk daarbij bijvoorbeeld aan recente voorbeelden in Egypte en de Gazastrook, alwaar het Westen heftig reageerde op de verkiezingswinst van de Moslim Broederschap en Hamas.

Verder kan de regering politieke partijen, die bewezen hebben oprecht te zijn, en veelbelovende initiatieven uit binnen en buitenland steunen. Dat kan in de vorm van het bieden van stimulansen als handelsverdragen en (ontwikkelings)hulp, zoals reeds het geval is binnen de *European neighbourhood policy*. Steun hoeft overigens niet altijd financieel van aard te zijn: morele steunbetuigingen of hulp in de vorm van het sturen van experts kan vaak minstens even waardevol blijken. Als er iets is wat zich niet laat oplossen met een grote zak geld is het wel democratisering. Bij het bieden van hulp moet men zich er verder bewust van zijn dat de regio geen monolithisch geheel vormt. Ieder land heeft een eigen context en een aanpak die werkt in het ene geval kan rampzalige gevolgen hebben in het andere.²⁴ Een blauwdruk voor succes bestaat (helaas) niet en resultaten zullen veelal op *case-by-case* basis behaald moeten worden. Daarbij is gepaste bescheidenheid en vooral oprechtheid geen overbodige luxe.²⁴

Conclusie

We hebben in dit artikel proberen aan te tonen dat democratisering een complex en veelzijdig proces is, waarbij garanties op succes niet bestaan. In Tunesië, Egypte, Libië, Syrië en Jemen zijn sinds vorig jaar omwentelingen in gang gezet die onderling zowel sterke overeenkomsten als verschillen vertonen. Liberale waarden zijn bij het ontstaan en de voortgang daarvan, hoewel niet exclusief, van grote invloed gebleken. De roep om (politieke) vrijheid, gelijkwaardigheid en transparantie klonk (en klinkt) met onmiskenbare kracht door de gehele regio en heeft oude structuren doen wankelen. Hoopvolle ontwikkelingen hebben inmiddels echter plaats gemaakt voor meer realistische en in bepaalde gevallen zelfs pessimistische geluiden. De Arabische Lente zou plaats maken voor een (streng) winter. Het Westen moet dan ook rekening houden met chaos, stagnatie en blijvende vormen van wanbestuur.²⁵

Naast de genoemde zaken is het belangrijkste advies aan een ieder die zich in wil zetten voor een democratisch Midden-Oosten echter om geduld te (blijven) tonen. De weg naar ware democratie is er een met vele (verborgen) gevaren en valkui-

len. Iedere samenleving heeft echter het recht om in electoraal opzicht 'fouten' en 'verkeerde' keuzes te maken. Om vergissingen te kunnen herstellen worden in vrijwel ieder democratisch land van tijd tot tijd nieuwe verkiezingen uitgeschreven. Gekozen vertegenwoordigers kunnen worden afgerekend op hun verkiezingsbeloften en hun positie verliezen als ze deze niet nakomen. Zelfs de meeste moderne en stabiele democratieën zijn continu onderhevig aan verandering en vernieuwing. De Arabische wereld staat daarentegen nog maar aan het begin van een enorm veranderingsproces. Het is daarom naïef en arrogant om te verwachten dat het proces van democratisering in deze landen vlekkeloos zal gaan verlopen. Ook zal de uitkomst niet altijd lijken op datgene dat wij in het Westen voor ogen hebben. De Amerikaanse publicist en *New York Times*-journalist, Thomas Friedman, vatte de huidige rol van het Westen onlangs misschien wel het best samen. Op de vraag hoe het Westen met de electorale opkomst van de islamisten zou moeten omspringen schreef hij: 'the smartest thing now is to just shut up and take notes.'²⁶

Ghassan Dabhan is politicoloog en defensiedeskundige en werkt momenteel als freelance journalist in Libanon en Syrië. Stephan de Vries is politicoloog en wetenschappelijk medewerker van de prof.mr. B.M. Teldersstichting.

Noten:

- 1) Zie voor meer informatie over dit concept onder meer: E. Bellin, 'The Robustness of authoritarianism in the Middle East: exceptionalism in comparative perspective', *Comparative Politics*, nummer 2, 2004, pp. 139-157; L.J. Diamond, 'Why are there no Arab democracies?', *Journal of Democracy*, nummer 1, 2010, pp. 93-104; B. Ghalioun, 'The persistence of Arab authoritarianism', *Journal of Democracy*, nummer 4, 2004, pp. 126-132; I. Harik, 'Democracy, "Arab exceptionalism", and social science', *Middle East Journal*, nummer 4, 2006, pp. 664-684; K. Ibrahim, 'Liberalization or not?', *Freedom Review*, nummer 2, 1995; G. Salamé, 'Sur la causalité d'un manque : pourquoi le monde arabe n'est-il donc pas démocratique?', *Revue Française de Science Politique*, nummer 7, 1991, pp. 303-341; A. Stepan en G.B. Robertson, 'An "Arab" more than "Muslim" electoral gap', *Journal of Democracy*, nummer 3, 2003, pp. 30-44; A. Stepan en G.B. Robertson, 'Arab, not Muslim, exceptionalism', *Journal of Democracy*, nummer 4, 2004, pp. 140-146; T.C. Wittes, *Freedom's unsteady march. America's role in building Arab democracy*, Washington D.C., 2008, pp. 1-14.

O Zo kan zelfs het uitspreken van steun aan demonstranten contraproductief werken in landen als Syrië en Iran. Het geeft regimes onder andere de mogelijkheid demonstranten af te schilderen als door het Westen gesteunde terroristen. Een 'truc' welke (wellicht verrassend genoeg) in de praktijk vaak genoeg blijkt te werken.

- 2) <http://www.time.com/time/person-of-the-year/2011/>.
- 3) M. Muslih en A.R. Norton, 'The need for Arab democracy', *Foreign Policy*, nummer 83, 1991, p. 4.
- 4) Amnesty International, 'Broken promises: Egypt's military rulers erode human rights', november 2011.
- 5) Ibidem, p. 19.
- 6) 'Stenen gooien helpt niet, jongens', *NRC Next*, 12 januari 2012; 'Libya: militias out of control, says Amnesty International', *The Telegraph*, 16 februari 2012.
- 7) 'VN: dodental Syrië boven 7.500 – Tunesië wil Assad asiel aanbieden', *NRC Handelsblad*, 28 februari 2012.
- 8) Barnes-Dacey, 'Assad's continued defiance in the face of growing isolation', *Foreign Policy*, 12 januari 2012.
- 9) C. Schmitz, 'Saleh wins again', *Foreign Policy*, 5 december 2011.
- 10) T. Finn en A. Al-Wazir, 'A house divided', *Foreign Policy*, 28 november 2011.
- 11) 'The great "Arab Spring" of 2011: causes and consequences', *Democratist*, 28 maart 2011.
- 12) Zie: 'Who are Tunisia's political parties?', *Al Jazeera*, 27 oktober 2011.
- 13) 'Egypt's Islamists win 75 percent of parliament', *Associated Press*, 21 januari 2012.
- 14) Zie voor een genuanceerd historisch overzicht van de Moslim Broederschap: J. Cole, *Engaging the Muslim world*, New York, 2010, pp. 50-62.
- 15) 'Al-Arian: Brotherhood's Freedom and Justice Party to be based on Islamic law', *Egyptian Independent*, 17 januari 2011; Cole, *Engaging the Muslim world*, p. 42.
- 16) 'Islamist parties lead Egypt polls', *Aljazeera*, 8 januari 2012.
- 17) 'Egypt's Islamists win 75 percent of parliament', *Associated Press*, 21 januari 2012.
- 18) T. Carothers, 'Think again: Arab democracy's', *Foreign Policy*, 10 maart 2011.
- 19) 'After the hope of the Arab Spring, the chill of an Arab Winter', *The Washington Post*, 2 december 2011.
- 20) 'Forecasting security threats for 2012', *Security Infowatch*, 3 januari 2012.
- 21) T. Malinowski, 'Whispering at autocrats', *Foreign Policy*, 25 januari 2011.
- 22) Deputy Secretary of State William Burns, *Middle East Institute*, via <http://www.mei.edu/>; zie ook: 'Human Rights Watch chides West for aversion to Islamist groups in Middle East', *Haaretz*, 22 januari 2012.
- 23) 'Nederland levert wapens aan dictators', *RTL Nieuws*, 22 februari 2011.
- 24) Carothers, 'Think again: Arab democracy's'.
- 25) 'After the hope of the Arab Spring, the chill of an Arab Winter', *The Washington Post*.
- 26) T.L. Friedman, 'Watching elephants fly', *New York Times*, 7 januari 2011.

Symposium Eerlijkheid en Liberalisme

Vrijdag 22 juni 2012

Op vrijdag 22 juni organiseert de Teldersstichting het symposium 'Eerlijkheid en Liberalisme'. Tijdens dit symposium zal na een algemene inleiding over de begrippen eerlijkheid en rechtvaardigheid in relatie tot het liberalisme, in twee blokken aandacht worden besteed aan pensioenen en de arbeidsmarkt, en over immigratie en integratie.

Het symposium wordt georganiseerd naar aanleiding van het eerder verschenen rapport: *Eerlijk is eerlijk. Wat een liberaal van de staat mag verwachten en van zichzelf moet vergen*.

Het symposium vindt plaats op de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden. Aanvangstijd 13u00. Voor meer informatie kunt u terecht op de website van de Teldersstichting: <http://www.teldersstichting.nl/>.

Teldersstichting

REVOLUTIE IN NOORD-KOREA

– Remco Breuker –

Noord-Korea vandaag de dag is de perfecte antithese van de liberale staat. In de Noord-Koreaanse ideologie – een unieke mengeling van communisme, socialisme, ultranationalisme en het ouderwetse Blut-und-Boden gedachtegoed – staat de groep centraal. De vrijheid van het individu is er expliciet en per definitie ondergeschikt aan de belangen van de groep, de natie, de staat, het leiderschap. Individuele ontplooiing en autonomie zijn eerder potentieel gezagsondermijnende activiteiten dan gewenste idealen. Het leidende principe, althans nominaal, van de Noord-Koreaanse staat is het voortzetten van de revolutie totdat de communistische heilstaat verwezenlijkt zal zijn. Ook op het praktische niveau van de dagelijkse werkelijkheid is er voor het individu en zijn vrijheid weinig tot geen plek. Noord-Korea is wellicht de meest succesvolle (hoe wrang ook) repressieve en totalitaire staat ter wereld. Zowel de positieve vrijheid om te doen wat men wil als de negatieve vrijheid om vrijgelaten te worden van de inmenging van anderen bestaan in de praktijk niet. Daarbij komt dat de strijd om het bestaan voor de meeste inwoners (zeker voor de mensen die buiten P'yongyang woonachtig zijn) zo zwaar is dat onmiddellijk lijfsbehoud van zichzelf en zijn of haar naasten eigenlijk alle energie en resources opslokt.

Het is ironisch dat Noord-Korea ooit als een idealistische staat is opgericht. Het totalitaire Noord-Korea dat wij nu kennen is geleidelijk ontstaan. De Noord-Koreaanse bevolking leefde in aanmerkelijk meer vrijheid en welvaart dan de Zuid-Koreaanse bevolking. Zuid-Korea is namelijk begonnen als een dictatuur waar de oude koloniale machthebbers (die hadden gecollaboreerd met de Japanse bezetters) in het zadel werden gehouden door de Verenigde Staten. Het verhaal van Zuid-Korea is bekend. Aangespoord door een wonderbaarlijk snelle economische groei vanaf eind jaren zestig heeft de Zuid-Koreaanse bevolking, eerst bij monde van de studenten en vanaf de jaren tachtig ook bij monde van de groeiende middenklasse, de eigen vrijheid gewonnen in een langdurige, zwaar bevochten democratiseringsstrijd tegen de dictatuur. De staatsgeleide Zuid-Koreaanse

economie heeft ondertussen plaatsgemaakt voor een zeer succesvolle en onverwacht robuuste economie van de (min of meer) vrije markt.

Tegelijkertijd zakte Noord-Korea door politieke zuiveringen en catastrofale economische keuzes (waaronder het consequent besteden van dertig procent van het jaarlijkse staatsbudget aan het leger) en uiteindelijk ook door de ineenstorting van het Oostblok dieper en dieper in het economische moeras. De hongersnood in de jaren negentig (de zogeheten Zwarte Mars naar analogie van Mao's Lange Mars) was een triest dieptepunt van de uitzichtloze economische en sociale situatie waar Noord-Korea in terecht was gekomen. Maar deze periode waarin honderdduizenden Noord-Koreanen omkwamen door voedseltekorten, legde verrassenderwijs ook de basis voor een radicale ontwikkeling in de Noord-Koreaanse samenleving én in het langetermijnbeleid van de Noord-Koreaanse staat. Deze ontwikkeling wordt vaak miskend, maar is een potentieel keerpunt voor Noord-Korea.

Het afgelopen jaar hebben revoluties tegen autoritaire regimes in Noord-Afrika en het Midden-Oosten de discussie doen oplaaien of er in Noord-Korea een antitotalitaire revolutie zou kunnen komen, geïnspireerd door principes die als universeel te boek staan: individuele vrijheid, recht op leven, vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid. Kortom, alle vrijheden die in Noord-Korea zo beknot worden, zowel ideologisch (waar staat, partij en leger het primaat hebben) als in de dagelijkse werkelijkheid (waar de staat onbetwist heerst). Deze discussie richt zich specifiek op een revolutie die vanuit de maatschappij zou komen en niet op verschuivingen binnen de elite. Het is verleidelijk om als buitenstaander de Noord-Koreaanse propaganda te volgen en te geloven dat het land daadwerkelijk geleid werd en wordt door een uitverkozen alleenheerser, maar Noord-Korea was en is, in toenemende mate, een pluralistisch bestuurde staat, waar de Hoogste Leider (de titel die de drie generaties Kim gemeen hebben) ondanks zijn macht nooit een absoluut heerser heeft kunnen zijn. De eventuele val van Kim Jong

Eun hoeft geen verregaande gevolgen voor Noord-Korea te hebben als de elite waar de Kims deel van uit maken niet eveneens valt. Er zou dan slechts sprake zijn van een paleisrevolutie en niet van een maatschappelijk breed gedragen revolutie.

De vraag is dus of een revolutie geënt op (een selectie van) de liberale principes in Noord-Korea in de nabije toekomst plausibel is. Daar is geen eenduidig antwoord op te geven. Belangrijker is de constatering dat deze vraag niet uit de Noord-Koreaanse situatie zelf voortkomt, maar wordt ingegeven door wat er aan de andere kant van de wereld is gebeurd. Hoewel de Noord-Koreaanse autoriteiten blijk hebben gegeven van een lichte vorm van paranoia na de geslaagde opstand tegen Qaddafi in Libië door alle binnenlandse berichtgeving over wat er in Libië gebeurd was illegaal te verklaren (daaronder viel overigens ook het hebben van gesprekken hierover door privépersonen), zijn Libië en Noord-Korea in dit opzicht moeilijk te vergelijken. Beiden zijn dictatoriale regimes gekenmerkt door repressie en schendingen van de mensenrechten. De situatie in Noord-Korea onderscheidt zich echter door het feit dat er geen oppositiebeweging lijkt te zijn. Er sijpelen af en toe wat berichten door over opruiende pamfletten, en graffiti en de afgelopen maand zouden er vier partijkaders in het noorden langs de grens met China vermoord zijn 'als straf van het volk' (volgens een briefje naast de lijken). Informatie uit Zuid-Korea en de rest van de wereld dringt er in toenemende mate echter wel door (in weerwil van wat de pers hierover bericht). Gekopieerde Zuid-Koreaanse dvd's zijn weliswaar illegaal, maar ook zeer populair en de Zuid-Koreaanse televisie kan op verschillende plekken ontvangen worden. Bovendien heeft nu één miljoen Noord-Koreanen een mobiele telefoon wat vrij informatieverkeer, weliswaar verboden, een stuk makkelijker maakt. De andere kant van de medaille is dat smartphones met internet niet toegestaan zijn. Een oppositie die zich ad hoc via de sociale media organiseert is niet mogelijk. En een georganiseerde oppositie lijkt er ook niet te zijn. En als die er wel zou zijn, wordt het zicht daarop effectief belemmerd door de veiligheidsdiensten in Noord-Korea. Buitenlandse steun voor dissidenten in Noord-Korea is daarmee onmogelijk.

Het grootste obstakel voor een revolutie in Noord-Korea dat ik echter zie, heeft alles te maken met angst. Angst voor de Verenigde Staten. Om Noord-Korea enigszins te begrijpen, en dit geldt in het bijzonder voor de Noord-Koreaanse

diplomatieke manoeuvres, is het van het grootste belang om te beseffen dat de angst voor de Verenigde Staten die keer op keer aan de dag wordt gelegd in officiële nieuwsmeldingen, propaganda-uitingen, uitspraken van beleidsmakers, maar ook in persoonlijke gesprekken met doorsnee Noord-Koreaanse burgers, echt is. Dat wil niet noodzakelijkerwijs zeggen dat deze angst ook reëel is. Maar de Noord-Koreaanse staat heeft op uiterst kundige wijze de collectieve herinneringen aan Amerikaanse oorlogsmisdaden tegenover burgers in het noorden tijdens de Koreaanse Oorlog (en die hebben plaatsgevonden, net zoals de Noord- én Zuid-Koreaanse legers ook bloed van onschuldige burgers aan hun handen hadden) in leven gehouden, uitvergroot en exclusief Amerikaans gemaakt. Het verhaal van de Noord-Koreaanse staat vertelt dat alleen de Amerikanen vrouwen en baby's bayonetteerden, dat alleen de Amerikanen kinderen vermoorden en ga zo maar door. Het beeld van de kwaadaardige Amerikaanse militair die op het punt staat een moeder en kind te vermoorden is dan ook een bekend thema uit de Noord-Koreaanse propaganda-iconografie. De oorlogszuchtige taal van verschillende VS-presidenten heeft bij het Noord-Koreaanse volk deze indruk alleen maar bestendigd. De angst voor een hernieuwde inval van de VS in Noord-Korea is wellicht niet reëel (al is die in het verleden bij tijden reëler geweest), maar daarmee voor de gemiddelde Noord-Koreaan niet minder echt. Het vernuftigste (en meest diabolische) punt van de staatspropaganda is echter niet de (letterlijke, kijk maar naar de posters) demonisering van de Amerikanen, maar het volgende punt: de uiteindelijke legitimiteit van het Noord-Koreaanse leiderschap komt geheel en al voort uit zijn vermogen om het volk tegen buitenlandse aanvallen te beschermen (lees: Amerikaanse dan wel Japanse aanvallen) en níét uit zijn vermogen om de socialistische revolutie succesvol te verwezenlijken. Dit is een punt dat vaak over het hoofd wordt gezien of verkeerd wordt begrepen. Hoe meer druk er van buiten op Noord-Korea wordt uitgeoefend, hoe steviger het regime in het zadel zit, ondanks de grote voedseltekorten of de binnenlandse repressie. Kim Jong Ils grootste verdienste wordt in Noord-Korea zelf gezien als het beschermen van het land door middel van de productie van kernwapens. Dat betekent overigens niet dat de Noord-Koreaanse bevolking het regime een warm hart toedraagt. Verre van dat. Maar *better the devil you know than the devil you don't*. Een Noord-Koreaanse lente zal dan ook

waarschijnlijk niet door een revolutie komen. Behalve als de nieuwe leider, Kim Jong Eun, niet in staat wordt geacht om het land afdoende te beschermen. Hij doet er echter alles aan om even onverzoenlijk militaristisch over te komen als zijn vader. Hij heeft in de afgelopen maand al tientallen goed verslagen bezoeken aan legereenheden afgelegd. Het was ook geen toeval dat het overlijdensbericht van Kim Jong Il op 19 december afgelopen jaar vergezeld ging met de testlancering van twee raketten. Angst voor de VS en militaire paraatheid zijn de twee steunpilaren van het Noord-Koreaanse regime. En vooralsnog heeft Kim Jong Eun geen aanleiding gegeven om te gaan denken dat daar verandering in zal komen.

Ik kan en wil de mogelijkheid van een revolutie in Noord-Korea niet geheel uitsluiten. Het is mogelijk dat ik cruciale informatie mis. Maar op grond van de mij beschikbare informatie ligt een revolutie vanuit het volk niet voor de hand op het moment. Dat wil echter nog niet zeggen dat liberalisering van de maatschappij daarmee van de baan is. Binnensmokkelde Zuid-Koreaanse televisieseries 'bevrijden' steeds meer tv-verslaafde Noord-Koreaanse gezinnen door hen beelden van een andere maatschappij voor te schotelen. En er is een sluiproute die kan leiden tot grotere vrijheden op vele vlakken in Noord-Korea. Die sluiproute heeft alles te maken met de nasleep van de Zwarte Mars uit de jaren negentig. De toenmalige hongersnood heeft de Noord-Koreaanse bevolking één ding geleerd: vertrouw niet op de staat, zorg voor jezelf. En dat is precies wat men de afgelopen tien, elf jaar heeft gedaan. Noord-Koreaanse burgers zorgen voor zichzelf door groenten te telen of konijnen te fokken en het surplus daarvan te verhandelen op de oogluikend toegestane grijze markten. Zij doen dit onder meer door aan allerlei handeltjes deel te nemen (ook als die illegaal zijn zoals de drugssmokkel) en door de grens met China over te steken en daar spullen te verhandelen. De grijze/zwarte markt, de zogeheten *changmadang*, is daarmee het belangrijkste instituut in het dagelijks leven in Noord-Korea geworden.

Ook de elite laat zich niet onbetuigd. Smokkel over de grens met China is alleen maar mogelijk door de elite eerst af te kopen of erbij te betrekken. De reden dat Kim Jong Eun verleden jaar (voordat zijn vader stierf) drastisch huishield in de regio langs de Chinese grens was dat hij de handel en smokkel daar in handen wilde krijgen. Met publieke executies en gedwongen verhuizingen is hem dat ook

gelukt. Deze privé-initiatieven van de elite, in feite hedendaagse roofbaronnen die hun van staatswege verkregen macht gebruiken voor persoonlijk gewin, worden weerspiegeld in de steeds opener structuur van de staat. De afgelopen tien jaar heeft Kim Jong Il, aangespoord door herinneringen aan de afgrijselijke ellende van de Zwarte Mars, getracht de Noord-Koreaanse economie weer op de rit te krijgen door buitenlandse investeringen aan te trekken. Het begrip 'buitenlandse investering' was ooit geheel afwezig in de staatsmedia, nu is het een veel gebezigde term en heeft het een centrale plek ingenomen in de vijfjarenplannen van de overheid. Investeringen komen van China, Rusland en Zuid-Korea. Aziatische en Europese bedrijven besteden productie (van textiel, maar ook van software of animatiewerk) uit aan Noord-Korea. In Kaesŏng, zo'n vijftig kilometer ten noorden van Seoul, bevindt zich een groot industrieel complex dat wordt geleid door Hyundai. Het bevindt zich op Noord-Koreaanse grond en wordt bemand door 50.000 Noord-Koreaanse arbeiders. Deze werken voor de 121 Zuid-Koreaanse bedrijven die daar fabrieken hebben. Zelfs in tijden van grote spanningen tussen noord en zuid gaat het werk er door. Toen in mei 2010 een Zuid-Koreaans marienevaartuig werd getorpedeerd, verbrak Zuid-Korea alle contact met Noord-Korea, met uitzondering van het Kaesŏng-complex. En na de dood van Kim Jong Il heeft de Zuid-Koreaanse regering alle bezoeken aan Noord-Korea tijdelijk verboden, wederom met uitzondering van het Kaesŏng-complex.

Het industriële complex in Kaesŏng is even onwaarschijnlijk als geniaal. Het is een kapitalistische enclave in een nominaal communistisch land, bemand door Noord-Koreaanse arbeiders. Noord-Korea profiteert drievoudig. Het ontvangt grote sommen geld en *goodwill* voor de verleende medewerking. De arbeiders krijgen naar Noord-Koreaanse begrippen ruim betaald (ongeveer 110 Amerikaanse dollar per maand met inbegrip van de sociale lasten). En Noord-Korea heeft een waardevolle Zuid-Koreaanse investering en achthonderd Zuid-Koreanen binnen handbereik als onderpand bij oplopende spanningen. Liberalisering loont, met andere woorden, voor het Noord-Koreaanse regime. Ook voor Zuid-Korea is de winst groot. Het complex bevindt zich op een uur rijden van Seoul en beschikt over een Koreaanssprekende, hoogopgeleide, gemotiveerde arbeidsbevolking. Er zijn geen vakbonden. Zo'n voorbeeld vraagt om navolging. Noord-Korea's ceremoniële staatshoofd Kim Yŏng

Nam, de voorzitter van het Volksparlement, heeft al aangegeven in een recent onderhoud met de bestuursvoorzitster van de Hyundai Group dat Noord-Korea meer soortgelijke investeringen wil.

Over navolging is dan ook al veel gesproken. Kaesŏng wordt als een model gezien voor andere complexen in Noord-Korea. Nu is dit een pad dat bepaald niet over rozen gaat, getuige de vele klachten van Zuid-Koreaanse ondernemers in Noord-Korea, maar vooralsnog politiek en financieel gezien wel de moeite waard. Politieke strubbelingen tussen noord en zuid hebben nieuwe initiatieven vertraagd, maar de dood van Kim Jong Il biedt perspectief. Kim Jong Eun en de zijnen moeten hun macht consolideren. Noord-Korea heeft dringend behoefte aan geld. De bevolking heeft werk nodig waar genoeg mee verdiend wordt om een gezin te voeden. In Hyundai heeft Kim een machtige bondgenoot die aan de eisen van elite én volk kan voldoen. En één die Noord-Korea van binnenuit kent. Ook vanuit Zuid-Koreaans perspectief is een verdere economische penetratie van Noord-Korea op alle fronten gewenst: het lost de hoge-lonenproblematiek in Zuid-Korea op, het vermindert de spanning langs de 38° breedtegraad en het herenigt het schiereiland de facto zonder de torenhoge kosten van een reguliere hereniging.

Er is wel een groot nadeel. Om effectief te kunnen functioneren, moet Noord-Korea in feite gedegradeerd worden tot een economische kolonie van het zuiden. De grens mag niet voor iedereen worden opengesteld. En democratisering in Noord-Korea moet afgeremd worden. Aan deze voorwaarden kan echter worden voldaan in het 'één staat, twee stelsels'-model dat beide staten al jaren zien als de enige realistische manier om te herenigen. Ik ben geen voorstander van zo'n systeem, omdat het op bijzonder cynische wijze profiteert van de ellende van de Noord-Koreaanse bevolking, die een tweederangs status zal krijgen in ruil voor verbeterde levensomstandigheden. Maar ik moet tegelijkertijd ook toegeven dat dit te prefereren zou zijn boven oorlog (met binnen 24 uur één miljoen Zuid-Koreaanse doden louter door conventionele wapenen, zo luidt de laatste schatting) of ineenstorting van Noord-Korea en de gevolgen daarvan. En misschien

ook wel boven de huidige status quo. In de praktijk zou zo'n stelsel neerkomen op de gedeeltelijke liberalisering van Noord-Korea. Vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid, recht op leven zullen gewaarborgd zijn. De vrijheid om te gaan en staan waar je wilt (nog) niet.

Instabiliteit en oplopende spanningen in Noord-Korea zijn zeker mogelijk. Een plotse ineenstorting van de Noord-Koreaanse staat, een volksopstand of een coup van het leger kunnen ook niet helemaal uitgesloten worden. Noord-Korea is immers één van de meest repressieve staten ter wereld. Bovendien wordt de bevolking hard getroffen door onder meer voedseltekorten en zijn grootschalige schendingen van de mensenrechten aan de orde van de dag. Maar het ligt meer voor de hand dat de sluiproute via economische initiatieven als Kaesŏng de liberalisering van Noord-Korea mogelijk zal maken. Heel geleidelijk vinden noties van individuele vrijheid er een plek, met name dankzij de verspreiding van Zuid-Koreaanse tv-series op dvd en de usb-stick, en dankzij de dagelijkse contacten tussen Noord-Koreaanse arbeiders en Zuid-Koreaanse managers in Kaesŏng en andere speciale economische zones. Toch weerhoudt angst voor de Verenigde Staten de bevolking ervan om het regime dat hen tegen buitenlandse agressie zegt te beschermen, af te vallen, ondanks alle opgehoopte woede jegens het regime. Een volksopstand is niet de waarschijnlijkste weg tot meer vrijheden. De radicaal veranderde (maar slecht onderkende) economische structuur van Noord-Korea biedt deze weg wel. Economische toenadering in de vorm van buitenlandse investeringen in Noord-Korea of door *outsourcing* naar Noord-Korea bieden veel meer perspectief op een (zeer) geleidelijke revolutie. Een revolutie die mogelijk pas zichtbaar zal worden nadat deze heeft plaatsgevonden.

Remco Breuker is hoogleraar Koreastudies aan de Universiteit Leiden. Hij is historicus en doet onderzoek naar de premoderne geschiedenis van Korea en Noordoost-Azië, contemporaine Koreaanse geschiedenis, Koreaanse cinema en Noord-Korea in een historische context.

REVOLUTIE EN LIBERALISME IN HONGARIJE

– László Marác –

Hongarije is een van de weinige landen in Centraal- en Oost-Europa dat gekenmerkt wordt door een lange traditie van interesse voor het liberalisme, al moet wel gezegd worden dat de staat van het liberalisme zelden tot volle wasdom kon komen in de Hongaarse geschiedenis.¹ Het beginpunt van de staat Hongarije is het jaar 1000 na Chr. toen de Hongaarse koning Sint Stefanus als eerste katholieke koning gekroond werd en Hongarije haar positie innam in het westerse bondgenootschap, het zogeheten Pax Romana dat onder leiding van het Vaticaan stond. Deze beslissing van Sint Stefanus heeft ervoor gezorgd dat Hongarije sinds haar bestaan vervlochten raakte met West-Europa en dat de westerse ideologieën en filosofieën ruim baan kregen om Hongarije in de loop van de geschiedenis te bereiken. De positionering van Hongarije als westers georiënteerd land, weliswaar met een feodale staatsinrichting waarin de Hongaarse adel een belangrijke rol speelde, bleef bijna duizend jaar gehandhaafd.

Eind achttiende eeuw bereikten de verlichtingsidealen ook Hongarije. De Hongaarse graaf István Széchenyi (1791-1860), die als officier in de Weense lijfgarde van keizerin en koningin Maria Theresia de mogelijkheid kreeg om rond te reizen in Europa, was buitengewoon enthousiast over de Industriële Revolutie in Engeland maar ook over het economisch liberalisme dat door Engelse filosofen, onder wie Jeremy Bentham, werd uitgewerkt. Nadat graaf Széchenyi weer terugkeerde op zijn landgoed in West-Hongarije initieerde hij vele projecten zoals de invoering van pacht, het bevaarbaar maken van de rivieren in Hongarije, de stoomtrein en het paardenfokken.

De Hongaarse Vernieuwing begon rond 1820 en de discussies over hoe Hongarije zich verder moest ontwikkelen vonden plaats in de landdag in de Hongaarse hoofdstad Pressburg (het tegenwoordige Bratislava). De discussies gingen over de onafhankelijkheid van Hongarije in het Habsburgse Rijk en de vraag óf Hongarije een industriële natie moest worden óf zich op agrarische productie zou moeten toelekken. Graaf Széchenyi, de vertegenwoordiger van de hoge Hongaarse adel wilde dat Hongarije

zich concentreerde op de landbouw en zag voor Hongarije een toekomst weggelegd in het kader van Habsburgse Rijk; terwijl Lajos Kossuth, de vertegenwoordiger van de lage adel Hongarije een industriële basis wilde geven en wilde dat Hongarije zich losmaakte van het Habsburgse Rijk. De discussie werd gewonnen door Kossuth en leidde uiteindelijk tot de Hongaarse Opstand en Vrijheidsstrijd van 1848-1849 tegen het absolutisme en waarin de Hongaren militair verslagen werden.

Tijdens de Hongaarse Opstand en Vrijheidsstrijd van 1848-1849 werden niet alleen zoals bij eerdere vrijheidsoorlogen de soevereine rechten van Hongarije en de adel gewaarborgd, maar kregen ook de idealen van de Franse Revolutie brede steun. In 1848 werd het feodalisme afgeschaft en moest ook de adel voor het eerst belasting gaan betalen. De censuur werd opgeheven en er was voor het eerst sprake van persvrijheid in het land. Hoewel na het neerslaan van de Hongaarse Opstand het feodalisme niet meer opnieuw werd ingevoerd en er in het Hongaarse gedeelte van het Habsburgse Rijk de individuele emancipatie niet werd teruggedraaid, slaagde het ancien regime onder leiding van het Weense hof haar greep op de Hongaarse samenleving te behouden tot aan de het einde van de Eerste Wereldoorlog. In 1918 maakte de communistische staatsgreep een einde aan de maatschappelijke inrichting van het oude Hongarije.

Liberalisme sterker dan communisme

De twintigste eeuw in Hongarije stond in het teken van autoritaire en totalitaire regimes. Tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en de val van het communisme in 1989 was er slechts drie jaar sprake van een liberale democratie. Na de Tweede Wereldoorlog werd Hongarije bezet door de troepen van het Rode Leger dat op het oostfront als overwinnaar uit de strijd met nazi-Duitsland naar voren kwam. Onder het gezag van de Sovjet Unie was er aanvankelijk sprake van een ontluikende democratie. Er ontstond zelfs een meerpartijensysteem, geïnspireerd op de westerse parlementaire democratie. Het was echter duidelijk dat de Hongaarse Communistische Partij, die onder bescherming stond van het

Rode Leger, de prille democratie zou ontmantelen via de 'salamitactiek' dat inhield dat de Hongaarse samenleving stap voor stap overgenomen werd door de communisten. In 1948 grepen de communisten uiteindelijk de macht en vestigden een totalitaire, communistische staat.² De Hongaarse Communistische Partij die onder leiding stond van de stalinist Mátyás Rákosi, die ook wel de beste leerling van de Russische dictator Jozef Stalin werd genoemd, slaagde erin om begin jaren vijftig de Hongaarse samenleving in een houtgreep te nemen.

Het kenmerk van de communistische totalitaire samenleving was dat de macht in handen was van een klein groepje communisten, dat de rechtsstaat buiten werking werd gezet en er volstreekte willekeur heerste. Vermeende en echte tegenstanders van het regime konden zo maar in het holst van de nacht van hun bed worden gelicht en meegenomen worden voor ondervraging en marteling in het hoofdkwartier van de Hongaarse veiligheidspolitie, de AVH aan de Andrásyiaan dat zich in het centrum van het Pester stadsdeel bevond.^A In het begin van de jaren vijftig voerde de AVH een waar schrikbewind waarbij er een heus concentratiekamp werd opgezet in Reesk en waar veel politieke tegenstanders die democratische ideeën hadden tot slavenarbeid werden gedwongen. Een ander belangrijk punt was de zelfverheerlijking en de persoonscultus van de Hongaarse communistische *nomenklatoera* (de kleine politieke en bestuurlijke elite), die massale vormen aannam en die veel Hongaren tegen de borst stuitte. De terreur en de onvrijheid zouden uiteindelijk leiden tot de Hongaarse Opstand van 1956.

De drijvende kracht achter de Hongaarse Opstand van 1956 waren de studenten van de Technische Universiteit van Boedapest die op 23 oktober een solidariteitsmars hielden voor de slachtoffers van de Poolse opstand in Poznan in juni van hetzelfde jaar.³ Bij de mars naar het parlement sloten zich scholieren en arbeiders aan waarna de Hongaarse Opstand uitbrak. Het grote bronzen beeld van Stalin in de buurt van het Heldenplein werd diezelfde dag nog van zijn sokkel getrokken. 's Avonds trokken de opstandelingen naar het gebouw van de Hongaarse radio waar hun eisen werden voorgelezen. De opstandelingen eisten vrijheids- en burgerrechten: vrije

verkiezingen, recht op vrije meningsuiting, afschaffing van de censuur, herstel van de nationale soevereiniteit en ontbinding van de gehate veiligheidspolitie, de AVH. De Hongaarse Communistische Partij stortte in en er kwam een regering van nationale verzoening onder leiding van de communist Imre Nagy. Uiteindelijk zou de Hongaarse Opstand, hoewel er in de straten van Boedapest hard gevochten werd voor Hongaarse vrijheid en liberale grondrechten, bruuft neergeslagen worden door Russische tanks die de restanten van de Hongaarse Communistische Partij weer aan de macht hielpen.

Hoewel de Hongaarse Opstand een nederlaag was voor het liberalisme en het uiteindelijk niet tot een liberale revolutie kwam, lukte het de communisten in Hongarije niet meer om de duimschroeven opnieuw hard aan te draaien. In de tweede helft van de jaren zestig werden voorzichtige stappen in de liberalisering van de economie gezet wat er uit bestond dat Hongaren in hun vrije tijd op het eigen erf groente en fruit mochten verbouwen. In veel gevallen betekende dit dat de Hongaren in staat waren om te voorzien in hun eigen voedselbehoeften. De erosie van het communisme ging voort toen in de jaren zeventig de Helsinki-akkoorden werden ondertekend en mensenrechtenorganisaties de mensenrechten in Oost-Europa gingen monitoren. Hierdoor werd de druk op de communisten om het communisme met een menselijk gezicht toe te staan opgevoerd. De Helsinki-akkoorden boden in ieder geval dissidenten de mogelijkheid om hun eigen communistische leiders uit te dagen. Het meest dwingend gebeurde dat in Polen waar sinds de opkomst van de vrije vakbeweging Solidariteit de Poolse communisten te maken kregen met continue maatschappelijk verzet. In Hongarije bleef de herinnering aan de Hongaarse Opstand van 1956 levend. Een belangrijke stap naar de liberale samenleving was het feit dat in 1988 een commissie van de Hongaarse Communistische Partij zelf bekend maakte dat de Hongaarse Opstand geen 'contrarevolutie' was geweest zoals de communistische ideologie voorschreef maar een legitieme opstand tegen een tirannieke onderdrukking van het Hongaarse volk.

Met het aantreden van Michael Gorbatsov als secretaris-generaal van de communistische partij in de Sovjet-Unie zette de *perestrojka* ('herstructurering') en de *glasnost* ('openheid') van de communistische samenleving verder door. Dit was het signaal voor de hervormingsgezinde vleugels van de communistische

A Tegenwoordig is in het oud-hoofdkwartier van de AVH, het 'House of Terror' gevestigd. Dit museum geeft een overzicht van de foltering en wandaden van de totalitaire regimes in het Hongarije van de twintigste eeuw, het fascisme en het communisme.

partijen in Oost-Europa om de bakens te verzetten en het liberalisme te omarmen. In 1988 vonden de rondetafelconferenties plaats waarbij de vertegenwoordigers van de communistische machthebbers overlegden met de vertegenwoordigers van oppositionele groepen over overdracht van de macht. Er werd besloten dat er vrije verkiezingen zouden komen en dat de censuur zou worden afgeschaft.

De vreedzame overgang van het totalitaire systeem naar een parlementaire democratie wordt ook wel de 'fluwelen revolutie' genoemd. De fluwelen revolutie is geïnspireerd door de geest en de principes van het liberalisme. De meeste landen uit het voormalige Oostblok wilden zich ook aansluiten bij de Europese Unie, de liberale gemeenschap van staten, en de NAVO, de veiligheidsorganisatie die op de bres staat voor de liberale grond- en burgerrechten. Dit is opmerkelijk omdat kort voor de val van het communisme Oost-Europese landen in het kader van het Warschaupact nog gezworen vijanden waren van het Noord-Atlantische bondgenootschap.

Liberalisme en het postcommunisme

Hoewel de basisvoorwaarden voor een liberale samenleving in Centraal- en Oost-Europa – waaronder ook de Hongaarse samenleving – in de jaren negentig vervuld werden, is de realiteit van de postcommunistische samenleving anders. Is het mogelijk om een democratische samenleving op te bouwen uit de puinhopen van een totalitaire samenleving zonder dat er eerst een afrekening met dat totalitaire verleden heeft plaatsgevonden? In ieder geval is het niet mogelijk gebleken om een rechtvaardige samenleving op te bouwen waarin een ieder in vrijheid kan leven.

De problemen begonnen al met de rondetafelconferenties. De notulen van de rondetafelconferentie in Hongarije zijn geheim gebleven. Het is erg moeilijk om na te gaan wat er precies is afgesproken tussen de vertegenwoordigers van de communistische partij en de vertegenwoordigers van de oppositionele groepen en bewegingen, die overigens geen enkele legitimiteit bezaten om namens het 'volk' met de communisten te onderhandelen. Het heeft er alle schijn van dat de notulen van de rondetafelconferentie een clause bevatten dat de communisten met rust gelaten zouden worden in Hongarije. Er heeft namelijk nog niemand verantwoording hoeven af te leggen voor ernstig wanbeleid en misdaden tegen de menselijkheid die onder het communisme zijn begaan.

Het is haast onmogelijk om een liberale samenle-

ving op te bouwen als er geen genoegdoening geboden wordt aan de slachtoffers van het communisme. De Nederlands Hongaarse cameraman Lajos Kalános zat in de jaren vijftig gevangen in de Hongaarse 'Goelag Archipel' – de zogeheten straf- en werkcampen – omdat een kennis van hem benzine zou hebben verhandeld, een vorm van handel die in de jaren vijftig in het communistische Hongarije verboden was.⁴ Kalános en een aantal van zijn vrienden werden later beschuldigd van een 'samenzwering om de communistische staat omver te werpen.' Kalános had geluk dat hij niet ter dood veroordeeld werd maar er met verbanning van dertien jaar naar een van de werkkampen 'goed' vanaf kwam. Kalános had nogmaals geluk omdat hij tijdens de Hongaarse Opstand naar het Westen kon vluchten. Zo voorkwam hij dat hij de rest van zijn straf in mensonterende omstandigheden moest creperen. De ontroerende reportages die de cameraman maakte over slachtoffers en zijn oud-rechters die medegevangenen naar de strop stuurden mochten in Hongarije niet op het scherm verschijnen en konden alleen in Nederland in nieuwsrubrieken als *Brandpunt* vertoond worden. De slachtoffers van het communisme kregen geen erkenning voor het leed wat hen overkomen was. Vaak bleken daders nog in hoge functies bij de overheid een ambt uit te oefenen of zelfs zitting te hebben in het Hongaarse parlement.

Hongarije heeft een enorme schuldenlast van ongeveer 57 miljard dollar (78 procent van het Bruto Nationaal Product). Deze voor een klein land gigantische schuld is voor een groot deel opgebouwd tijdens het communisme. Ergens aan het einde van de jaren zeventig kreeg Hongarije leningen van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank waarmee voor een deel de 'communistische heilstaat' werd gefinancierd. Het andere deel van het geld verdween in de zakken van de communistische *nomenklatoera*. Waar het vele geld naar toegegaan is, is nu niet meer te traceren. In ieder geval is het niet de Hongaarse bevolking ten goede gekomen. Hongarije draagt de last van de schulden onder het communisme en er is geen uitzicht op een snelle verbetering van de wankele financieel-economische situatie.

De schuldenlast van Hongarije is verder opgelopen tijdens het socialistische bewind van ex-premier Ferenc Gyurcsány tussen 2004 en 2010. De oligarch Gyurcsány komt voort uit de communistische beweging. In 2006 gaf hij toe dat hij de macro-economische cijfers van Hongarije vervalst had om de verkie-

zingen te winnen. Vervolgens liet hij op 23 oktober van hetzelfde jaar tijdens de vijftigjarige herdenking van de Hongaarse Opstand met rubberen kogels schieten op vreedzame demonstranten die het niet eens waren met zijn beleid. Zo werden de mensenrechten geschonden en gemarginaliseerd. Voor beide misdaden is de ex-premier van Hongarije niet vervolgd. Wel is recentelijk zijn parlementaire onschendbaarheid opgeheven, maar of het tot een vervolging wegens machtsmisbruik zal komen is onduidelijk.

Vrijheid van meningsuiting is zeker gegarandeerd in Hongarije maar levert dat ook eerlijke, transparante berichtgeving op? De jaren negentig werden gekenmerkt door het feit dat veel mediaorganen een buitenlandse eigenaar kregen die de redactie uit de communistische tijd liet zitten. Het gevolg was dat in het Westen gangbare principes voor journalistieke ethiek, zoals hoor en wederhoor in Hongarije niet of nauwelijks werden of worden toegepast. Vandaar dat vooral kranten nauwelijks met hoor en wederhoor opereren maar aan eenzijdige berichtgeving doen die veel weg heeft van partijpolitieke propaganda.

Viktor Orbán

De huidige Hongaarse regering bestaat uit een coalitie van conservatief-liberalen en christendemocraten onder leiding van premier Viktor Orbán. De regering beschikt over een zeer ruime meerderheid van 68 procent van de stemmen en probeert af te rekenen met de postcommunistische periode in de Hongaarse geschiedenis. Hierdoor moeten uitwassen zoals hierboven beschreven in de toekomst uitgesloten worden en kan Hongarije de stappen zetten naar normale democratische verhoudingen. De Hongaarse regering heeft om haar doel te bereiken een nieuwe grondwet geschreven waarin de basiswaarden van de Europese Unie vastgelegd zijn. Deze grondwet vervangt de oude stalinistische grondwet uit 1949, waarmee Hongarije zonder overigens dat de Europese Unie dat in de gaten had of daar een punt van maakte, toetrad tot diezelfde Unie. In de preambule van de nieuwe grondwet worden een aantal opvattingen over de Hongaarse identiteit, geschiedenis en cultuur vastgelegd. De titel van de grondwet is 'God zegen de Hongaar', de eerste regel van het Hongaarse volkslied. De misdaden begaan door de totalitaire regimes van de twintigste eeuw, het nazisme en communisme worden veroordeeld en verder wordt erkend dat het christelijke erfgoed een belangrijke rol heeft gespeeld bij de vorming van

de Hongaarse staat onder verwijzing naar de eerste christelijke koning van Hongarije, de heilige Stefanus. De grondwet is verder een voorbeeldig pro-Europees document. Artikel E (1) zegt bijvoorbeeld dat Hongarije zich zal inzetten om de veiligheid, welzijn en vrijheid van de Europese volkeren te waarborgen om daarmee de totstandkoming van de Europese integratie te ondersteunen. De artikelen 25 tot en met 28 van de grondwet leggen de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht vast geheel in de geest van de trias politica, een gangbaar principe van moderne staatsordening in West-Europa.

Het is verwarrend dat sommige partijen in het Europees Parlement, vooral de Socialisten, Groenen en de Liberalen, aan de liberale en democratische integriteit van de Hongaarse grondwet twijfelen en er vanuit gaan dat de nieuwe Hongaarse grondwet dictatoriale volmachten toekent aan premier Orbán. Dit bleek op het parlementaire debat over de Hongaarse grondwet in het Europees Parlement (EP) toen op 19 januari de 'dictator' zelf naar Straatsburg kwam om geheel in stijl van democratische normen en waarden de discussie met het EP aan te gaan maar buitengewoon onvriendelijk werd bejegend door de fractievoorzitters van bovengenoemde partijen, Hannes Swoboda, Daniel Cohn-Bendit en Guy Verhofstadt. Na de bestudering van de Hongaarse grondwet die 52 pagina's telt, kan de conclusie niet anders zijn dan dat EP-leden de Hongaarse grondwet niet gelezen hebben of bewust een lastercampagne tegen de Hongaarse regering voeren. In ieder geval is er in de Hongaarse grondwet geen enkel artikel te vinden dat de Hongaarse premier dictatoriale volmachten zou geven. Dit moet uiteraard niet verward worden met de robuuste machtspositie die de Hongaarse regering in het Hongaarse parlement bezit. Het pleit juist voor de regering Orbán dat ze zich met zoveel parlementaire macht, die op democratische wijze verkregen is, vrijwillig beperkt om een liberale, democratische grondwet te implementeren die Europese normen en waarden respecteert, zoals de aloude trias politica.

Inmiddels is gebleken dat de Europese Commissie het in wezen eens is met de Hongaarse regering. De nieuwe Hongaarse grondwet is geen punt van discussie voor de Europese Commissie, zoals bleek uit het overleg dat tussen premier Orbán en de voorzitter van de Europese Commissie, José Manuel Barroso plaatsvond op 24 januari. Het verschil van inzicht gaat nog over drie van de 365 additionele

wetten die de afgelopen anderhalf jaar als vervolg op de grondwet door het Hongaarse parlement zijn aangenomen. De conflictstof tussen de Commissie en de Hongaarse regering beperkt zich tot de onafhankelijkheid van de Hongaarse Nationale Bank, de vervroegde pensionering van rechters en de databescherming van individuele burgers. Premier Orbán heeft aangekondigd dat hij bereid is net zo lang met de Commissie te onderhandelen totdat er een compromis in deze kwesties is bereikt.

Het belangrijkste van de drie onenigheden is ontegenzeggelijk de garantie van een onafhankelijke Hongaarse Nationale Bank. Hoewel Hongarije geen lid van de eurozone is, wil de Commissie dat de Hongaarse regering geen enkele zeggenschap meer krijgt over haar Nationale Bank. Orbán had een regeringsvertegenwoordiger willen benoemen in de raad van toezicht van de bank om een oogje in het zeil te kunnen houden. Hij had daar een tweetal redenen voor. Ten eerste is de Hongaarse Nationale Bank nog steeds een 'echte' nationale bank omdat Hongarije geen lid is van de eurozone. Maar belangrijker is dat er geen vertrouwen is in de huidige bankdirecteur, András Simor, een oligarch die nog door de vorige regering Gyurcsány is benoemd en verdacht wordt van belastingontduiking via zijn offshore bedrijf in Cyprus. Ten tweede is de rente in Hongarije die door de Nationale Bank wordt bepaald veel te hoog, zeven procent. Dit is het dubbele van het Europese gemiddelde. Dit betekent dat het midden- en kleinbedrijf, dat de regering Orbán wil stimuleren niet de mogelijkheid heeft om kredieten op nemen om de nodige modernisering door te voeren. De regering Orbán ziet de veel te hoge rentevoet als een rem op economische ontwikkeling. De uitkomst van de onderhandelingen met de Commissie zullen hoogstwaarschijnlijk zijn dat de Hongaarse regering de onafhankelijkheid van de Nationale Bank zal respecteren, hoewel het geen Hongaars maar een Europees belang dient.

Het lijkt er veel meer op dat de zware kritiek en aanvallen op de Hongaarse regering te maken hebben met binnenlands politieke conflicten tussen de huidige regeringspartijen en de oppositiepartijen, de socialistische MSZP, die nog maar 17 procent van de stemmen kreeg bij de laatste verkiezingen en de links-liberalen, de SZDSZ, die na de laatste verkiezingen uit het Hongaarse parlement verdwenen is. Blijkbaar hebben deze oppositiepartijen en groeperingen een goede ingang bij hun zusterpartijen in het Europees Parlement en vooral bij de

links-radicaal Daniel Cohn-Bendit, die in zijn tirades blijk geeft van een weinig genuanceerde visie. Het geeft te denken dat leden van het EP weinig of geen enkele moeite hebben gedaan zich betreffende de feiten van het Hongarije-dossier te informeren en zich hebben laten leiden door geruchten en suggesties. Het blijkt dat in dit geval feiten op gespannen voet staan met politieke belangen. Het is dan ook een slechte beurt voor de Europese gedachte dat een aantal parlementariërs zich heeft laten verleiden tot grof en ongenueanceerd taalgebruik in de richting van de regering van een bevriende lidstaat en bondgenoot.^B Dat zal in Hongarije eurosceptische en anti-Europese gevoelens aanwakkeren. Ten slotte, blijkbaar is er in Europa en vooral in linkse kringen veel nostalgie naar het communisme en haar stalinistische grondwet. Er is echter geen ander alternatief dan in een liberale context te streven naar een rechtvaardige samenleving die afrekenet met de onevenwichtigheden die uit het communisme stammen, ook in Hongarije.

László Marác is als universitaire docent verbonden aan de afdeling Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam en kind van Hongaarse vluchtelingen die in 1956 politiek asiel kregen in Nederland.

Noten:

- 1) Zie voor een uitvoerig overzicht van de Hongaarse geschiedenis: R. Bideleux en I. Jeffries, *A history of Eastern Europe: crisis and change*, Londen, 2007; H. Bogdan, *From Warsaw to Sofia: a history of Eastern Europe*, Santa Fe, 1989; D.P. Hupchick en H.E. Cox, *Palgrave concise historical atlas of Eastern Europe*, New York, 2001.
- 2) Voor een analyse van het communisme en zijn wandaden: S. Courtois e.a., *The black book of communism: crimes, terror, repression*, Cambridge, 1999. Vergelijk ook: F. Bolkestein, *Onverwerkt verleden*, Amsterdam, 1998.
- 3) Voor een overzicht van de Hongaarse Opstand van 1956: V. Sebestyén, *Twelve days. The story of the 1956 Hungarian Revolution*, New York, 2007.
- 4) Voor verdere details van het schijnproces en de mensonterende omstandigheden in de Hongaarse Goelag Archipel: L. Marác, 'In gesprek met Lajos Kalános', *Ablak: Tijdschrift over Midden-Europa en de Balkan*, nummer 4, 2006, pp. 8-13.

^B De Nederlandse europarlementariër Sophie in 't Veld van D66 nam op 24 januari jongstleden al wat gas terug in het programma *EenVandaag*. In 't Veld sprak van een 'autoritaire' regering in plaats van de 'dictatuur' in Hongarije waar zij begin januari nog hard over tamboereerde.

– Ingrid van Dijk –

Vaak wordt gesteld dat de leden van een politieke partij qua opvattingen niet representatief zijn voor de kiezers op die partij. Met betrekking tot de VVD wordt veelal beweerd dat de leden ‘linkser’ zijn dan de kiezers. Maar klopt dit ook, en wat zou dit dan inhouden? Ingrid van Dijk heeft tijdens haar stage bij de Teldersstichting kwantitatief onderzoek gedaan naar de verschillen tussen VVD-leden en kiezers. Uit deze studie kwamen enkele verrassende bevindingen naar voren.

Slechts een klein deel van de Nederlandse bevolking is lid van een politieke partij. Op 1 januari 2011 ging het om ongeveer 2,6 procent van de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking. Op deze datum had de VVD 37.942 leden.¹ Bij de Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010 stemden 1.929.575 kiezers op de VVD.² Dat wil zeggen dat ongeveer twee procent van de personen die stemden op de VVD ook lid was van de partij.

Het deel van de kiezers dat wél lid is van een politieke partij heeft in Nederland een grotere invloed op de politiek dan niet-leden. Hoewel partijen door opinieonderzoek en door te luisteren naar reacties van de achterban proberen in te spelen op wensen van de kiezer, kunnen de stemgerechtigden die lid zijn van de partij een grotere invloed uitoefenen op de koers dan niet-leden. De partijen houden bijeenkomsten met de leden. De agenda van deze bijeenkomsten wordt veelal bepaald door de partijleden of -afdelingen en leden mogen stemmen over deze agendapunten. Ook wat betreft de inhoud van het partijprogramma en de volgorde van de kandidaat-vertegenwoordigers op de lijsten hebben leden een directe, hoewel kleine, invloed die kiezers niet hebben. Het feit dat een kleine groep stemgerechtigden een relatief grote invloed heeft op de politieke koers van de Nederlandse partijen, roept de vraag op of deze leden van politieke partijen wel alle kiezers vertegenwoordigen.

Er is alle aanleiding toe om hier vraagtekens bij te zetten. De leden van de politieke partijen in Nederland zijn vaker man, gemiddeld ouder en vaak hoger opgeleid dan kiezers van de partij. Dit probleem speelt in meer of mindere mate bij alle politieke partijen.³ Hoewel elke Nederlander lid kan worden van de partijen, is niet elke groep daar even sterk toe geneigd. Daarbij komt dat partijleden mogelijk niet alleen in demografische kenmerken van de kiezers verschillen, maar ook qua mening. Wiegel

heeft zijn zorg hierover in 2007 als volgt verwoord: ‘Het partij kader van de VVD is linkser dan de leden, de leden zijn linkser dan de kiezers.’⁴

Als er werkelijk een verschil is tussen leden en kiezers in hun opvattingen, dan kan dat belangrijke implicaties hebben voor bijvoorbeeld het vertrouwen van de Nederlandse burger in de politiek. De gevoelde afstand tussen Den Haag en de burger zou toe kunnen nemen als de koers van de partij wordt beïnvloed door een specifieke groep Nederlanders. Daarbij, als dit probleem bij meer partijen zou spelen, dan is dat onwenselijk voor onze representatieve democratie: bepaalde groepen burgers worden dan mogelijk beter gehoord dan andere groepen.

Vraag is nu in welke mate de groepen leden en kiezers werkelijk van elkaar afwijken op hun achtergrondkenmerken en in hun mening met betrekking tot politieke kwesties. In deze studie zullen de kiezers en leden van de VVD wat betreft bovengenoemde aspecten worden vergeleken. Er zal getracht worden antwoord te geven op de vraag: is er een discrepantie tussen meningen van VVD-kiezers en VVD-leden, en zo ja, hoe kan deze verklaard worden?

Theorie en hypothesen

Allereerst wordt bovengenoemde hypothese van Wiegel getoetst.

De hypothese van Wiegel:

Het partij kader is linkser dan de leden en de leden zijn linkser dan de kiezers.

Er is echter ook een andere uitkomst mogelijk. De Wet van May stelt dat de opiniestructuur in een politieke partij een curve vertoont, waarbij het middenkader radicalere standpunten inneemt dan de basis en de top.⁵ Volgens deze hypothese is de partijelite, de top, afhankelijk van de kiezers en daarom zal zij, om stemmen te verwerven, een gematigdere

positie innemen dan het middenkader. De partijleden nemen de meest extreme positie in en de kiezers, verleid door de gematigde positie van het partij kader, zitten er wat tussenin.

De hypothese van May:

Het partij kader is linkser dan de leden en de leden zijn rechter dan de kiezers.

Merk op dat deze stelling niet het tegenovergestelde is van de verwachting van Wiegel. Wiegel voorspelt linkere meningen; de Wet van May voorspelt extremere standpunten in het gedachtegoed. We zullen later zien dat er overlap is in de verwachtingen die uit deze twee stellingen voortvloeien.

Mogelijke verschillen in mening tussen leden en kiezers zouden zich op meer politieke terreinen kunnen manifesteren dan alleen op de traditionele links/rechts-as. Oriëntaties in termen van links en rechts blijken te verschillen binnen diverse politieke domeinen, zoals het economische domein en het domein van immigratiepolitiek.⁶ In feite wil dit zeggen dat deze zogenaamde politieke domeinen ook opgevat kunnen worden als andere politieke assen of conflictlijnen,⁷ dan de aloude links/rechts-as, die vooral het sociaal-economische politieke domein omvat.

De positie die kiezers op de ene dimensie innemen is waarschijnlijk deels onafhankelijk van de plaats die zij innemen op een andere dimensie. In de gefragmenteerde Nederlandse politiek bestaat er voor bijna iedere combinatie van opvattingen wel een partij. Een voorbeeld uit de huidige politieke praktijk: kiezers met een voorkeur voor een 'rechts' immigratie- en integratiebeleid kunnen terecht bij zowel de VVD als de PVV. Een kiezer met een links sociaal-economisch profiel kan kiezen voor de PVV, en iemand met een rechtser voorkeur op dit domein kiest voor de VVD.

Kortom, er zijn verschillende dimensies te onderscheiden waarop kiezers en leden van de VVD van elkaar zouden kunnen verschillen. In dit onderzoek zullen daarom een sociaal-economische, een ethische en een culturele dimensie onderscheiden worden.⁸

Wat betreft de sociaal-economische dimensie zullen de leden volgens de hypothese van Wiegel om meer overheidsingrijpen vragen dan de kiezer. Echter, volgens de hypothese van May zullen de leden het meest 'extreme' profiel hebben, ofwel, een traditionelere liberale houding aannemen en juist om minder overheidsingrijpen vragen.

Sociaal-economische hypothese van Wiegel:

De leden vragen meer overheidsingrijpen op sociaal-economisch gebied dan de kiezers.

Sociaal-economische hypothese van May:

De kiezers vragen meer overheidsingrijpen op sociaal-economisch gebied dan de leden.

De ethische dimensie betreft standpunten gerelateerd aan de normen en waarden. Het gaat bijvoorbeeld om kwesties als het homohuwelijk, abortus, euthanasie. Vooral de religiositeit van het individu en het confessionalisme van de partijen zal hierin een scheidslijn vormen. Desondanks zou deze dimensie ook binnen de achterban van de VVD relevant kunnen zijn. Immers, niet alle niet-gelovigen denken hetzelfde over deze ethische problemen, en niet alle gelovigen stemmen op een partij op confessionele leest. Zo blijkt het CDA in de praktijk een geduchte electorale concurrent van de VVD.⁹

Traditioneel wordt links geassocieerd met het geven van meer vrijheid aan de burgers in het besluiten tot abortus, euthanasie of in het aangaan van homoseksuele relaties. Echter, het liberale gedachtegoed draait eveneens om het toekennen van vrijheid aan het individu, ook op dit terrein. Volgens de hypothese van zowel Wiegel als van May, zullen kiezers minder vrijheden toekennen aan het individu. Immers, leden scoren volgens May extremer op de vrijheidstoekenning aan het individu, en volgens Wiegel zijn de leden van de VVD geassocieerd met traditioneel links, dat vóór het recht op abortus, euthanasie en het homohuwelijk is.

Ethische hypothese van May en Wiegel:

Kiezers kennen op ethisch gebied minder vrijheden toe aan het individu dan leden.

Tot slot blijken onderwerpen als integratie, immigratie, Europa en criminaliteit samen de derde cluster te vormen,¹⁰ de culturele dimensie.¹¹

Het standpunt van de VVD op deze dimensie is harder ingrijpen en handhaven. De linkser opvatting hier is sterker pro-immigratie en sterker tegen hard overheidsingrijpen bij criminaliteit. Er wordt vanuit de Wet van May verwacht dat de leden op deze dimensie sterker voor handhaving zijn – wederom is dit het extremere standpunt – en vanuit de hypothese van Wiegel dat kiezers sterker voor handhaving zijn dan leden.

Culturele hypothese van Wiegel:

De kiezers zijn meer dan de leden voor strengere overheidshandhaving op het gebied van immigratie, integratie en criminaliteit.

Culturele hypothese van May:

De leden zijn meer dan de kiezers voor strengere overheidshandhaving op het gebied van immigratie, integratie en criminaliteit.

Totstandkoming verschillen

Hierboven is besproken op welke terreinen leden

en kiezers mogelijk van elkaar verschillen. Maar hoe komen deze verschillen tot stand? Leden van Nederlandse politieke partijen wijken, zoals eerder is besproken, vaak af op een paar kenmerken van de gemiddelde Nederlander. Daar komt bij dat de meningen over allerhande politieke onderwerpen over diverse groepen in de samenleving verschillen. Veelgebruikte voorbeelden hierbij zijn de opvattingen van ouderen en vrouwen. Ouderen blijken vaak conservatiever te zijn dan jongeren. Vrouwen blijken veelal progressiever te zijn dan mannen¹² en tevens sterkere tegenstanders van sociale ongelijkheid.¹³

Als sommige groepen sterker geneigd zijn om lid te worden van een politieke partij en individuele standpunten verschillen ook nog eens systematisch over deze groepen, dan bestaat de kans dat er sprake is van compositie-effecten in de mening van partijleden. De mening van het 'gemiddelde lid' wijkt dan af van de mening van de 'gemiddelde kiezer', doordat de leden vertegenwoordigers zijn van specifieke groepen in de maatschappij. Deze compositie-effecten zijn in wetenschappelijk onderzoek op te sporen door statistisch te controleren voor het effect van de achtergrond van mensen. Er zal hier worden getoetst of de eventuele verschillen tussen leden en niet-leden verdwijnen na statistische controle voor de achtergrond van mensen.

Compositiehypothese:

De verschillen in mening tussen partijleden en -kiezers komen tot stand door verschillen in achtergrond.

Data

Om bovengenoemde hypothesen te kunnen toetsen, is gebruikgemaakt van twee dataverzamelingen: één met informatie over de kiezers van de VVD en één met informatie over de leden van de VVD. Het databestand met informatie over de kiezers van de VVD is het Nationaal Kiezersonderzoek 2010 (NKO). Het gaat om het voorlopige bestand met data verzameld door het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS) en de Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON) rondom de Tweede Kamerverkiezingen van 2010. In deze dataverzameling gaven 342 personen aan bij de verkiezingen van juni 2010 op de VVD te hebben gestemd.

Deze personen, de VVD-kiezers, worden vergeleken met de leden van de VVD. In het NKO bevinden zich echter slechts 16 leden van de VVD. De reden hiervoor is, zoals eerder is besproken, dat zeer weinig Nederlanders lid zijn van een politieke partij. Daarom is er in februari 2011 aanvullende data verzameld. Steekproefsgewijs werden 2000 leden van de VVD benaderd door middel van een brief naar

hun huisadres. Het totaal aantal respondenten via de aanvullende dataverzameling was 579.

Personen die tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010 op de VVD hebben gestemd, zijn gedefinieerd als de aanhang van de VVD. Zij die lid waren van de VVD zijn, los van hun stem tijdens de verkiezingen, ingedeeld bij de VVD-leden.

De politieke standpunten van de leden en kiezers zijn onder andere in kaart gebracht met behulp van vragen naar de mate waarin men het (on)eens was met een groot aantal stellingen. Het gaat in deze stellingen bijvoorbeeld om de mogelijkheid tot adoptie van kinderen door homoseksuele paren, het uitgeven van geld aan ontwikkelingshulp, het EU-lidmaatschap van Turkije, de bedreiging van de democratie door grote bedrijven, belastingverlagingen en de zondagssluiting van winkels.

Aan de respondenten is verder gevraagd om zichzelf op een schaal van 1 – uiterst links wat betreft politieke opvattingen – tot 10 – uiterst rechts – te positioneren. Dezelfde opdracht werd gegeven voor de VVD: hoe links of rechts vindt men deze partij? De gemiddelde score die men toekent aan de VVD wordt opgevat als de daadwerkelijke positie op de links/rechtsschaal.

Onafhankelijke variabelen

Demografische gegevens van de respondenten zijn te vinden in *tabel 1*. Als de verschillen tussen de leden en kiezers significant van elkaar afwijken, en dus niet op toeval berusten, is dat aangegeven met een ster (*).

VVD-leden zijn gemiddeld 9 jaar ouder dan mensen die op de VVD gestemd hebben, maar geen lid zijn. Ook zijn zij vaker man, vaker religieus en vaker protestant en minder vaak katholiek. De leden schatten zichzelf over het algemeen in als tot een hogere klasse behorend dan de stemmers. Bijna driekwart van de leden heeft hoger beroepsonderwijs of universitair onderwijs voltooid, terwijl dit voor slechts 40 procent van de kiezers die geen lid zijn geldt. Kiezers hebben weer vaker middelbaar beroepsonderwijs als hoogst voltooide opleiding: 44 procent van de kiezers versus 8 procent van de leden.

Analyse

Om vast te stellen of er sprake is van de eerder besproken onderliggende dimensies bij de meningen van leden en kiezers van de VVD (de sociaal-economische, culturele en ethische dimensie), wordt er gebruikgemaakt van een toetsende factoranalyse. Dit is een statistische techniek die data vereenvoudigt, door van een groot aantal variabelen een klei-

	VVD-kiezers	VVD-leden	Vershil
Leeftijd in jaren	47.9	56.9	+ 9.0*
Geslacht %			
man	60.2	78.1	+ 17.9*
Opleidingsniveau %			
LBO, VMBO basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte leerweg	2.1	1.3	- 0.8
mavo, VMBO theoretische of gemengde leerweg, ULO, MULO	6.7	4.0	- 2.7*
Havo, VWO, gymnasium, HBS, MMS	6.4	11.8	+ 5.4*
Middelbaar beroepsonderwijs	44.2	8.6	- 35.6*
Hoger beroepsonderwijs, universiteit	40.5	74.2	+ 33.7*
Religieuze denominatie %			
Geen	67.0	56.1	+ 9.1*
Rooms-katholiek	19.9	17.1	- 2.8
Nederlands Hervormd	6.7	12.2	+ 5.5*
Calvinistisch	0.6	0.9	+ 0.3
PKN (Protestantse Kerk Nederland)	2.9	7.2	+ 4.3*
Islamitisch	0.6	0	- 0.6*
Anders	2.3	6.0	+ 3.7*
Sociale klasse			
Hogere klasse	3.0	22.1	+ 19.1*
Hogere middenklasse	31.7	55.7	+ 24.0*
Middenklasse	52.7	20.6	- 32.1*
Hogere arbeidersklasse	7.8	0.6	- 7.2*
Arbeidersklasse	4.8	0.4	- 4.4*
	N=342	N=579	

Tabel 1. Achtergrondkenmerken van kiezers en leden.

ner aantal achterliggende variabelen te identificeren.

Het blijkt dat er inderdaad drie dimensies onderscheiden kunnen worden in de meningen van de respondenten. Dat deze factoren worden gevonden wil zeggen dat er inderdaad niet één simpele links/rechts-as is in de Nederlandse politiek, maar meerdere, deels onafhankelijke, dimensies op basis waarvan kiezers van elkaar verschillen.

De eerste gevonden factor blijkt te bestaan uit variabelen die te maken hebben met immigratie, Europa en criminaliteit. Dit betreft de culturele dimensie. De tweede factor correleert met verschillen in mening over onder andere inkomensverschillen, grote bedrijven, zondagssluiting en pensioenleeftijd. Het gaat hier om de sociaal-economische dimensie van politieke opvattingen. De derde factor correleert met de mening over adoptie door homoseksuelen, het homohuwelijk en, opvallend, met de mening over de hypotheekrenteaftrek. Hier is sprake van de ethische dimensie van politieke opvattingen.

Vraag is nu, of en hoe VVD-leden en VVD-kiezers verschillen in mening op deze drie verschillende dimensies. Deze resultaten zijn weergegeven in tabel 2. Er is in deze tabel te zien dat kiezers lager scoren

dan leden op de culturele dimensie en op de sociaal-economische dimensie. Dit wil beide zeggen dat de kiezers gemiddeld 'linkser' scoren op deze dimensies dan de leden. Op de ethische dimensie scoren de kiezers hoger dan de leden. Een hogere score is hier geassocieerd met een sterkere geneigdheid tot verbieden en een lagere score met meer vrijheid voor het individu. Kortom, ook hier scoren de leden liberaler dan de kiezers. De hypothese van May wordt hier bevestigd, in tegenstelling tot de hypothese van Wiegel. De meningen van de leden blijken sterkere overeenkomsten te hebben met het liberale gedachtegoed dan die van de kiezers.

Verder is de leden en de kiezers gevraagd om zichzelf te plaatsen op een links/rechts-as. Het gaat om een schaalverdeling van 1 tot 10, waarbij de 1 'links' voorstelt en de 10 'rechts'. De gemiddelde plaatsing op deze as is te vinden in tabel 3. Het blijkt dat het verschil tussen VVD-kiezers en leden klein is: zij plaatsen zich gemiddeld ongeveer op hetzelfde punt op de links/rechts-as.

Waar leden en kiezers duidelijker in verschillen is in hun perceptie van hoe zij staan ten opzichte van de partij. Kiezers schatten de partij in als 0.81

	Culturele dimensie	Sociaal-economische dimensie	Ethische dimensie
Lidmaatschap VVD	- 0.17*	- 0.39*	+ 0.10*

Tabel 2. Verschillen tussen VVD-leden en kiezers op drie dimensies.

	VVD-kiezers	VVD-leden	Vershil
Zelfplaatsing	7.08	7.23	+ 0.15*
Plaatsing VVD	7.89	7.37	- 0.52*
Vershil	+ 0.81*	+ 0.14	

Tabel 3. Zelfplaatsing en plaatsing partij links/rechts-as door leden en kiezers.

punt rechtser dan zichzelf; leden schatten de partij in als 0.14 punt rechtser dan zichzelf. Opvallend hieraan is ten eerste dat zowel kiezers als leden de partij rechtser inschatten dan zichzelf. Ten tweede kan opgemerkt worden, dat leden de partij linkser inschatten dan kiezers. Ook schatten zij het verschil tussen zichzelf en de partij kleiner in dan leden. Dat zij menen dichter bij de partij te staan dan de kiezers, verklaart mogelijk dat zij überhaupt lid zijn geworden van de VVD. Ook is het mogelijk dat zij door hun sterkere betrokkenheid zich nauwer verwant voelen aan de stellingnames van de partij.

Geconcludeerd kan worden dat leden zichzelf rechtser plaatsen dan dat de kiezers. Zowel de leden als de kiezers zien de partij als rechtser dan zichzelf, maar het verschil is voor de VVD-leden niet significant. Beide geformuleerde hypothesen gaan niet op. In het geval van de hypothese van Wiegel omdat de kiezers zich linkser plaatsen dan de leden, en in het geval van de hypothese van May omdat de ingeschatte positie van de partij niet significant afwijkt van de eigen positie. De hypothese van May – ‘het partij kader is linkser dan de leden en de leden zijn rechtser dan de kiezers’ – komt echter dichter in de buurt van de bestaande situatie dan de hypothese van Wiegel. De kiezers plaatsen zich immers iets linkser dan de leden.

Totstandkoming van de verschillen

In tabel 4 is te zien of de diversiteit tussen leden en kiezers door compositie-effecten tot stand komen, oftewel, of de verschillen verklaard kunnen worden doordat de groepen van stemmers en kiezers wat betreft kenmerken zoals leeftijd, geslacht en opleiding anders zijn samengesteld. Het effect van lidmaatschap wordt hier weergegeven na statistische contro-

le voor achtergrondkenmerken van respondenten. Als na controle voor deze achtergrondkenmerken er nog steeds een effect van lidmaatschap te zien is, dan zijn de verschillen tussen leden en kiezers niet te wijten aan de diverse samenstelling van de groepen op de genoemde achtergrondkenmerken. De oorzaak moet dan elders gezocht worden.

De resultaten die in tabel 4 worden weergegeven zijn de scores van gelovigen ten opzichte van niet-gelovigen; universitair opgeleiden versus alle personen met een lagere opleiding; de hoogste sociale klasse versus alle lagere sociale klassen en tot slot, het effect per jaar leeftijdstoename.

Verschillen tussen leden en kiezers in hun mening over culturele en sociaal-economische zaken blijken niet verklaard te kunnen worden door de achtergrondkenmerken van beide groepen. Gecontroleerd voor deze achtergronden, is het effect van lidmaatschap – ofwel het verschil tussen de groepen – in beide gevallen zelfs nog groter geworden. Na controle voor de achtergrondkenmerken is het effect van lidmaatschap op de score op de ethische dimensie niet meer significant. Dat wil zeggen dat het verschil in mening over ethische onderwerpen ontstaat door compositie-effecten.

Conclusie en discussie

Een factoranalyse liet zien dat het inderdaad zo is dat er in de Nederlandse politiek meer conflict- of meningendimensies te zien zijn. Drie dimensies kunnen worden onderscheiden: een sociaal-economische, een ethische en een culturele. Meningingen op deze dimensies hangen deels samen, maar zijn ook deels onafhankelijk van elkaar.

Kiezers en leden blijken van elkaar te verschillen

	Culturele dimensie	Sociaal-economische dimensie	Ethische dimensie
Model 1			
Lidmaatschap VVD	- 0.17*	- 0.39*	+ 0.10*
Model 2			
Lidmaatschap VVD	- 0.24*	- 0.31*	+ 0.01
Leeftijd	+ 0.003*	- 0.003*	+ 0.05
Gelovig	+ 0.07	- 0.06	+ 0.02
Hoog opleidingsniveau	- 0.14*	+ 0.11*	- 0.06*
Hoge sociale klasse	- 0.16*	+ 0.16*	- 0.01*

Tabel 4. Verschil tussen leden en kiezers met en zonder controle voor compositie-effecten.

in hun mening op deze gebieden. De leden scoren rechtser dan de kiezers op zowel de culturele als op de sociaal-economische dimensie. Zij scoren linkser op de ethische dimensie, wat wil zeggen dat ze meer vrijheden toekennen aan het individu. Ook hier scoren de leden dus 'liberaler' dan de kiezers. De leden van de partij schalen zichzelf ook iets rechtser in dan de stemmers als zij hiernaar worden gevraagd. Al met al wordt hiermee in het geval van de VVD de hypothese van May bevestigd: de leden vertonen in hun mening meer overeenkomst met de ideologie van de partij dan de kiezers.

Vervolgens is onderzocht of de verschillen tussen leden en kiezers verklaard kunnen worden op basis van verscheidenheid in achtergrondkenmerken, zoals bleek uit de beschrijvende resultaten. Het blijkt dat, gecontroleerd voor achtergrondkenmerken, de leden zelfs nog iets meer zouden verschillen van kiezers op de culturele en sociaal-economische dimensie. Alleen op de ethische dimensie lijken verschillen tussen leden en kiezers te worden veroorzaakt door de achtergrond van leden en kiezers.

Hoewel er geen uitsluitsel kan worden gegeven over de oorzaak van de verschillen in opvatting tussen leden en kiezers, kan dit onderzoek een zinvolle bijdrage leveren aan de houding van de partij tegenover haar leden. Nu het bekend is dat er werkelijk verschillen bestaan tussen leden en kiezers en dat de leden wat rechtser zijn dan de kiezers, zou de partij daar rekening mee kunnen houden in haar reactie op voorstellen van leden en communicatie naar het publiek.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de VVD, om haar kiezers niet al te veel van zich te vervreemden, voorzichtig moet zijn met haar partijdemocratie. Dit geldt met name als het gaat om de vorming van een standpunt omtrent ethische problematiek, omdat verschillen in standpunten tot stand komen doordat niet alle groepen stemmers even sterk vertegenwoordigd zijn onder leden. Om in de toekomst de partijdemocratie in stand te houden, zou de partij kunnen proberen de positieve trend van de laatste jaren met betrekking tot de omvang van haar ledenbestand vast te houden en zo de ledenbasis verder uit te breiden en te versterken.

Ingrid van Dijk is studente Sociologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze liep in 2011 stage bij de Teldersstichting en verrichte hier onder meer onderzoek naar de leden en kiezers van de VVD.

Noten:

- 1) DNPP, *Persbericht Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, 2011. <http://dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/Persberichtenleden/persberichtledentalen2010.pdf>.
- 2) Kiesraad, *Uitslag verkiezingen leden Tweede Kamer van 9 juni 2010*, 2010. [http://www.kiesraad.nl/nl/Actueel/Nieuwsberichten/\(2047\)-Actueel-Nieuwsberichten-2010/Uitslag_verkiezing_leden_Tweede_Kamer_van_9_juni_2010.html](http://www.kiesraad.nl/nl/Actueel/Nieuwsberichten/(2047)-Actueel-Nieuwsberichten-2010/Uitslag_verkiezing_leden_Tweede_Kamer_van_9_juni_2010.html) op 2/2/2011/.
- 3) Gallagher e.a., *Representative government in modern Europe*, New York, 2006; Zielonka-Goei en Hillebrand, 'De achterban van parlementariërs: kiezers en partijleden', in: DNPP, *Jaarboek 1987*, Groningen, 1987, pp. 116-137.
- 4) H. Wiegel, 'Leider ben je niet vanzelf', *De Pers*, 19 juni 2007.
- 5) Koole en Holsteyn, 'Georganiseerd liberalisme. Enkele bevindingen van een onderzoek onder VVD-leden', *Liberaal Reveil*, volume 41, nummer 1, 2000, pp. 8-18; May, 'Opinion structures of political parties: the special law of curvilinear disparity', *Political Studies*, volume 21, nummer 2, 1973, pp. 135-151.
- 6) Feldman, *Understanding the determinants of political ideology: implications of structural complexity*, congressrepresentatie, 2009.
- 7) Pellikaan e.a., 'Fortuyn's legacy: party system change in the Netherlands', *Comparative European Politics*, 5, 2007, pp. 282-302.
- 8) Andeweg en Irwin, *Governance and politics of the Netherlands*, Londen, 2009; Van Holsteyn e.a., 'In the eye of the beholder: the perception of the List Pim Fortuyn and the parliamentary elections of May 2002', *Acta Politica*, 38, 2003, pp. 69-88.
- 9) P. Van Praag, 'Rutte versus Verdonk. Was dit nu echt het probleem van de VVD?', In: DNPP, *Jaarboek 2006*, Groningen, 2008, pp. 135-153.
- 10) Aarts en Thomassen, 'Dutch voters and the changing party space 1989-2006', *Acta Politica*, 43, 2008, pp. 203-234.
- 11) Pellikaan e.a., 'Fortuyn's legacy'.
- 12) Glenn, 'Aging and conservatism', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 415, 1974, pp. 176-186.
- 13) Pratto e.a., 'Social dominance orientation: a personality variable predicting social and political attitudes', *Journal of Personality and Social Psychology*, volume 67, nummer 4, 1994, pp. 741-763.

LIBERALE BEGINSELEN IN DE NEDERLANDSE POLITIEK

TERUGBLIK EN PLAATSBEPALING

– Remieg Aerts –

Op 7 november jongstleden werd *Het Liberalen Boek* gepresenteerd. Naar aanleiding van deze gelegenheid hielden Remieg Aerts, hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en Patrick Stouthuysen, verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel, een korte inleiding. Aerts sprak over de ontwikkeling van het liberalisme binnen de Nederlandse politiek. Vervolgens besprak Stouthuysen de typische trekken van het Nederlandse liberalisme. Onderstaande bijdragen zijn een weergave van de betreffende inleidingen.

Het liberalisme is, zo op het oog, over een periode van ruim anderhalve eeuw vooral ‘zichzelf’ gebleven. Zijn ideologie lijkt opmerkelijk consistent, als je de vele beginselverklaringen van liberale partijen en hun omgeving doorneemt. Dat is, bij de presentatie van *Het Liberalen Boek*, een geruststellende en bevredigende gedachte, in liberale kring althans.¹ Maar wellicht bedriegt hier toch de schijn. Om te beginnen bestaat er niet – om eens op prinses Maxima te variëren – zoiets als ‘het liberalisme’. Liberalisme is bij uitstek een pluriform fenomeen. *Het Liberalen Boek* is er de illustratie van. De samenstellers zijn bewust zeer ruimhartig geweest in het opnemen van partijen en stromingen die op de een of andere manier wel gerelateerd zijn aan de vrijheidsidee, maar die zeker niet behoren tot de voorgangers of kring van de huidige VVD. Het is overigens tegelijk een vrij ‘partijdig’ boek: het annexeert graag vele verdienstelijke bijdragen die het liberalisme tot eer strekken, vooral van sociale liberalen, maar wijst dezelfde stromingen terecht als zij afwijken van wat de VVD nu verstandig acht.

Ten tweede dekken vertrouwde begrippen en waarden uit de liberale beginselverklaringen zoals vrijheid, individu, verdraagzaamheid, verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid door de tijd heen niet dezelfde lading. De inhoud van die concepten is menigmaal veranderd en dat geldt evenzeer voor hun volgorde of prioriteit in de beginselverklaringen, en voor de maatschappelijke context waarbinnen zij gebruikt werden. Van belang is verder dat hun onderlinge verhouding nogal eens wisselt: wat in de ene periode veroorzakend principe of uitgangspunt was, werd in een andere periode opgevat als iets wat be-

reikt moest worden. Wat in de ene periode doel op zich was, vormde op een ander moment een voorwaarde of hulpmiddel tot een ander doel.

Het is daarnaast evident dat de liberale ideologie niet in een vacuüm opereert. De liberale waarden en hun prioritering stond steeds onder invloed van het ‘magnetisch krachtveld’ van andere, tijdelijk dominante waardestelsels, zoals het confessionalisme en de sociaal-democratie. Hoe hebben die liberale beginselen zich nu gedragen in de historische context van de Nederlandse politiek?

Organische ontwikkeling: Thorbeckes ‘on-Nederlandse’ liberalisme

Het Nederlandse liberalisme wordt altijd verbonden met Thorbecke. Dat is maar ten dele juist. Thorbecke is als de leidende politicus van de periode 1848 tot 1872 bijzonder invloedrijk geweest, maar hij was ook in zijn eigen tijd meer uitzonderlijk dan representatief voor het Nederlandse liberalisme. De liberale traditie in Nederland was ouder en breder dan het Thorbeckianisme.² Dat liberalisme was in hoofdzaak weinig ideologisch en principieel. Het was voornamelijk de traditie van pragmatisch en reactief notabelenbestuur. Het was nauw verbonden met het protestantisme, het principe van vrij onderzoek en gewetensvrijheid. Het huldigde de vrije handel, zolang die het belang was van de Amsterdamse haven en handelseconomie. Ook vertrouwde men soms zo sterk op vaderlandse tradities van burgerlijke vrijheid dat bijvoorbeeld in 1814 de persvrijheid niet in de grondwet werd geëxpliciteerd. Dat gebeurde pas op aandringen van de Belgische leden van de grondwetsherzieningscommissie in 1815.³

Thorbecke en zijn jonge aanhangers voegden hier vanaf de jaren 1840 een 'doctrinair', meer stelsmatig liberalisme aan toe. Dat was (evenals het marxisme, de tijdgenoot van het liberalisme) gebaseerd op een progressieve geschiedvisie, die politiek en bestuur in overeenstemming wilde brengen met de koers van de geschiedenis, de 'eischen des tijds'. Het begon als een beweging voor grondwetsherziening, tegen het persoonlijke bestel van Willem I, met nadruk op een betere verantwoording van het beheer van de staatsfinanciën. Wat Thorbecke wilde, was het scheppen van een objectieve, stelsmatige, wettige politiek, 'de heerschappij van het recht'. Kaderwetgeving zorgde voor de inrichting van een logisch, flexibel en terughoudend staatsbestel, met een zwaartepunt in het parlement dat de verantwoordelijke burgerij vertegenwoordigde. De bedoeling van 1848 was de 'volkskracht' te wekken, dat wil zeggen de maatschappelijke zelforganisatie, de *civil society*.

Het nieuwe liberalisme bedoelde zelfstandige werkingsferen te scheppen voor bestuur, maatschappij, godsdienst en economie. Een juridische benadering moest die 'art of separation' garanderen.⁴ Vrijheid was ontwikkeling binnen elk van die sferen. Thorbecke huldigde een door de Duitse Romantiek geïnspireerde historische en organische maatschappijvisie, waarin alle delen van een geheel zich tegelijk zelfstandig én in relatie tot elkaar én tot het maatschappelijk geheel ontwikkelden. Burgerschap was voor hem een *functie*: als burger had men de verantwoordelijkheid niet privaatrechtelijk te willen, maar alleen publiekrechtelijk, vanuit een gedachte over het 'algemeen belang'. Thorbecke en zijn generatie koesterden een hoge, verantwoordelijke opvatting van vrijheid en burgerschap.

Al liet Thorbecke zich als actief politicus niet vaak ideologisch uit, in feite is de tweede helft van de negentiende eeuw de meest ideologische periode van het liberalisme geweest, althans onder de 'doctrinair' – die om die reden ook vaak als on-Nederlandse theoretici en scherprijpers golden. Een groot deel van de liberale aanhang deelde deze rijke gedachtewereld nauwelijks. Veel kiezers van het toen zeer beperkte electoraat stonden waarschijnlijk veel dichter bij de moderaat-pragmatische politiek van Floris Adriaan van Hall, ergens tussen liberalisme en conservatisme, wel protestants, maar niet confessioneel, en inzake vrijhandel of protectie meer opportunistisch dan principieel.

Omdat liberalen eigenlijk de enige groep vormden met een uitgesproken en min of meer consis-

tente visie, domineerden zij onder het beperkte kiesrecht van 1848 tot aan Thorbeckes dood in 1872 de parlementaire politiek. De confessionelen waren nog niet georganiseerd. Wel kan men zeggen dat het liberalisme deze tegenkracht sterk bevordert heeft, door de schoolstrijd, die het confessionalisme mobiliseerde.

Sociaal-liberalisme: vorming tot vrijheid

Na 1870 kreeg het liberalisme andere, scherpere accenten, eerst door de 'jong liberalen', vervolgens de 'radicalen' en na 1890 de 'sociaal-liberalen'.⁵ Onder figuren als Van Houten en Kappeyne van de Coppello ging het liberalisme zich presenteren als vertegenwoordiger van de *moderniteit*, de wetenschappelijke, rationalistische wereldbeschouwing, die de confrontatie zocht met het confessionalisme. Dat ging eerst samen met een ideologie van *productief burgerschap*, het leveren van een nuttige bijdrage aan samenleving en economie door iedereen, dus ook renteniers en andere welgestelden. De overheid behoorde een verantwoordelijkheid te aanvaarden voor onderwijs, arbeidsbescherming en omstandigheden die de maatschappelijke productiviteit verhoogden, ten bate van de kracht van de nationale gemeenschap als geheel, in een toenemend darwinistische voorstelling van naties en staten ten opzichte van elkaar.⁶ Kappeyne schetste in 1874 de contouren van een regelende, ordenende staat – niet overigens van een *steurende* staat, alleen van een regulerende.⁷ Bij de radicalen, de meest linkse liberalen, kreeg dit programma uitwerking op stedelijk niveau, in de organisatie van sanitair beleid en publieke nutsvoorzieningen, als voorwaarden voor maatschappelijke en economische ontwikkeling.⁸

Het sociaal-liberalisme, verwoord door liberalen als Kerdijk, Treub, Cort van der Linden en Goeman Borgesius, ontstond onder invloed van de verstedelijking en industrialisatie, die de 'sociale kwestie' zichtbaar maakten. Ook Britse en Duitse voorbeelden, de opkomst van het georganiseerde socialisme én betere wetenschappelijke inzichten in economische processen zoals het verschijnsel conjunctuurbevingen droegen daartoe bij. De sociaal-liberalen voelden niets voor het socialisme, maar namen even stellig afstand van het oude liberalisme van 1848. Zij zijn het die het beeld hebben geschapen van het nachtwakersliberalisme met zijn dogmatische staatsonthouding, *laissez-faire*-economisme en bekrompen opvatting van vrijheid en verantwoordelijkheid.

Het darwinisme, met zijn nadruk op evolutie

en zelfbehoud, was als nieuwe denkrichting van invloed op zowel het conservatief geworden oud-liberalisme als het progressieve sociaal-liberalisme. Vrijheid en individu werden nu vooral opgevat in hun relatie met of verantwoordelijkheid ten opzichte van de nationale gemeenschap, het *geheel* van de volkskracht en volksproductiviteit. Binnen de eigen staat had de overheid een taak om ten behoeve van de kwaliteit van het geheel voorwaarden te scheppen en verhoudingen te reguleren. In plaats van darwinistische concurrentie en zelfzucht die het maatschappelijk lichaam verzwakten, moest met alle middelen gewerkt worden om de vierde stand tot een gezond, nuttig, productief en redelijk deel van de maatschappij te verheffen.

Voor de liberalen van 1848 was vrijheid een schijnbaar natuurlijk bezit geweest. Vrijheid was in elk geval het bezit van hun eigen burgerstand, en een verworvenheid die door de staat bedreigd kon worden. Hun politiek was gericht op de bescherming ervan. Ook was voor hen 'de natie' nog niet veel meer dan de politieke natie, de stemgerechtigden. Na 1870 echter ging het idee van de natie de hele bevolking omvatten. Voor de nieuwe generatie liberalen werd zichtbaar dat vrijheid en rede helemaal geen gegeven waren. Zij vormden niet het uitgangspunt of de voorwaarde tot ontwikkeling, maar een bezit dat met behulp van overheidssturing eerst maar eens *gerealiseerd* moest worden, omdat het grootste deel van de samenleving er niet over kon beschikken. Het scheppen van vrijheid en kennis voor velen was een maatschappelijk project dat op uitvoering wachtte. Ook conservatieve oud-liberalen blepitten in het zicht van kiesrechtuitbreiding opvoeding tot verantwoordelijke vrijheid.

Zowel de oud-liberalen als de sociaal-liberalen gingen 'vrijheid' steeds meer vullen met waarden als zelfbeheer, zelftucht, plichtbesef, toewijding en gemeenschapsbesef. Zoals voor Thorbecke 'burgerschap' een plicht inhield, zo werd voor de volgende twee generaties liberalen vrijheid een hoge opgave, een dure verplichting, een verantwoordelijkheid. Vrijheid was een weelde die alleen gedragen kon worden door een 'persoonlijkheid', een 'man van karakter'.⁹

Na Thorbeckes dood regeerden de liberalen tot 1917 nog lange perioden, meer zelfs dan voorheen: in de jaren zeventig, de jaren 1890 en van 1905 tot 1917. In het districtenstelsel konden zij goed overeind blijven, al groeide de aanhang van de confessionelen en de socialisten sterk. Onder Goeman

Borgesius en Pierson werd rond de eeuwwisseling belangrijke sociale wetgeving gerealiseerd: de leerplicht, de Woning-, de Ongevallen- en de Gezondheidswet, naast een belastinghervorming en regeling van de persoonlijke dienstplicht. De liberalen hadden eigenlijk al niet meer het initiatief, maar wisten wel de door hen voorgestane vorm van overheidsregulering en voorwaarden scheppende wetgeving tot stand te brengen.

Moelijk was hun positie ten aanzien van Abraham Kuypers beginsel van 'sovereiniteit in eigen kring' en de katholieke variant van het subsidiariteitsbeginsel. In principe dachten de liberalen er ook zo over: zelforganisatie in en van de maatschappij, met een bescheiden, regelgevende en faciliterende rol van de staat. Maar tegelijk voelden de liberalen zich tegenover de beginnende verzuiling de vertegenwoordigers van het algemeen belang en de nationale eenheid. Zij zagen in de vorming van gesloten 'volksdelen' de desintegratie van de nationale gemeenschap en moesten nu toezien hoe hun neutrale regelscheppende staat als een partijdige fictie werd afgedaan. De staat kwam via de politieke partijen geleidelijk aan in de handen van georganiseerde maatschappelijke belangen.

Defensief liberalisme. Persoonlijkheid en gemeenschap

Na 1918 raakten de liberalen hun greep op de politiek kwijt.¹⁰ Na de invoering van het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging wisten liberale partijen nog maar tien procent van de kiezers te binden, en per verkiezingsperiode slonk de aanhang, tot nog geen vier procent in 1937. In het bestuur van maatschappelijke organisaties bleven liberalen een factor van belang, in de politiek niet meer. De confessionele coalities hadden het hele interbellum een meerderheid en alleen in de nationale kabinetten van de crisisjaren mochten de liberalen aanschuiven. De liberale beginselen werden nu vooral als tegenkracht ingezet: behoud van vrijheid tegenover de confessionele staatsmacht en gevaarlijke radicalen. In hun verdedigende rol profileerden de liberalen zich door te wijzen op de duurzaamheid van wat zij in het verleden tot stand hadden gebracht.¹¹ Zij bepaalden hun positie tegenover andere, in hun ogen onjuiste opvattingen over staat, gezag of individualisme.

Het tegenspel was niet overtuigend principieel en het toonde weinig elan. Onder de confessioneel-burgerlijke verhoudingen waren ook de liberalen in

feite al flink opgeschoven, naar moralistische betoegen over een verantwoordelijk gebruik van vrijheid en opvoeding van de massamens daartoe; over vorming van de persoonlijkheid in de gemeenschap, en over streven naar 'harmonische verhoudingen' tussen de belangen van individuen, groepen en het geheel. Al positioneerde het liberalisme zich als laatste beschermer van de persoonlijke, maatschappelijke en economische vrijheid, het conformeerde zich aan het dominante moralistische discours, met zijn nadruk op innerlijke beschaving, soberheid en verantwoordelijkheid, ook van bijvoorbeeld ondernemers, ten dienste van wat in deze jaren meestal werd aangeduid als 'het gemeenebest'.¹²

De VVD: verantwoordelijke vrijheid

Deze zware, paternalistische en opvoedende toonzetting kenmerkt nog het beginselprogramma van de in 1948 opgerichte VVD.¹³ Al in artikel 1 heette het verenigingspunt van de VVD de overtuiging 'dat vrijheid, verantwoordelijkheid en sociale gerechtigheid de fundamenten behoren te zijn van een op christelijke grondslag berustende samenleving.' Ja, het was zelfs die 'christelijke geest' die 'ons volk de waarde en de vrijheid van de mens en zijn verantwoordelijkheid heeft doen beseffen en die het aanzien van ons volk in de wereld heeft bepaald.' Individualisme kwam in dit programma niet voor. Het ging vooral om de 'vrije persoonlijkheid' in 'gemeenschapsverband'. Veel belang werd gehecht aan 'volksonderwijs, volksopvoeding en volksontwikkeling' via onderwijs en radio, en aan 'karaktervorming' en opvoeding tot burgerzin. Het eigendomsrecht was voorwaardelijk en met behoud van de goede kant van het eigenbelang diende de schadelijke werking ervan te worden beperkt.

Met accentverschillen stond de VVD dus dicht bij de eveneens nieuwe PvdA en de confessionelen, in een gezamenlijke cultuur van vermaan, opvoeding, verantwoordelijkheid en de vorming van de 'persoonlijkheid'. Opnieuw echter vervulde de VVD in de jaren vijftig een bijrol, al groeide de electorale aanhang van acht naar veertien procent. In de jaren waarin de rooms-rode coalitie een gedisciplineerde sociale democratie opbouwde, liet de VVD niet een principieel ander geluid horen, alleen bedenkingen over het tempo, de mate, de voorwaarden van het sociale bestel. De meeste uitgangspunten en de gedragen toon waren nog steeds aanwezig in het *Liberaal Bestek* van 1962. Zeker, de VVD plaatste het vrijheidsaccent als het ging om het ondernemen, de

arbeidskeuze en inkomensbesteding, maar direct werd die vrijheid weer verbonden met verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en rechtvaardigheid, met zinvolle ontplooiing en de belangen van 'ons volk'. Tot dat volksbelang, de 'collectieve behoeften' waarvoor de overheid een verantwoordelijkheid droeg, behoorden gezondheidszorg, openbare hygiëne, woningbouw, gelegenheid tot vrijetijdsbesteding en 'ruime subsidie voor kunst en wetenschap', zelfs een 'actief cultureel beleid'. Vervat in een latere term vertoonde de VVD in deze jaren een *communitaristisch* liberalisme.¹⁴

In de jaren zestig bleef de VVD als partij van Van Riel, Toxopeus en Geertsema bij deze beginselen, zij het geleidelijk aan in een wat lichtere toonzetting, met opvallend veel aandacht voor 'ontplooiing' gericht op 'de verwerving van een volwaardige plaats in de samenleving'. Karaktervorming en opvoeding tot staatsburger, onderwijs, culturele ontwikkeling, de VN Verklaring van de Rechten van de Mens en het belang van ontwikkelingshulp golden als liberale beginsel- of programmapunten.¹⁵ Ging de partij aldus min of meer mee met de algemene maatschappelijke en politieke koers van die jaren, de grote verandering in de presentatie van de VVD trad pas op na 1972, toen Wiegel het gezicht werd van de partij. Niet dat de beginselen of het programma op papier erg veranderden. Wat veranderde was de 'stijl'. Tegenover de groeiende dominantie van de linkse publieke opinie, het permanente politieke engagement, de alom aanwezige democratiseringsexperimenten en de polarisatiestrategie koos de VVD ervoor het gevoel te verwoorden van de burgerlijke middenklasse, voor wie dit allemaal wat teveel was. De VVD profiteerde van de secularisering en ontzuiling, en van de welvaart die inmiddels voor brede middengroepen een te beschermen verworvenheid was geworden. De VVD van Wiegel investeerde niet in ideologie en principes, maar zocht en bediende het groeiende zwevend electoraat dat wel welvaart, vrijheid en ruimte wilde, binnen de verworven bescherming die de verzorgingsstaat bood, maar weinig trek had in politiek gedoe. De aanhang van de partij groeide naar bijna een kwart van het electoraat in 1982.

Emancipatie van de consument en het individu

In de beginselverklaring van 1980 en het *Liberaal Manifest* van 1981 is heel veel van de geest van de jaren zestig en zeventig opgenomen: 'verdraagzaamheid, verantwoordelijkheid, broederschap, zorg,

vermenselijking van organisaties, kleinschaligheid, openheid, inspraak en medezeggenschap, decentralisatie, deskundigheid, spreiding van macht en verbreding van kennis en bezit' – links Nederland zou er nu nog grotendeels mee instemmen. Tegelijk namen deze verklaringen terloops steeds afstand van wat er, achteraf gezien, allemaal 'ontspoord' en contraproductief was gebleken in de naoorlogse verzorgingsstaat en de experimenten van de jaren zestig en zeventig. Ook verdween de verantwoordelijke 'persoonlijkheid' naar de achtergrond, om plaats te maken voor 'het individu' dat nu toch 'zo langzamerhand [...] zijn vrijheid aankan.' Voor links representeerde de VVD nog altijd de rechtse ondernemers en werkgeversbelangen, de wegen- en autolobby, de tennisbaan en de villawijk, maar in feite trok de partij ook de ontzuilde en ontkerkelijkte middenklasse, het midden- en kleinbedrijf, en de gewone burger die vooral een tevreden consument was geworden aan. Het individualisme – al werd die term nog weinig gebruikt – kreeg geleidelijk aan een meer libertaire, hedonistische invulling.

Vanaf 1977 heeft de VVD 24 van de 34 jaar meegeregeerd: gedurende bijna de hele jaren tachtig en daarna van 1994 tot 2006, en opnieuw sinds 2010. Het liberalisme van de VVD is allang geen zaak meer van grote beginselen, evenmin van intellectueel debat. Bond het liberalisme tot en met Cort van der Linden, misschien tot aan de generatie van Oud, een belangrijk deel van intellectueel Nederland, sinds de jaren zestig en zeventig is de intelligentsia voornamelijk in de omgeving van de PvdA, D66 en GroenLinks terechtgekomen. Het liberalisme staat voor een soort gezond verstand in de politiek, maar is daarmee net als voor de oorlog meer reactief dan leidend.

In de jaren tachtig regeerde de VVD naast het CDA in een groot programma van overheidsbezuinigingen en sanering van de verzorgingsstaat en de verouderde industrie. Ook werd in 1981 door CDA en VVD de abortuswetgeving geregeld. De kabinetten-Lubbers kenmerkten zich door een pragmatisch en schijnbaar gedepoliteerd bestuur, *crisismanagement*. De 'ontsporingen' van de verzorgingsstaat en de jaren zestig moesten gerepareerd worden. Liberale leiders hebben nogal eens aangegeven dat zij eigenlijk gemotiveerd werden door een afkeer van de 'flauwekul' van de jaren zestig. Zij wilden de politiek terugbrengen naar 'normaal'; ideologische hoogvliegerij paste daar niet bij.¹⁶ De electorale bonus voor dit 'no-nonsense'-beleid ging overigens naar het

CDA van Lubbers, na 1982.

Het grootste succes van het moderne liberalisme ligt eigenlijk in de jaren negentig, in de Paarse coalitie. Niet alleen bereikte de VVD toen haar grootste verkiezingswinst ooit, een kwart van alle stemmen in 1998, de internationale hegemonie van de vrije marktideologie, de globalisering van economie en financieel verkeer en de privatisering en het op afstand plaatsen van voormalige overheidstaken en nutsvoorzieningen domineerden het beleid. De PvdA ging er in hoofdzaak in mee en ook het CDA in de oppositie conformeerde zich aan deze algemene visie op de moderne economie en staatstaak. Voor het eerst sinds de negentiende eeuw werd het liberalisme, althans ten aanzien van staat en economie, de leidende ideologie.

Dat gebeurde overigens zonder dat deze beginselen nadrukkelijk aanwezig waren in de verklaringen en manifesten van de VVD. De marktideologie is een internationaal paradigma, dat in de politiek eigenlijk nergens heel expliciet verantwoord werd tot aan de recente crisis van 2008. Ook zonder veel discussie is de VVD opgeschoven van het oude 'ontplooiingsliberalisme' naar een 'utilitaristisch liberalisme' (van een waarborgstaat in combinatie met klassieke grondrechten).

De hele visie op vrijheid en individu is sinds de jaren negentig veranderd. Centraal staat nu het discours van het assertieve, zelfredzame en marktgerichte individu, dat 'geprikkel'd wordt om zijn kansen te grijpen en te benutten, dat als consument zijn eigen keuzen maakt en zijn eigen leven en identiteit inricht. Het individu wordt alleen gebonden door respect voor de wet en door een vorm van tolerantie die een erfenis is van de *permissivisme* van de jaren zestig. Vrijheid en verantwoordelijkheid zijn in de liberale traditie steeds nauw verbonden geweest. Dat betekende dat de vrijheid gebruikt diende te worden binnen de gemeenschap, op een verantwoordelijke, opbouwende manier. Sinds de nota *Vrij en Verantwoordelijk* (1996) is die moraal verlaten en heeft verantwoordelijkheid hoofdzakelijk betrekking op zelfredzaamheid, op verantwoordelijkheid voor het eigen lot.

Tot slot: liberalisme in de verkiezingsprogramma's van 2010

Veel van de liberale principes zijn in anderhalve eeuw gemeengoed geworden. Zij zijn diep doordrongen ook in de levensbeschouwing van sociaaldemocraten en confessionelen. Dat is, vanuit libe-

raal perspectief, een resultaat om trots op te zijn. Het betekent wel dat de VVD geen monopolie (meer) heeft op het beheer van de liberale erfenis of ideologie. Deels was dat al in de eerste helft van de twintigste eeuw het geval, toen de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) een progressief liberale partij van betekenis vormde. Sinds de jaren negentig heeft vooral D66 zich als liberale partij ontwikkeld. Ook de Partij voor de Vrijheid (PVV) van ex-VVD'er Geert Wilders eist een deel van de liberale erfenis voor zich op. Ik zal daarom tot slot het VVD-verkiezingsprogramma *Orde op zaken* (2010) vergelijken met het PVV-programma *De agenda van hoop en optimisme* (2010) en het D66-verkiezingsprogramma *Wij willen het anders* (2010).

Verkiezingsprogramma's functioneren in een spanningsveld tussen enerzijds het beginselprogramma of de algemene uitgangspunten van een partij en anderzijds de politieke en maatschappelijke actualiteit en de concurrentie met het aanbod van andere partijen. Moderne politieke partijen proberen in verkiezingstijd hun marktaandeel te maximaliseren op een groeiende markt van zwevende kiezers. Dit 'opportunistische' element in de verkiezingsprogramma's – concurreren om groepen kiezers, inspeelen op thema's en gevoelens van het moment – rekt de algemene principes zover mogelijk op. Daarom zijn verkiezingsprogramma's in zekere zin een nuttige bron om te leren hoe een partij haar beginselen interpreteert.

Welke aspecten van de liberale erfenis representeren de VVD, de PVV en D66? De partijnaam ten spijt is de PVV maar zeer ten dele te beschouwen als liberaal. *De agenda van hoop en optimisme* is vanaf de eerste regels een nationalistisch anti-immigratieprogramma. In haar sociaal-economische visie combineert de PVV op een weinig consistente manier de ondernemersvrijheid en verlaging van de belastingdruk met behoud van de verworvenheden van de verzorgingsstaat. 'Links' is doorlopend de vijand, maar dan juist om de libertaire, tolerante levensopvatting die eraan wordt toegeschreven. Het alles dominerende veiligheidsbeleid van de PVV is discriminerend en repressief. De vrijheid waarvoor de partij staat is nogal selectief en heeft een negatieve strekking: het is de *vrijwaring* van de 'gewone Nederlander' van het dominante linkse multiculturalisme, van Europa en bovenal van de invloed van de islam. De PVV profileert zich vooral als een strijdpartij. Met liberale principes heeft dit alles weinig van doen.

Het VVD-programma heet *Orde op zaken*. Het had met hetzelfde recht 'orde *en* zaken' kunnen heten, of 'orde ten dienste van zaken', want dat is waar het feitelijk om gaat: de economie – zaken – is de voornaamste preoccupatie van de partij. Het huidige liberalisme van de VVD is in elk opzicht economistisch. Het programma wil meer ruimte voor ondernemers, sanering van de overheidsfinanciën en een kleinere rol voor de overheid. Of het nu gaat om onderwijs, landbouw, immigratie of buitenlandse relaties, overal staan de economische effecten centraal. In elke rubriek ligt de nadruk op arbeid en prestatie.

De VVD 'staat pal voor de vrijheid van alle Nederlanders die van goede wil zijn.' Dat is merkwaardig, want kennelijk is er ook een vrijheid die de VVD niet wil verdedigen. Wie die mensen van goede wil zijn, wordt niet toegelicht. In de praktijk blijken het de werkende, ondernemende, ambitieuze, zelfredzame burgers te zijn, die als consumenten vrij over hun geld, tijd en auto moeten kunnen beschikken. Zelfbeschikking betekent eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid op een open markt van zorg, verzekeringen en consumptiegoederen.

De 'visie van de VVD' gaat uit van de waarden 'verantwoordelijkheid, eerlijkheid en rechtvaardigheid'. Die hebben in dit programma evenwel louter betrekking op het individu – verdienste of straf naar handelen – niet op de gemeenschap. Het huidige VVD-programma kent eigenlijk geen collectieve sfeer, geen samenleving. Het is veelzeggend dat de begrippen 'sociale cohesie' en 'groepsverantwoordelijkheid' pas laat in het verkiezingsprogramma opduiken, als het gaat om het nut van sportbevordering. De 'samenleving' komt nog later en terloops aan de orde, in de rubriek over cultuur. Wat er mee bedoeld wordt, is de particuliere sector, de consumentenmarkt. Verder kent de VVD de samenleving alleen als dynamische arbeidsmarkt en als geheel van transacties tussen burgers. Zestien miljoen individuen moeten op een of andere manier samen leven. Daarvoor zijn regels nodig en arbeid is de beste vorm van participatie. De samenleving is geen waarde op zichzelf, een betekenisloze ruimte. De relaties tussen burgers zijn functionalistisch.

Ook aan de overheid wordt geen intrinsieke waarde toegekend. Zij dient voornamelijk als 'marktmeester' en heeft met betrekking tot de burger enerzijds een dienstverlenende functie en anderzijds de taak de 'veiligheid' te garanderen, in een tamelijk repressieve rol – meer politie, meer bestraffing en in-

breuken op privacy waar dat nodig is voor criminaliteits- en terrorismebestrijding. De strekking van het programma is duidelijk: de VVD wil opkomen voor ondernemers en voor goedwillende, hardwerkende burgers. In principe kan iedereen daartoe behoren. Ieder krijgt ook de vrijheid en de plicht iets van zijn leven te maken. De overheid staat aan deze kant. Wie niet behoort tot de 'Nederlanders van goede wil', sluit zichzelf buiten en kan te maken krijgen met de andere kant van de staatsmacht.

Het profiel van de VVD is duidelijk, naast het programma van D66 met de ferm klinkende maar toch wat onbepaalde titel *Wij willen het anders*. Er is op grond van dit programma geen twijfel aan dat D66 ideologisch een liberale partij mag worden genoemd. Op veel punten zijn VVD en D66 het ongeveer eens. Ook voor D66 staan 'vrije individuen aan de basis van onze samenleving.' Ook deze partij wil onderwijs dat talent bevordert, optimale arbeidsparticipatie, een kleinere overheid, minder belemmerende regels voor ondernemerschap en een open, dynamische arbeidsmarkt met een duidelijk eigen verantwoordelijkheid van burgers voor hun leven en werken. Mensen moeten 'hun eigen kracht ontdekken', de verzorgingsstaat dient te worden omgevormd tot een 'ontplooingsmaatschappij'. Evenals voor de VVD telt 'niet afkomst, maar toekomst'. Van 'iedere burger wordt naar vermogen een bijdrage aan de samenleving gevraagd.'

Aan de samenleving dus, niet alleen aan de markt. Voor D66 is de burger een zelfbesturend individu, maar ook in de zin dat burgers verantwoordelijkheid aanvaarden voor collectieve belangen en duurzame oplossingen. Dat zelfbeheer uit zich waar nodig in zelfbeperking, tolerantie en het 'noblesse oblige' van mensen met grote invloed en verantwoordelijkheid. Waar de VVD individuele vrijheid vooral ziet als zelfredzaamheid en consumentenvrijheid, heeft D66 meer aandacht voor kwalitatieve levensaspecten, zoals waardigheid, wederkerigheid en zelfbeschikking in zaken van leven, ziekte en dood. Burger en individu worden beschouwd als bewuste leden van de samenleving en hebben een verantwoordelijkheid aan de kwaliteit van die samenleving bij te dragen.

In het algemeen benoemt het D66-programma veel meer klassieke liberale waarden, zoals de democratische rechtsstaat, openheid van beleid en bestuur, de privacy en andere grondrechten van de burger, ontplooiing als doelstelling van overheidsbeleid, tolerantie als beschavingswaarde en de erkenning van en

zorg voor de pluriformiteit in cultuur, samenleving en media. Het liberalisme en het beeld van mens en samenleving van deze partij is ontegenzeggelijk 'rijker' dan dat van de VVD, die in de afgelopen vijftien jaar is opgeschoven naar een overwegend economisch liberalisme van het Angelsaksische type en in het verkiezingsprogramma van 2010 probeerde met de PVV te concurreren op het punt van veiligheid. Dat is een keuze, die deels op ideologische, deels op strategische gronden gemaakt is.

De conclusie is dan wel dat D66 niet meer alleen de 'sociaal-liberale' zijtak is van een liberale hoofdstroom die in de eerste plaats door de VVD vertegenwoordigd wordt. Hoewel D66 meer lijkt uit te gaan van het klassiek republikeinse burgerschap dan van het liberalisme, representeert die partij momenteel het liberale erfgoed het breedst, als we uitgaan van de verkiezingsprogramma's. De VVD zal zich dus de vraag moeten stellen hoe zij zich wil verhouden tot de liberale traditie. Tenzij de partij die traditie gaat zien als een museumstuk: deftig maar irrelevant.

Remieg Aerts is hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij publiceert over de geschiedenis van het liberalisme en over politiek gezag.

Noten:

- 1) F.D. de Beaufort en P.G.C. van Schie, *Het Liberalen Boek*, Zwolle, 2011.
- 2) K.E. van der Mandele, *Het liberalisme in Nederland. Schets van de ontwikkeling in de negentiende eeuw*, Arnhem, 1933; J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858*, Bussum, 1978; S. Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Amsterdam, 1992; R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift*, Amsterdam, 1997; J. Drentje, 'Thorbecke Revisited. De rol van het doctrinaire liberalisme in de Nederlandse politiek', *BMGN The Low Countries Historical Review*, volume 126, nummer 4, 2011, pp. 3-28.
- 3) N.C.F. van Sas, 'Onder waarborging eener wijze constitutie. Grondwet en politiek, 1813-1848', in: N.C.F. van Sas en H. te Velde (red.), *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland*, Deventer, 1998, pp. 114-145; C.J.H. Jansen, 'Klassieke grondrechten: achtergrond en ontwikkeling, 1795-1917', pp. 96-113.
- 4) M. Walzer, 'Liberalism and the art of separation', *Political Theory*, volume 12, nummer 3, 1984, pp. 315-330.
- 5) Stuurman, *Wacht op onze daden*, hoofdstuk 6; S. Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901*, Amsterdam, 1997.

- 6) H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland*, Den Haag, 1992; Aerts, *De letterheren*, hoofdstuk 20 en 22; P. de Rooy, *Darwin en de strijd langs vaste lijnen*, Nijmegen, 1987; C. Hermans, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme. Vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie, 1859-1918*, Amsterdam, 2003.
- 7) J. Kappeyne van de Coppello, in: *Handelingen Tweede Kamer*, 24 november 1874, pp. 274-278; P.A. van de Riet, 'J. Kappeyne van de Coppello', in: G.A. van der List en P.G.C. van Schie (red.), *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme voor 1940*, Assen en Maastricht, 1993.
- 8) D. Damsma en P. de Rooy, "'Morele politiek". De Radicals in de Amsterdamse gemeentepolitiek 1888-1897', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19, 1993, pp. 115-128.
- 9) Hierover: Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtbesef*; Aerts, *De letterheren*, pp. 409-428.
- 10) P.G.C. van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940*, Amsterdam, 2005.
- 11) Zie bijvoorbeeld: D. Hans, *De liberale gedachte in Nederland*, Rotterdam, 1925.
- 12) Zie bijvoorbeeld C.W. de Vries, *De liberale gedachte in herstel. Landdagrede gehouden voor den Bond van Jonge Liberalen te Maarn, zomer 1932*, Rotterdam, 1932. In ruimer kader: N.C.F. van Sas, 'Romein en Thorbecke. Twee worstelaars met de tijdgeest' in: idem, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*, Amsterdam, 2004, pp. 499-520.
- 13) Beginselprogramma van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, 1948: <http://www.rug.nl/dnpp/politiekepartijen/vvd/beginselprogrammas/>.
- 14) P.J. Oud e.a., *Enige aspecten van het moderne liberalisme*, Leiden, 1958. In het algemeen: F.D. de Beaufort en P.G.C. van Schie, 'Vrijheid, en vervolgens...de ideologische ontwikkeling van de VVD' in: P.G.C. van Schie en G. Voerman (red.), *Zestig jaar VVD*, Amsterdam, 2008, pp. 137-164.
- 15) Beginselprogramma van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, 1966: <http://www.rug.nl/dnpp/politiekepartijen/vvd/beginselprogrammas/>.
- 16) P.G.C. van Schie, 'Ferm tegenspel aan "flauwekul". De liberale politiek-filosofische inbreng in het Nederlandse parlement: voor individuele vrijheid en evenwichtige volksinvoer', in: C.C. van Baalen e.a. (red.), *Waar visie ontbreekt, komt het volk om. Jaarboek Centrum voor Parlementaire Geschiedenis 2011*, Amsterdam, 2011, pp. 29-40.

EXCENTRISCH EN EXCENTRIEK

DE TYPISCHE TREKKEN VAN HET NEDERLANDSE LIBERALISME

– Patrick Stouthuysen –

Het meest liberale land van Europa

De VVD is één van de grootste Europese liberale partijen. Bij de Europese verkiezingen van 2009 behaalden de Europese liberale partijen gemiddeld 11,4 procent van de stemmen. Als we dat gemiddelde als ijkpunt nemen, dan zit de VVD daar ruim boven met een score, bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2010, van 20,4 procent. De VVD moet alleen het Deense *Venstre* (26,7 procent in 2011), de Waalse MR (23,4 procent in 2009) en de Britse *Liberal-Democrats* (23 procent in 2010) voor laten gaan. Als je echter ook de score van die andere Nederlandse liberale partij, D66, in rekening brengt (6,9 procent in 2010), dan blijkt Nederland met 27,3 procent zowaar het meest liberale land van de Europese Unie te zijn. Logisch dan ook dat juist in Nederland *Het Liberalen Boek* verschijnt.

Met peilingen en verkiezingsuitslagen kun je uiteraard alle kanten op. Toen de VVD in 2008 zestig jaar bestond, verscheen een boek over de partijgeschiedenis.¹ Daarin werden nogal wat bijdragen afgesloten met zorgelijke bedenkingen over de toekomst van de partij en over de uiteindelijk wankelende basis van het Nederlandse liberalisme. Dat kwam omdat de electorale barometer toen op zwaar weer stond. En net zoals het toen niet slim was om de oorzaken van die tegenzittende uitslagen en peilingen maar meteen te zoeken in hetzij de aard van de partij, hetzij die van de Nederlandse samenleving, zou het van natte vingersociologie getuigen om in de huidige opwaartse electorale trend de bevestiging te vinden van een of andere langetermijnontwikkeling of een onderliggend structureel gegeven. Net als overal in Europa zijn ook de Nederlandse kiezers op drift en maken partijen grote schommelingen door. Soms kun je die verklaren, vaak ook niet.

Los daarvan: Nederland houdt er twee liberale partijen op na die beiden een meer dan behoorlijk palmares – erelijst – kunnen voorleggen, zowel in termen van verkiezingsresultaten als van deelname aan het regeerwerk. Zo zat de VVD tussen 1948 en 2011 goed veertig jaar in de regering en maakte in-

middels D66 ook al zeventien jaar deel uit van een regeringscoalitie: ook dat zijn cijfers die je niet in veel andere landen aantreft. Wat is het geheim van die Nederlandse successen, wat is kenmerkend voor het Nederlandse liberalisme?

We beschikken naar mijn idee niet over een sluitende historische of sociologische verklaring waarom liberalen het in het ene land beter deden of doen dan in het andere. Er bestaan overzichtswerken waarin je die antwoorden vindt voor socialistische en christendemocratische partijen.² Zo'n overzichtswerk over het Europese liberalisme ontbreekt. Dat is vreemd, omdat het liberalisme wel één van de drie grote ideologische hoofdstromen is die vorm heeft gegeven aan het Europese politieke landschap. Het is trouwens opmerkelijk, als je je in de vakliteratuur verdiept, hoe weinig er, in verhouding, over de geschiedenis van het liberalisme is geschreven. Over ongeveer elke socialistische sekte zijn wel proefschriften geschreven, het hele christelijke verenigingsleven is in detail in kaart gebracht, maar over grote delen van de liberale geschiedenis weten we eigenlijk nog zo goed als niets. Bij ontstentenis van goede, vergelijkende overzichtswerken is elke veralgemening over het succes of falen van het liberalisme in specifieke landen dan ook niet veel meer dan speculatie.

Politicalologen kunnen echter vanuit de institutionele context wel verklaren waarom het partijlandschap zich in het ene land anders heeft ontwikkeld dan in het andere. Politicalologen menen dat er een duidelijk verband bestaat tussen het soort partijen en het partijstelsel waarover een land beschikt en het gehanteerde kiesstelsel. Wat Nederland in dat licht zo bijzonder maakt zijn twee dingen. Eén, de verregaande proportionaliteit: omdat er in Nederland geen kiesdrempel bestaat, kunnen partijen al met enkele procenten met een behoorlijke vertegenwoordiging verkozen worden in de Tweede Kamer. Twee, het feit dat met nagenoeg nationale kandidatenlijsten wordt gewerkt. Het

Nederlandse kiessysteem maakt dat partijen zich kunnen specialiseren en richten op een heel specifiek kiespubliek. Het maakt ook dat partijen grotendeels zelf in de hand hebben wie ze naar het parlement afvaardigen.

Een excentrisch gepositioneerde partij

Dat eerste gevolg, de specialisering, heeft het Nederlands liberalisme ingrijpend bepaald. In landen met een minder proportioneel of met een meerderheidsstelsel, zijn liberalen van verschillende strekkingen altijd gedwongen om samen te werken in één partij. Automatisch zal zo'n partij dan ofwel voor een centrumkoers kiezen, met het risico herkenbaarheid te verliezen – de Vlaamse VLD vormt daarvan een voorbeeld – ofwel afwisselend dan door de ene en dan weer door de andere vleugel worden gedomineerd – wat we bijvoorbeeld zien bij de Duitse FDP. In Groot-Brittannië is het overigens nog ingewikkelder: daar vind je mensen die je in andere landen in dezelfde liberale partij zou terugvinden, verspreid over drie partijen, waarvan er twee niet eens liberaal zijn. In Nederland kiezen verschillende soorten liberalen voor diverse liberale partijen. Daardoor kunnen die partijen zich meer consistent profileren.

In de praktijk is deze consistente profilering duidelijk zichtbaar. Uit onderzoek naar de ideologische positionering van Nederlandse kiezers en partijen, blijkt steeds weer dat de VVD een opmerkelijk excentrische positie inneemt.³ Een excentrische positie betekent niet noodzakelijk een extreme positie. Wat bedoeld wordt is dat de partij een afwijkende positie inneemt, duidelijk onderscheiden van die van de andere partijen. Zowel wat betreft de sociaal-economische dimensie als de zogeheten culturele dimensie, neemt de VVD een positie in die, relatief gesproken, ver ligt van die van de andere partijen. Ook in vergelijking met de andere Europese liberale partijen zijn de Nederlandse liberalen excentrisch gepositioneerd. Uit vergelijkend onderzoek komt de VVD uit de bus als – om het in die termen te stellen – de op één na meest rechtse van de partijen aangesloten bij de liberale fractie in het Europees Parlement.⁴

Die excentrische positie maakt de VVD tot een herkenbare partij. De posities die de partij door de tijd heen inneemt verschuiven ook nauwelijks, alleszins als je die met die van andere partijen vergelijkt. Wat opvalt bij het bekijken van de oude verkiezingsaffiches die in *Het Liberalen Boek* zijn afgedrukt, zijn de grote standvastigheid en continuïteit: de thema's uit 1948 zijn net zo goed de thema's van vandaag.

De VVD staat ondubbelzinnig voor markteconomie en ondernemerschap en wil de belastingdruk laag houden. De partij staat voor gezag en orde. Ze staat voor Atlantische solidariteit. Wat doorheen de tijd enigszins is veranderd, is de houding ten opzichte van Europa: die is wat kritischer, sceptischer geworden. Maar die koersverandering is verwaarloosbaar als je ze vergelijkt met de ideologische zigzagkoers die andere liberale partijen hebben gevaren. De Belgische, Duitse en in mindere mate de Britse liberalen wisselen periodes af waarin ze zich haast marktfundamentalistisch opstellen, met periodes waarin ze verklaren de markt vooral te willen bijsturen en de overheid een grotere rol toe te willen bedelen. Geen wonder dat de kiezers dan niet meer precies weten wat ze aan die partijen hebben.

Ook de positionering van D66 is overigens opmerkelijk. In Europa blijkt D66 één van de meest linkse liberale partijen: de partij neemt in het hierboven vermelde Europese partijonderzoek een ideologische positie in die precies overeen komt, zowel met die van de meest rechtse sociaal-democratische partij, als met die van de meest linkse christendemocraten en die bovendien ook nog eens erg dicht ligt bij die van de meest rechtse van de groene partijen.

Dat schetst meteen de uitzonderlijke, maar ook moeilijke situatie van D66. De partij bevindt zich op het snijvlak van verschillende ideologische families. Veel kiezers kunnen zich voorstellen er ooit wel eens op te stemmen; meer kiezers wellicht dan die ooit een stem op de VVD overwegen. Dat potentieel wordt echter zelden gerealiseerd, omdat het om een kiezerspubliek gaat dat voortdurend verschillende partijen tegen elkaar afweegt. D66 heeft, minder dan de VVD, haar lot in eigen handen. Goede scores lijken toch vooral te maken te hebben met het minder presteren van de anderen of met het optreden van een tot de verbeelding sprekende lijsttrekker. Als andere partijen de rug rechten of als er sleet komt op het boegbeeld, zijn de goede tijden al weer snel voorbij.⁵

De beide Nederlandse liberale partijen nemen een zeer herkenbare en consistente positie in. Dat is, vanuit vergelijkend perspectief, uitzonderlijk. Alleen slechte raadgevers zouden VVD en D66 dan ook aanraden de rangen te sluiten en één partij te vormen. Die nieuwe politieke formatie zou inderdaad op papier veruit de grootste liberale partij van Europa zijn en meteen ook de grootste partij van Nederland. Maar politiek is geen rekenkunde.

Moesten de twee liberale partijen samengaan, zou het resultaat wellicht kleiner zijn dan de som van de delen. De twee partijen hebben baat bij hun excentrische positie.

Sterke figuren en authentieke karakters

Het tweede bepalende element zijn de nationale kandidatenlijsten. Hoewel Nederland voor de Tweede Kamerverkiezingen in een twintigtal kieskringen is opgedeeld en het mogelijk is om per kieskring andere lijsten in te dienen, gebeurt dat vrijwel niet en treden partijen met nationale lijsten in het strijdperk. In België trekken partijen per kiesdistrict met andere lijsten naar de kiezer. Dat heeft nogal wat gevolgen. De verkiesbare plaatsen op de lijsten worden altijd ingenomen door mensen waarvan wordt verwacht dat ze bovenal kiezers zullen lokken. Kandidaten worden toch vooral uitgezocht op hun vermogen populair te zijn. Belgische politici leren het vak door pensenkermissen (Belgische volksfeesten) en bierfeesten af te struinen en handen te schudden en kindertjes over het hoofd te aaien. Of dat ook de beste manier is om mensen te selecteren, waarvan uiteindelijk wordt verwacht dat ze als parlements lid en eventueel als minister kunnen fungeren, is een andere zaak.

In Nederland hebben partijen wat meer manoeuvreerruimte. Op een nationale lijst kun je al wat gemakkelijker, in het kielzog van de kieskampioenen, kandidaten laten meesurfen waarvan je verwacht dat je hun bijzondere kennis of expertise in het parlementaire halfroond, en later in de regering, zal kunnen gebruiken. Belgische kandidaten hebben meestal geen leven gehad buiten de politiek. Nederlandse kandidaten hebben vaak hun strepen al verdiend in het bedrijfsleven of in de ambtenarij. Die Nederlandse partijcultuur levert in regel politici op met een sterker bestuurdersprofiel.

Als je in *Het Liberalen Boek* de persoonsbeschrijvingen leest van de liberale bewindvoerders kom je heel wat van dergelijke bestuurders tegen. Mensen die in de wieg leken gelegd om aan het roer van het schip te staan of minstens aan het hoofd van een partij. Mensen als Toxopeus en Geertsema die door vriend en vijand als 'een heer' werden gekarakteriseerd, maar die in een ander kiessysteem wellicht al snel onverkiesbaar zouden zijn bevonden.

Die politici met een uitgesproken bestuurdersprofiel kun je, met wat slechte wil, uiteraard ook regenten noemen. Wie in *Het Liberalen Boek* de foto's van het liberale partijleven bekijkt, ziet ook wel wat clichés bevestigd worden. Het Nederlands liberalis-

me lijkt toch vaak in het verlengde te liggen van het studentenkorps, van hockey en dixieland, blazers en parelkettingen, sherry en bitterballen, Den Haag en Wassenaar. Dat valt op, als je uit België komt, waar het liberalisme een stuk volksier is en geworteld is in zaken als liberale vakbonden en mutualiteiten, muziekcorpsen en fanfares.

Het is overigens opmerkelijk dat de periode waarin de VVD expliciet van haar elitair karakter af wilde en zich nadrukkelijk als volkspartij manifesteerde – de periode Nijpels, zeg maar – nu vaak een beetje als een uitschuiver wordt ervaren. Er is bijvoorbeeld in *Het Liberalen Boek* ook geen 'Gewoon jezelf kunnen zijn'-affiche uit de op zich toch wel succesvolle campagne van 1982 opgenomen.

Ik begrijp dat die volksere aanpak nu als een stijlbreuk wordt ervaren. En niets is inderdaad zo dodelijk voor een partij als een stijlbreuk: bestuurders die plots jolig willen doen, intellectuelen die zich de taal van *Jip en Janneke* proberen eigen te maken. Kiezers hebben een feilloos gevoel voor wat echt is en wat nep. Kiezers willen niet, in tegenstelling tot wat vaak wordt geopperd, politici die op hen lijken, die hun taal spreken en hun hobby's delen. Kiezers willen vooral politici die ze als geloofwaardig en authentiek ervaren.

En in de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme kom je nogal wat authentieke figuren tegen. Figuren die zich niets lijken aan te trekken van hoe ze overkomen, maar die net daardoor de middelmaat ontstijgen en aldus de kiezer weten te charmeren: Van Riel, Wiegel, Bolkestein. Sterke karakters, die met plezier ingaan tegen wat voor welmenend doorgaat in de kringen van het meestal iets progressiever ingestelde academische en journalistieke establishment. Alleen bij de Britse conservatieven vind je meer tot de verbeelding sprekende excentriekelingen.

Het nadeel van zoveel sterke figuren en authentieke karakters is natuurlijk dat je die moeilijk kunt organiseren. De liberale minister van Buitenlandse Zaken Dirk Stikker merkte op dat 'de vloek van het liberalisme het amateurisme is.' Het Nederlandse liberalisme kent, vergeleken met hoe het er in andere landen aan toegaat, weinig richtingenstrijd, maar wordt wel regelmatig door personenkwesties verscheurd. Zoals de heer Wiegel het ooit samenvatte: de 'VVD heeft geen vleugels, maar wel vlerken.'

Het geheim van het succes

Terug naar de vraagstelling: wat is het geheim van die Nederlandse successen, wat is kenmerkend voor

het Nederlandse liberalisme? Hans van Mierlo beweerde wel eens dat het karakter van een partij net zo belangrijk is als het programma. Ik denk dat Van Mierlo gelijk had en dat daarin precies het geheim schuilt van het Nederlandse liberalisme.

Het meest opmerkelijke feit in de verkiezingscampagne van 2010 was, mijns inziens, dat de VVD naar de kiezer trok met als belangrijkste belofte de overheidsbegroting terug op orde te brengen en dus drastisch te besparen. Dat is niet meteen een populair voornemen. Niet alleen zouden niet veel partijen een dergelijke boodschap in de campagne-tijd durven brengen, maar bovendien zouden nog veel minder partijen daarin door de kiezers worden gevolgd. Waarom lukte het de VVD wel? Waarom kon de VVD de kiezer ervan overtuigen dat de tering naar de nering diende te worden gezet? Dat heeft, denk ik, met het karakter van het Nederlandse liberalisme te maken. Juist omdat de Nederlandse liberalen sinds 1948 onafgebroken consistent dezelfde thema's benadrukken en fundamenteel steeds dezelfde koers zijn blijven varen, wordt de partij als geloofwaardig ervaren. De liberalen, denkt de kiezer, kun je als het er op aan komt vertrouwen. Die doen 'geen gekke dingen' met het geld van de burger.

Het geheim van het Nederlandse liberalisme is, vrees ik, bijzonder eenvoudig: je kernboodschap bewaken, weten wie je kiezers zijn en wat ze bezighoudt. Maar zoals dat voor de meeste eenvoudige dingen geldt, blijkt dat al moeilijk genoeg. De twee andere traditionele politieke families, sociaal-democraten en christendemocraten, zijn al een hele tijd op drift: op zoek naar hun kiezers, op zoek naar zichzelf. En hoe meer ze zichzelf restylen en herprofiëren, hoe minder vertrouwen ze de kiezers lijken in te boezemen.

Om nog één keer een blijkbaar in de ban geslagen liberale campagneslogan te parafraseren: *gewoon jezelf zijn* is wellicht nog het beste wat politieke partijen kunnen doen. Dat, denk ik, leert de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme.

Patrick Stouthuysen is verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel en doet onderzoek over de geschiedenis van het liberale denken. Hij publiceerde ondermeer Alexis de Tocqueville. Over de democratie in Amerika (2007) en Adam Smith. Over de welvaart van naties (2009). Dit jaar verschijnt van hem Eugen Richter's sociaaldemocratische toekomstbeelden. Een politieke toekomstroman uit 1891.

Noten:

- 1) P.G.C. van Schie en G. Voerman (red.), *Zestig jaar VVD*, Amsterdam, 2008.
- 2) S. Bartolini, *The political mobilization of the European Left, 1860-1980: the class cleavage*, Cambridge, 2000; D. Hanley, *Christian Democracy in Europe: a comparative perspective*, Londen, 1996; S.N. Kalyvas, *The rise of the Christian Democracy in Europe*, New York, 1996; D. Sassoon, *One hundred years of socialism. The West-European Left in the twentieth century*, Londen, 1996.
- 3) P. Lucardie en G. Voerman, 'Eccentric yet powerful: the position of the liberals in the Dutch party system', in: P.G.C. van Schie en G. Voerman, *The dividing line between success and failure. A comparison of liberalism in the Netherlands and Germany in the 19th and 20th centuries*, Berlijn, 2006, pp. 121-142.
- 4) T. Gschwend e.a., *Europe's common ideological space*, working paper, University of Mannheim, 12 november 2010.
- 5) P. Stouthuysen, 'De ideologische veren afgeschud. D66 en het links-liberalisme', in: J. Tollebeek en H. te Velde, *Het geheugen van de Lage Landen*, Den Haag, 2009, pp. 221-228.

LIBERALISME ALS ZEGEVIERENDE WESTERSE IDEOLOGIE OPNIEUW UITGEDAAGD

– Wim Couwenberg –

In onderstaande bijdrage poneert Wim Couwenberg, directeur/hoofdredacteur van *Civis Mundi* (kwartaalblad voor politieke filosofie en cultuur), de prikkelende stelling dat het liberalisme als westerse beschavingsideologie heeft gezegevierd. Hij stelt daarbij dat alle huidige politieke partijen in Nederland het liberalisme hebben omarmd, hoewel de koers van de VVD nog altijd het meest uitgesproken en principieel liberaal is.

Intellectueel conservatisme

In premodern Europa heeft het christendom zich sinds de ondergang van het Romeinse Rijk als religieuze ideologie ontwikkeld tot de gemeenschappelijke ideologische grondslag van de samenleving in Europa en bron van politieke en culturele legitimatie en inspiratie. Wel is het, vooral na de Reformatie in de zestiende eeuw, uiteengevallen in allerlei elkaar in religieus en politiek opzicht bestrijdende modaliteiten, maar dit neemt niet weg dat de Europese cultuur sinds lang geldt als een christelijk geïnspireerde beschaving. Sinds de Verlichting en liberale en industriële revoluties van de achttiende en negentiende eeuw krijgt die beschaving dwars tegen alle tegenkrachten in steeds meer een liberale inslag met de seculiere ideologie van het liberalisme als grondslag. Na twee eeuwen van ideologische en politieke strijd met concurrerende ideologieën over de grondslagen en de inrichting van de samenleving die op mondiaal niveau culmineert in de Koude Oorlog, is het liberalisme er tenslotte in geslaagd zich door te zetten als gemeenschappelijke ideologische grondslag van de moderne Europese en westerse samenleving en cultuur.

Nog altijd is er een neiging de term en het begrip ‘liberaal’ primair en in hoofdzaak in partijpolitieke zin te verstaan. Dit is een erfenis van de ideologische strijd sinds de negentiende eeuw en een uitvloeisel van de wet van de geestelijke traagheid (intellectueel conservatisme) die maakt dat men zolang mogelijk blijft vasthouden aan gevestigde politieke denkpatronen. VVD-prominent Hans Wiegel gaf daar recent nog blijk van met zijn advies aan de PvdA terug te keren naar haar ideologische wortels om zo weer een duidelijke politieke – rode – kleur te kunnen krijgen. Terug dus naar de socialistische beginselen als alternatief voor de liberale beginselen.¹ Een mooi

voorbeeld van retrogressie. We zien die neiging tot vertraagde aanpassing aan veranderde politieke situaties en verhoudingen – retardatie – overigens op allerlei andere terreinen van de nationale en de internationale politiek.²

Liberalisme als westerse beschavingstraditie

Basisprincipes

Gemeenschappelijk aan de politieke, economische en culturele verschijningsvormen van het liberalisme als westerse ideologie is een interdependent geheel van ideeën. Kort samengevat valt daarbij te denken aan de volgende basisprincipes:

- In de eerste plaats het principe van de individuele vrijheid en menselijke autonomie, met als complement en uitvloeisel daarvan: (1) het principe van machtsdeling^A en machtscontrole (rechtsstaat); (2) democratisering van staatsmacht via vrije verkiezingen en van het staatsdoel met introductie van het algemeen belang als motief van legitiem overheids handelen; (3) de idee van de civiele (burger)maatschappij met haar appèl op menselijke zelfverantwoordelijkheid, eigen initiatief en zelfvertrouwen; en (4) de idee van vrije economische, politieke en culturele mededinging;
- Voorts het principe van de gelijkwaardigheid van mensen als deelnemers aan het economische

^A De trias politica is daarvan het meest bekende voorbeeld, maar dat principe omvat veel meer, namelijk de (onder)scheiding tussen staat en burgermaatschappij en de scheiding van kerk en staat (externe machtscheiding); en wat de interne politieke machtscheiding betreft, behalve functionele (trias politica) ook territoriale machtscheiding (federale staatsvorming en territoriale decentralisatie).

en het rechtsverkeer en als deelgenoten van politieke en religieuze verbanden;

- En het rationaliteitbeginsel, dat wil zeggen rede en redelijkheid als grondnorm van oordeelsvorming en bron en toetssteen van algemeen geldige kennis en kunde.

Wat machtsdeling en machtscontrole betreft, dat heeft behalve een politieke ook een economische vertaling gekregen. De Amerikaanse econoom John Galbraith heeft dat laatste uitgewerkt in zijn bekende theorie van 'countervailing powers', dat wil zeggen het stimuleren van tegenmachten tegen dominerende marktpartijen – bijvoorbeeld de vakbeweging als tegenkracht van werkgevers op de arbeidsmarkt – en interventies van overheidswege ter instandhouding en bevordering van de nodige concurrentie op allerlei markten en van de nodige diversiteit in culturele expressies.

Positieve waardering rivaliteit

In lijn met de idee van vrije mededinging onderscheidt het liberalisme zich ook door een positieve waardering van rivaliteit en zo nodig botsing tussen belangen en meningen als welkome bron van maatschappelijke dynamiek en vooruitgang. In de liberale markteconomie geldt dat voor een zo groot mogelijke concurrentie tussen economische actoren, in de liberaal georganiseerde democratie voor de rivaliteit tussen meerdere partijen en tussen regering en oppositie als tegenmacht van de regering noodzakelijk geacht ter waarborging van het recht van minderheden om op te komen voor andere opvattingen en belangen dan die van het heersende bewind. Vrije uitwisseling en botsing van onderzoeksresultaten en meningen wordt in het liberale politieke denken vanouds gekoesterd als centrale waarde in het proces van waarheidsvinding in wetenschapsbeoefening en opinievorming in de media, daarbij uiteraard uitgaand van een vrije, redelijke en open discussie als basis van het intellectuele en politieke verkeer.

Tezamen kunnen deze ideeën gerekend worden tot de harde kern van het liberalisme als zegevierende westerse ideologie. En die krijgen met name gestalte in liberale en democratische grondrechten, in de liberale rechtsstaat en democratie, in een liberale markteconomie en liberale opvoeding en cultuur. Liberale verschijningsvormen van religies als christendom, Jodendom en de islam zijn ook een uitvloeisel van het liberale denken.

Harde kern: bron van liberale vitaliteit en overlevingscapaciteit

In die juist genoemde harde kern ligt de bron van de vitaliteit en overlevingscapaciteit van het liberalisme als westerse beschavingstraditie gelegen. Het is dankzij die harde kern dat het alle frontale aanvallen van antiliberale krachten telkens weer met succes heeft afgeslagen. Dankzij haar principiële openheid en intellectuele en politieke verwerkingscapaciteit is de liberale samenleving en cultuur erin geslaagd de maatschappijkritiek van oorspronkelijk antiliberale stromingen en groeperingen als sociaal- en christendemocratische tegenstromingen geleidelijk aan te absorberen en te verwerken in de burgerlijk-liberale rechtsorde en hen zodoende meer en meer te door-dringen van haar geest.

Het liberalisme is daarmee uitgegroeid tot een formidabele cultuurmacht die op de westerse beschaving met haar oorspronkelijk christelijke inspiratie ook een sterk liberaal stempel drukt. Het unieke van de westerse beschaving ziet Samuel Huntington in zijn veelbesproken boek *The clash of civilisations and the remaking of world order* juist gelegen in de wijze waarop daarin antieke, christelijke en liberale waarden geïntegreerd zijn tot een organisch geheel. Die integratie vinden we ook terug in de wijze waarop de liberale politieke cultuur zich in Nederland ontwikkeld heeft. Die stoelt namelijk tevens op de grondslag van het zogenaamde cultuurchristendom. Zoals in het premoderne Europa na de Klassieke Oudheid christelijke waarden fungeerden als bron van legitimatie en inspiratie, zo vervullen liberale waarden nu een soortgelijke functie in de moderniteit waarvan het liberale concept alle tegenstrevende ideologische krachten overwonnen lijkt te hebben, althans in de westerse wereld. Die waarden zijn als zodanig verankerd in de constitutionele orde van westerse democratieën evenals in internationale mensenrechtenverklaringen en -verdragen.³

Herwinning ideologische hegemonie

Antiliberale doemscenario's

Dat moderniteit in liberale zin, althans in de westerse wereld, de ideologische machtsstrijd gewonnen lijkt te hebben, is een opvallende uitkomst in het licht van alle daaraan voorafgaande doemscenario's, waarin haar ondergang telkens opnieuw werd aangekondigd. Het meest luidruchtig deden fascistische regimes dat in de jaren dertig en sinds Marx de communisten. Maar dat gebeurde ook door tal van

niet marxistische auteurs. In de wereldliteratuur zijn veel aanwijzingen te vinden die duiden op het einde van de burgerlijk-liberale cultuur, zo constateert een Duitse literatuurwetenschapper begin jaren zestig nog.⁴ Niemand is nog bereid het voor die cultuur op te nemen, meent ook de Duitse socioloog G.H. Kaltenbrunner.⁵ De Amerikaanse historicus Christopher Lasch – van links-liberaal geleidelijk aan opgeschoven naar een overtuigde aanhanger van een cultuurconservatieve denkrichting – had er evenmin behoefte aan. In zijn geruchtmakende boek *De cultuur van het narcisme* uit 1980 kondigt hij de neer- en ondergang aan van die liberale cultuur van concurrerend individualisme, ontaard als die is in een oorlog van allen tegen allen. Het narcistische type mens van onze tijd is het eindproduct van een proces van religieuze, sociale en historische ontworteling, dat al sinds enige eeuwen gaande is. Deze decadente cultuur heeft geen toekomst meer.

Herwaardering liberale waarden

Na de ineenstorting van het wereldcommunisme als antikapitalistisch alternatief en de ideologische uitputting van het sociaal-democratisch interventionisme zoals dat in de sociale verzorgingsstaat gestalte had gekregen⁶ is het liberalisme er tegen de verwachting van zoveel prominente denkers in toch in geslaagd de ideologische hegemonie te herwinnen zowel op economisch als op politiek en cultureel terrein. De principes ervan maken nu deel uit van een internationale gedragscode voor *good governance* en worden als zodanig via nationaal en internationaal mensenrechtenbeleid en ontwikkelingssamenwerking wereldwijd uitgedragen.

Sinds de ineenstorting van het communisme als antiliberaal alternatief beleven begrippen als 'burgerlijk' en 'liberaal' een opvallende herwaardering. Zo prijst een oorspronkelijk marxistisch auteur als Hans Magnus Enzensberger⁷ spoedig na die ineenstorting de overlevingskracht en het historische succes van de liberale burgerklasse. Haar ideologie en cultuur, aldus deze auteur, domineren tegenwoordig in alle hoogontwikkelde landen op onweerstaanbare wijze.

Die herwaardering van liberale waarden strekt zich ook uit tot de burgerlijk-liberale moraal en het daarop gebaseerde burgerfatsoen. Zo was het bijvoorbeeld Job Cohen die zich tot voor kort als PvdA-leider sterk maakte voor inachtneming van burgerlijk fatsoen. Die liberale moraal bevat niet alleen zoals vaak beweerd wordt, procedurele maar ook inhoudelijke beginselen en normen zoals zelfverantwoordelijkheid, respect voor leven, lichamelijke en psychische integriteit en voorts de beginselen

van burgerlijke vrijheid en gelijkheid, van redelijkheid, billijkheid en tolerantie, van zorgvuldigheid en evenredigheid, allerlei privaat- en publiekrechtelijke zorgplichten, en daarop gebaseerde burgerlijk-liberale deugden.

Nieuwe antiliberaal tegenkrachten

Hernieuwde vormen van modern autoritarisme

In de loop van de vorige eeuw is eerst het fascisme/nationaal-socialisme en daarna het communisme als antiliberaal tegenkracht in Europa uitgeschakeld. In deze tijd wordt het westers-liberale beschavingstype met zijn universele pretenties geconfronteerd met hernieuwde vormen van modern autoritarisme, die stoelen op een godsdienstige of seculiere grondslag. Het eerste manifesteert zich in het moslimfundamentalisme en -terrorisme sinds 9/11; het tweede vooral in voormalig communistische landen als Rusland en China. De meeste aandacht gaat nog altijd uit naar het eerste. Maar het moderne autoritarisme op seculiere grondslag met China als belangrijkste eigentijdse exponent ervan wordt als ideologische en economische rivaal van het westers-liberale beschavingstype steeds relevanter, temeer omdat die rivaliteit hand in hand gaat met economische en politieke machtsverschuivingen ten koste van de westers-liberale wereld. Vooral van neoconservatieve zijde in Amerika wordt dat gevreesd als nieuwe bron van ideologische rivaliteit. In die geest waarschuwt ook de voormalige hoofdredacteur van de *Financial Times*, A. Koletsky, voor een dreigende dominantie van het autoritaire staatskapitalisme van China als de westerse wereld er niet in slaagt de uitwassen van het neoliberale marktkapitalisme uit te bannen door de liberale markteconomie aan de nodige regels te binden en zodoende de crisisgevoeligheid ervan beter onder controle te krijgen.⁸

Postmoderne cultuurkritiek

Intern zijn de waarden van de liberale beschavingstraditie zoals bekend ter discussie gesteld in en door postmoderne cultuurkritiek. In de liberale economie, democratie en cultuur zijn zij operationeel gemaakt als belichaming van de natuurlijke orde der dingen en uit dien hoofde universeel toepasbaar. Het is een veronderstelling die te herleiden valt tot de abstracte algemene en dus a-historische oriëntatie van het moderne burgerlijk-liberale denken. In het klassieke conservatisme sinds Edmund Burke is dat al ter discussie gesteld. Dat wreekt zich ook in het westerse denken over de export van liberale waarden naar niet-westerse contreien. Typisch moderne westerse ideeën, zoals de

liberale rechtsstaat, de democratie en de markteconomie, worden daar plompverloren geprojecteerd op samenlevingen, die nog geheel of grotendeels in een premodern ontwikkelingsstadium verkeren. Voor hun verwezenlijking zijn die waarden afhankelijk van bepaalde ontwikkelingsvoorwaarden.⁹ En die moeten door doelbewuste inspanning gecreëerd en vervolgens in stand gehouden worden. De universaliteit van die waarden is derhalve niet a priori, maar a posteriori, naarmate ze zich hebben kunnen doorzetten. De hier gesignaleerde ontwikkelingsproblematiek manifesteert zich de laatste tijd ook op het gebied van juridische ontwikkelingshulp. Vooral nog domineert daar de neiging in ontwikkelingslanden meteen een complete rechtsstaat naar westers model van de grond te tillen. Dit is ook één van de prioriteiten van het kabinet-Rutte. In theorie oogt dat goed, in de praktijk veel minder. Zo maar bijvoorbeeld ineens een westers model van rechtspraak in ontwikkelingslanden op poten zetten, dat helpt niet. Weggegooid geld zeggen direct betrokkenen. Kleinschalige projecten, die samen met burgers ter plaatse aangepakt en uitgevoerd worden, dat helpt meer.¹⁰

Het meest kwetsbaar lijkt de liberale opvatting van de mens als een rationeel en autonoom wezen. In de liberale politieke theorie heeft de moderne rationaliteitshypothese gestalte gekregen in de figuur van de als rationeel functionerende staatsburger; in de liberale economische theorie in de rationeel calculerende burger (de *homo economicus*). Het is een hypothese die inmiddels weersproken is in de politieke en economische wetenschappen, door historici, en sinds kort ook door de meest recente inzichten van de sociale psychologie en aanverwante vakgebieden. Stond tot in de jaren tachtig de psychologie nog in het teken van een cognitieve revolutie met de mens als informatieverwerkend fenomeen als uitgangspunt en de computer als metafoor en kregen gevoel en intuïtie nauwelijks aandacht, sinds het einde van de twintigste eeuw voltrekt zich eerst een affectieve en spoedig daarna een neurowetenschappelijke revolutie. Dat laatste gaat zelfs zo ver dat serieus de vraag gesteld wordt of mensen überhaupt wel in staat zijn tot het maken van rationele en vrije keuzes.¹¹ Met die vergaande scepsis schiet men wel te ver door in zijn kritiek op het liberale mensbeeld. Maar de rationeel calculerende burger, de *homo economicus*, heeft zijn geloofwaardigheid wel verloren.

Nederlandse partijpolitiek als concurrerende varianten van de liberale beschavingstraditie

VVD als meest uitgesproken exponent van liberale beschavingstraditie

De enige duidelijk omlinnde ideologie is tegenwoordig alleen nog het liberalisme. Andere, oorspronkelijk antiliberale ideologieën als socialisme en christendemocratie hebben als zodanig sterk aan specifieke ideologische identiteit ingeboet. Alle liberalen verenigen onder één politiek dak zoals in de jaren tachtig in Nederland van VVD-zijde nog bepleit werd¹² is uit liberaal oogpunt geen serieuze optie meer. In het postideologische tijdperk zou er dan immers slechts één partij over blijven.

De huidige politieke polarisatie is ook niet langer van ideologische, maar van machtspolitieke, programmatische en emotionele aard. Dat laatste heeft te maken met sterk levende irritaties over de morele pretenties en politieke arrogantie van de 'linkse kerk', zoals links door zijn critici sinds de Fortuynrevolte religieus wordt aangekleed; irritaties die CDA en VVD met de PVV delen en tot de vorming van het kabinet-Rutte geleid hebben. Tegelijk vragen intellectuelen met linkse sympathieën zich de laatste jaren in gemoede af, wat nog de eigen boodschap is van die zo omstreden geraakte 'linkse kerk'. Ze spreken zelfs van de ondragelijke lichtheid van die boodschap.

We hebben nu te maken met concurrerende partijen, die binnen de liberale beschavingstraditie als juist omschreven eigen accenten leggen en dat vertalen in een eigen beleidsvisie en een eigen type leiderschap. Dat is ook wat traditionele liberale partijen doen, nu zij zich niet langer in ideologische zin als een exclusief liberale partij kunnen onderscheiden. De VVD onderscheidt zich wel als meest herkenbare, want meest uitgesproken exponent van de liberale beschavingstraditie. Zij belijdt die traditie ook het meest principieel en saillant. De politieke kleur die zij daarbij aanneemt, wisselt met de politieke omstandigheden waarin zij verkeert. Nu presenteert zij zich met een meer rechtse signatuur.

D66 positioneert zich nu als een partij in het politieke midden met een sociaal- en progressief-liberale oriëntatie.¹³ De vraag die hierbij rijst is wat onder progressief als onderscheidend kenmerk in deze tijd te verstaan valt en de relatie daarvan tot die politieke middenpositie die vanaf de oprichting

heel lang nadrukkelijk is afgewezen. D66 placht zich sinds de jaren zestig jarenlang bij voorkeur als linkse partij te profileren.

De PVV, ontstaan als een afsplitsing van de VVD, maakt als zodanig deel uit van de liberale beschavingstraditie en onderscheidt zich als variant daarvan door een sterk accent op nationale waarden en tradities. Een nationalistisch georiënteerde Europa politiek, een migratie- en integratiebeleid met een sterk accent op etnisch protectionisme en een radicale islamkritiek zijn daarvan de meest opvallende uitingen. Een uitvloeisel van die islamkritiek is een pleidooi voor discriminatie op grond van geloof en afkomst en voor een verbod van de koran. En dat staat uiteraard op gespannen voet met fundamentele grondrechten van de liberale beschavingstraditie.

Actuele positie socialistische erfenis: PvdA als een sociaal-liberale variant

In feite is de PvdA evenals D66 een sociaal-liberale partij geworden. De sociaal-democratie, constateerde PvdA-ideoloog Paul Kalma¹⁴ al in de jaren tachtig geresigneerd, is slechts een voortzetting van de liberale samenleving. Zij is niet meer dan georganiseerd liberalisme. Eerder had hij zich al gekeerd tegen de sociaal-democratische illusie van de democratische staat als maatschappelijke probleemoplosser bij uitstek en tegen de mythe van de van bovenaf bestuurbare samenleving en had hij een lans gebroken voor wetgeving die niet zozeer fungeert als instrument van maatschappelijke verandering, maar als sluitstuk van maatschappelijke veranderingsprocessen.¹⁵

De leiding van sociaal-democratische partijen, betoogde de aanvankelijk marxistische politicoloog Siep Stuurman¹⁶ in 1979, is bijna overal een exponent van sociaal-liberalisme geworden en daarmee een specifiek onderdeel van de naoorlogse liberale consensus. De sociaal-democratische omarming van de 'Derde Weg'-politiek in de jaren negentig is daarvan een bevestiging zoals in het toenmalige debat over die politiek ook onderstreept is door prominente liberalen als de Duits-Britse socioloog Ralf Dahrendorf en VVD'er Frits Bolkestein.

De Wiardi Beckman Stichting is inmiddels gestart met een groot onderzoek, getiteld *Van waarde. Sociaaldemocratie voor de 21^e eeuw*, dat de sociaal-democratie een nieuw verhaal en perspectief moet opleveren. Uit de eerste contouren daarvan valt op te maken, dat dat niet meer is dan een aangepaste en nader uitgewerkte invulling van de eerder omarmde sociaal-liberale oriëntatie en koers in het licht van de nieuwe uitdagingen van deze tijd.¹⁷ Het progressieve imago waarmee de PvdA zich nog siert, is in

de praktijk in vergaande mate verbleekt. Dit geldt nog meer voor de rode kleur die haar oorspronkelijk onderscheidde en in lijn hiermee nog lang is toegedicht.

Evenals de PvdA is de SP erfgenaam van de socialistische denkrichting in Nederlandse politiek. Zij onderscheidt zich als zodanig van de PvdA door een kritischer opstelling tegenover de eigentijdse toepassing van de waarden van de markteconomie zoals die deel uitmaken van de liberale beschavingstraditie. GroenLinks heeft zich als linkse partij het meest aangepast aan die traditie en onderscheidt zich voornamelijk door een sterk accent op ecologische principes en waarden zoals in de Nederlandse Grondwet als sociaal grondrecht verankerd in artikel 21.

Erfenis christelijk-confessioneel verleden

Wat de christendemocratie betreft, de kernbegrippen daarvan zijn ook bijna geheel te herleiden tot dat liberalisme als westerse beschavingstraditie, zij het gepresenteerd in christendemocratisch jargon. Zo maakt het beginsel van publieke gerechtigheid, nader ingevuld als een politieke keuze voor de principes van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten, allang deel uit van de liberaal-democratische rechtsidee en rechtsorde evenals het beginsel van gespreide verantwoordelijkheid en dat van de verantwoordelijke samenleving. En rentmeesterschap valt als christendemocratisch beginsel praktisch samen met het algemeen aanvaarde streven naar duurzame ontwikkeling. Van christendemocratische zijde is het christendemocratische karakter van die kernbegrippen ook herhaaldelijk zelf in twijfel getrokken.¹⁸ In een recente christendemocratische bundel, getiteld *Waardevast. Over de uitgangspunten van het CDA* wordt getracht die kernbegrippen op een meer eigentijdse wijze te herformuleren. Men blijft daarbij vooralsnog steken in nieuwe abstracte formuleringen, terwijl er juist behoefte is aan een duidelijk onderscheidende programmatische vertaling ervan in het licht van de maatschappelijke en politieke situatie en problematiek van deze tijd.

Ondanks haar principiële verwerping van pragmatisme als politieke beleidslijn is het juist dankzij een pragmatische aanpassing aan wisselende machtsverhoudingen, dat de christendemocratie zich in Nederland zolang als centrale machtsfactor heeft weten te handhaven. Dat het CDA onder CDA-premier Ruud Lubbers en daarna onder CDA-premier Jan Peter Balkenende een leidende rol gespeeld heeft bij de aanpassing/hervorming van de verzorgingsstaat in meer neoliberale zin, toen dat onder druk van veranderende sociaal-economische

en politieke omstandigheden (stagnatie verzorgingsstaat en opkomst neoliberalisme) wenselijk leek, valt opnieuw toe te schrijven aan die pragmatische oriëntatie, al werd dat in eigen kring door sommigen gekritiseerd als een inbreuk op de christelijk-sociale oriëntatie van de christendemocratie.¹⁹ Maar, zo stellen christendemocraten, nadenkend over de actuele positie van het CDA nuchter vast, ondanks die officieel beleden oriëntatie trekt het CDA altijd weer naar de VVD vanwege een gedeelde afkeer van de PvdA en een gedeelde visie op economie en de verzorgingsstaat.²⁰

De ChristenUnie is evenals het CDA een erfgenaam van de christelijk-confessionele politieke denkrichting. Zij onderscheidt zich van het CDA echter door de C in haar naam als principiële achtergrond in de politieke praktijk meer serieus te nemen, christelijk dan wel in een traditionele interpretatie ervan. Vanuit die achtergrond verwijt de ChristenUnie het CDA dan ook een weinig principiële aanpassing aan de seculiere krachten in de Nederlandse politiek. Toen de ChristenUnie voor het eerst deel nam aan regeringsmacht tijdens het kabinet-Balkenende IV werd zij daarvoor in eigen kring ook al gewaarschuwd.²¹

Conclusies

Afrondend kom ik tot de volgende conclusies:

- Sinds de Verlichting en liberale en industriële revoluties van de achttiende en negentiende eeuw krijgt de christelijk geïnspireerde beschaving in Europa dwars tegen alle tegenkrachten in steeds meer een liberale inslag met de seculiere ideologie van het liberalisme als grondslag. Na twee eeuwen van ideologische en politieke strijd met concurrerende ideologieën over de grondslagen en de inrichting van de samenleving die op mondiaal niveau culmineert in de Koude Oorlog, is het liberalisme er tenslotte in geslaagd zich door te zetten als gemeenschappelijke ideologische grondslag van de moderne Europese en westerse samenleving en cultuur.
- Gemeenschappelijk aan de politieke, economische en culturele verschijningsvormen van het liberalisme zijn de principes van individuele vrijheid en morele autonomie met als uitvloeisel en complement daarvan de principes van rechtsstaat, democratie en markteconomie; het principe van de gelijkwaardigheid van mensen als deelnemers in het economische, politieke en rechtsverkeer; en het rationaliteitsbeginsel.
- Na de ineenstorting van het wereldcommunis-

me als antikapitalistisch alternatief en de ideologische uitputting van het sociaal-democratisch interventionisme zoals dat in de sociale verzorgingsstaat gestalte had gekregen is het liberalisme er tegen de verwachting van zoveel prominente denkers in toch in geslaagd de ideologische hegemonie te herwinnen zowel op economisch als op politiek en cultureel terrein.

- In onze tijd wordt het westers-liberale beschavingstype op mondiaal niveau geconfronteerd met nieuwe antiliberaal tegenkrachten, met name hernieuwde vormen van modern autoritarisme op godsdienstige (moslimfundamentalisme) en seculiere grondslag (in het bijzonder voormalig communistische landen als China en Rusland). Intern zijn fundamentele waarden van de liberale beschavingstraditie ter discussie gesteld in en door postmoderne cultuurkritiek en in wetenschappelijk onderzoek.
- Globaal genomen kan de Nederlandse partijpolitiek in onze tijd geconcipteerd worden als concurrerende varianten van de liberale beschavingstraditie. De VVD is in de huidige partijpolitieke constellatie de meest herkenbare, want meest uitgesproken exponent van die liberale beschavingstraditie. Zij belijdt die traditie ook het meest principieel.

Wim Couwenberg is oud-hoogleraar Staats- en Bestuursrecht en directeur/hoofdredacteur van Civis Mundi.

Noten:

- 1) H. Wiegel, 'Wat de PvdA moet doen', *De Pers*, 12 oktober 2011.
- 2) S.W. Couwenberg, 'Tijdsein. Peilingen en perspectief van deze tijd', *Civis Mundi*, jaarboek 2011, pp. 47-51.
- 3) S.W. Couwenberg, 'Moderniteit als nieuw beschavingstype', *Civis Mundi*, jaarboek 2009; idem, 'Tijdsein'.
- 4) H. Glaser, *Weltliteratur der Gegenwart*, 1962, pp. 41-42.
- 5) G.H. Kaltenbrunner, *Kapitulation des Bürgers*, 1977.
- 6) A. Touraine, *L'après Socialism*, 1980; R. Dahrendorf, *Na de sociaal-democratie*, juli/augustus 1981; N.H.J. Broekhuijse, *Het einde van de sociaal-democratie*, Utrecht, 2002; J. Gray, *After social democracy*, 1996.
- 7) H.M. Enzensberger, *Lof van de inconsequentie*, 1990, p. 20 e.v.
- 8) A. Koletsky, *Capitalism 4.0. The birth of a new economy*, 2010.
- 9) Couwenberg, 'Tijdsein', pp. 217-218.
- 10) R. Janse, M. Barendrecht en S. Muller, 'Maatwerk bij juridische ontwikkelingssamenwerking', *Socialisme en Democratie*, 9/10, 2011.

- 11) W.L. Tiemeijer, *Hoe mensen keuzes maken. De psychologie van het beslissen*, 2010.
- 12) W.J. Geertsema, 'Duidelijke koerswijziging in het liberale denken', *Civis Mundi*, 4, 1983.
- 13) Zie een recent themanummer van het D66-tijdschrift *Idee*, getiteld 'Liberalisme en identiteit', juni 2011.
- 14) P. Kalma, *Het socialisme op sterk water*, z.j.
- 15) P. Kalma, *De illusie van de democratische staat*, 1982.
- 16) S. Stuurman, *Het reëel bestaande en het noodzakelijke socialisme*, 1979, p. 179.
- 17) Zie: 'Van waarde. Sociaaldemocratie voor de 21^e eeuw: be-
staanszekerheid', *Socialisme en Democratie*, 5/6, 2011; 'Ver-
heffing', *Socialisme en Democratie*, 7/8, 2011.
- 18) Zie onder andere: J. Boukema, 'De terugtrekkende staat', *CDV*, 7/8, 1985; A.C. Zijdeveld, *Staccatocultuur, flexibele maatschappij en verzorgende staat*, 1991, p. 37; B. de Vries, 'De christelijke politiek voorbij?', *CDV*, 9, 1994.
- 19) B. de Vries, *Overmoed en onbehagen. Het hervormingskabinet-Balkenende*, 2005; M. ten Hooven, 'Balkenende voert VVD-programma uit', *NRC-Handelsblad*, 7 juni 2010.
- 20) M. ten Hooven, *U bevindt zich hier*, 2010, p. 191 e.v.
- 21) R. Pasterkamp, *ChristenUnie op het pluche*, 2008.

Persconferentie

Dinsdag 17 april 2012

Bevolkingskrimp: een liberaal antwoord In een klein land woon je al snel ver weg

Op dinsdag 17 april wordt tijdens een persconferentie geschrift 115 van de prof.mr. B.M. Teldersstichting *Bevolkingskrimp: een liberaal antwoord. In een klein land woon je al snel ver weg* gepresenteerd in Perscentrum Nieuwspoor (Lange Poten 10, Den Haag). Aanvangstijd stipt 12u00.

Op regionaal niveau wordt Nederland geconfronteerd met bevolkingskrimp. Een werkgroep onder leiding van Ed Nijpels heeft zich vanuit liberaal perspectief gebogen over deze demografische ontwikkeling en daarbij autonomie – oftewel individuele verantwoordelijkheid – als uitgangspunt genomen. De bevindingen en aanbevelingen voor een liberaal overheidsbeleid zijn opgenomen in *Bevolkingskrimp: een liberaal antwoord*.

Tijdens de persconferentie wordt het eerste exemplaar overhandigd aan Liesbeth Spies, de minister van Binnenlandse Zaken. Zij zal een korte inhoudelijke reactie op het rapport geven.

U bent van harte uitgenodigd om bij deze presentatie aanwezig te zijn. Graag hiervoor aanmelden via info@teldersstichting.nl. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Camilia Bruil, bruil@teldersstichting.nl of 070-3631948, of terecht op de website van de Teldersstichting: <http://www.teldersstichting.nl/>. Hier vindt u tevens een uitgebreider programma van de presentatie.

Teldersstichting

– Nick Ottens –

Op 5 februari trokken Mark Rutte, Maxime Verhagen en Geert Wilders zich terug in het Catshuis om te onderhandelen over broodnodige bezuinigingen. Een veelgehoorde kritiek op het kabinet-Rutte is dat zij de economie ‘kapot’ dreigen te bezuinigen. In onderstaande bijdrage beargumenteert Nick Ottens dat dit een achterhaalde Keynesiaanse stellingname is, die de economie juist meer schade toebrengt dan goed doet.

Er wordt in zowel Europa als de Verenigde Staten hevig gedebatteerd over de juiste balans tussen overheidsuitgaven en groei. Een brede publieke discussie over de rol en grootte van de overheid is in de meeste westerse landen broodnodig en zou door liberalen toegejuicht moeten worden. Helaas worden vaak linkse economische ideeën voor waarheid aangenomen wat het voor de verdedigers van de vrije markt des te lastiger maakt om hun visie onder de aandacht te brengen.

De kredietcrisis heeft het vertrouwen in de markt geschaad en wie waarschuwt voor de gevaren van een almaar uitdijende overheid roept in een woestijn. Door selectief met de feiten om te springen zijn de voorstanders van toenemende overheidsinterventie erin geslaagd het debat naar hun hand te zetten. Publieke verontwaardiging over bonussen is zo sterk dat geld verdienen haast in een kwaad daglicht is komen te staan. Dat tal van banken met belastinggeld van een bankroet zijn gered wordt geïnterpreteerd als het falen van de markt terwijl het tegenovergestelde waar is. Zo wordt ‘de vrije markt’ de schuld van de crisis in de schoenen geschoven terwijl de bancaire sector bij uitstek door de overheid wordt beschermd. Wanneer zogenaamde systeembanken te groot worden geacht om om te vallen en altijd door de centrale bank of de nationale overheid worden gered op het moment dat de markt dicteert dat het bedrijf failliet zou moeten gaan, kan enkel een economisch analfabeet over ‘kapitalisme’ spreken.

Wanneer het om de rol van de overheid in het algemeen gaat is er wellicht nog minder begrip van marktwerking. Emblematisch is dat het begrip ‘kapotbezuinigen’ in schijnbaar objectieve berichtgeving wordt gebruikt terwijl het een ideologisch zeer geleeden term betreft. Het wordt dan ook gretig door linkse partijen overgenomen die beweren dat ten tijde van tegenvallende groei de overheid moet investeren in plaats van bezuinigen. Versobert de regering immers de sociale zekerheid en wordt op subsidies

gekort dan hebben mensen minder te besteden, zakt de vraag in en krimpt de economie.

Echter, deze redenering, die avond na avond door verslaggevers en economen op televisie wordt verkondigd, veronderstelt dat groei door vraag en niet door aanbod tot stand komt. Het leidt ertoe dat journaals en politici zich blindstaren op cijfers die het consumentenvertrouwen moeten weergeven terwijl de productiezijde vrijwel wordt genegeerd. Gekeken wordt naar de totale vraag binnen een economie. Neemt de vraag af omdat er sprake is van dalend consumentenvertrouwen, dan zou de overheid bij moeten springen met ‘investeringen’ zodat mensen niet minder geld te besteden hebben. Worden er door banken door minder leningen verstrekt omdat zij jaren teveel hebben uitgeleend, dan springt de centrale bank bij met gratis geld om maar te voorkomen dat moet worden afgeschreven en banken failliet zouden kunnen gaan.

Links is bang voor verandering. Het beschouwt de creatieve destructie die gepaard gaat met het opkomen en ondergaan van bedrijven met afgrijzen. De markt moet getemd worden met belastingen en regelgeving die ondernemers aanzetten zo niet dwingen tot gewenst gedrag en zoveel mogelijk de bestaande situatie in standhouden. Zo kunnen mensen een leven lang bij hetzelfde bedrijf werken zonder zich ooit zorgen te hoeven maken over werkloosheid of pensioen. Links wenst een rustig, ordelelijk leven waarin men zich nooit teveel hoeft in te spannen, nooit een stap harder hoeft te lopen dan een ander en niet in een constante, kwaadaardige concurrentiestrijd verweekt hoeft te zijn met andere werknemers. Iedereen heeft recht op een baan. Bedrijven worden daarom tegelijkertijd betoegeld en beschermd. Enig gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid is bijna volledig weggevallen. Iedereen die zijn kop boven het maaiveld uitsteekt wordt afgestraft. Mensen zijn immers gelijk! Inkomensverschillen zijn een teken van gebrek aan beschaving.

Wanneer burgers dus teveel geld hebben geleend om een woning te financieren die nu aan waarde inlevert moeten regelingen in het leven worden geroepen die hen helpen of waardoor banken gedwongen worden een verlies te nemen. Er wordt geen beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van mensen en de markt krijgt geen kans om het risicovolle gedrag van zowel banken als hun klanten te corrigeren.

Hetzelfde geldt op macroniveau. Door rentestanden kunstmatig laag te houden werden banken aangemoedigd om goedkoop uit te lenen wat de huizenprijzen opdreef zonder dat daar noodzakelijk reële waardeinstijging aan ten grondslag lag. Toen de zeepbel knapte stonden overheden het de markt niet toe om zich te corrigeren. Bankieren kregen miljarden en werden niet gedwongen waardeloze leningen af te schrijven. Verschillende maatregelen (waaronder de verstandige deeltijd-WW) werden getroffen om de totale vraag in stand te houden. Echter, deel van de vraag van voorgaande jaren was totaal irrationeel. Huizenprijzen waren veel te snel gestegen doordat centrale banken, niet de markt, de waarde van geld in de vorm van renten bepaalden waardoor geld goedkoop was en banken en consumenten teveel schuld op zich namen.

In een vrije markt zouden schulden zijn afgeschreven, huizenprijzen sneller zijn gedaald en enkele banken failliet zijn gegaan. Wangedrag wordt zo door de markt afgestraft. De economie krimpt in korte tijd en de belastinginkomsten lopen terug, maar zoals we zien in de enkele Oost-Europese landen die de markt zijn gang lieten gaan en toestonden dat de lonen kelderden, komt het herstel sneller. Zij groeien reeds en flink ook terwijl West- en Zuid-Europa nog in recessie verkeren.

Onze overheden hebben namelijk andere keuzen gemaakt. In plaats van de overheidsuitgaven naar de belastinginkomsten te schikken, is er voor tientallen miljarden euro's geleend om te voorkomen dat er diep gesneden moest worden in de bestedingen. In Nederland wordt wel enigszins bezuinigd maar van een begroting die in balans is zal de komende jaren waarschijnlijk geen sprake zijn.

De reden is dat zelfs onze rechtse regeringspartijen luisteren naar zogenaamd objectieve economen die waarschuwen voor verdere krimp als de overheid dieper snijdt in de uitgaven. Dat er in de meeste westerse landen in reële cijfers niet minder uitgegeven wordt dan enkele jaren geleden het geval was (de 'bezuinigingen' zijn dikwijls beperkingen in de verwachte groei van de overheidsuitgaven in plaats van daadwerkelijke reducties), daar gaan zij geheel aan

voorbij. Waar zij het liever ook niet over hebben is hoe een fiscaal stimuleringsbeleid precies groei aanmoedigt, laat staan dat ze toegeven waar het nodige geld vandaan komt.

Feit is dat stimuleringsbeleid nooit tot economisch herstel heeft geleid. De lading regelgeving en bureaucratie die met een toename in de overheidsuitgaven gepaard gaat werkt tevens corruptie en verspilling in de hand en maakt het alleen maar moeilijker voor bedrijven om zaken te doen en banen te scheppen. Het socialistische beleid van de Amerikaanse president Franklin Roosevelt in de jaren dertig is hiervan een schoolvoorbeeld. Zijn veelgeprezen *New Deal* kon niet voorkomen dat na vijf jaar stimuleringsbeleid de Verenigde Staten wederom in een recessie geraakten. De Amerikaanse economie herstelde in feite niet van de beurskrach van 1929 tot na de Tweede Wereldoorlog. Bijna twintig jaar na de crisis waren de lonen en productietallen van het land pas terug op het oude niveau. Is dat het soort verstandige economische beleid dat we nu moeten kopiëren om de economie te 'stimuleren'?

Je zou denken dat het beleid van de tachtiger jaren definitief had afgerekend met deze Keynesiaanse waanzin. Destijds richtten Ronald Reagan in Amerika en Margaret Thatcher in Groot-Brittannië zich niet op het herverdelen van een kleiner wordende geldhoeveelheid in een wanhopige poging de consumptie op pijl te houden. Zij verlaagden juist belastingen en maakten het makkelijker om te ondernemen om meer productie tot stand te brengen en het aanbod te vergroten. Hierdoor wisten de Amerikaanse en Britse economieën zich binnen korte tijd te herstellen, na enkele decennia van economisch wanbeleid die tot de malaise van de jaren zeventig hadden geleid.

Het tegenovergestelde wordt nu niet slechts door politici maar ook door economen gepropageerd. Zij zouden beter moeten weten. Je creëert geen groei door meer geld weg te nemen van grootverdieners om meer uitkeringen te betalen. Daarmee ontmoedig je niet alleen succes, maar blijft er minder geld over dat vrij geïnvesteerd kan worden in veelbelovende ondernemingen die anders arbeidsplaatsen zouden kunnen opleveren. Hetzelfde geldt wanneer de overheid op de pof leeft. Het geld dat mensen in 'veilige' overheidsleningen investeren zou anders gebruikt kunnen worden om productieve initiatieven te financieren.

Dat links daar niets van snapt is tot daaraan toe. Zij zien bedrijven als even vanzelfsprekende economische factoren als grondstoffen. Je treft bar weinig linkse politici die ooit zelf een zaak hebben moeten

leiden. Zij hebben geen benul van ondernemerschap en zien oprecht niet in hoezeer de overheid bedrijven tegen kan werken. Wanneer je probeert uit te leggen dat je ondernemers niet oneindig uit kan knippen en dat juist zij het geld verdienen waarvan de verzorgingsstaat wordt betaald, gaat het al gauw over bonussen en excessen en winstbejag wat natuurlijk helemaal verderfelijker is. Er is oprecht geen begrip van marktwerking.

Verontrustender is dat liberalen af en toe dezelfde visie zijn toebedeeld en niet betwisten dat overheidsuitgaven de economie zouden kunnen doen groeien ook al zijn overheidsuitgaven per definitie onproductief. Immers, als de overheid zich genood-

zaakt ziet ergens geld in de pompen zag de markt er geen reden toe. Dat een overheid die weigert meer uit te geven dan er binnenkomt de economie ‘kapot’ zou bezuinigen is geen feitelijke vaststelling. Het is een mening – een mening die doordrongen is van linkse veronderstellingen waar liberalen bijzonder huiverig voor zouden moeten zijn.

Nick Ottens schrijft voor De Dagelijkse Standaard en is hoofdredacteur van de Engelstalige nieuws- en opiniewebsite Atlantic Sentinel. Hij studeerde Economische en Koloniale Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

WAT IS DE EURO ONS WAARD?

EEN KORTE VERKENNING VAN ECONOMISCHE EN ANDERE ARGUMENTEN

– Rob Kuppens –

Recentelijk zijn de resultaten bekendgemaakt van het euro-onderzoek, dat het Britse onderzoeksbureau Lombard Street Research (LSR) in opdracht van de PVV heeft uitgevoerd. Volgens dit onderzoek zou het goedkoper zijn om terug te keren naar de ouderwetse gulden dan door te gaan met de euro. Anderen pleiten niet voor een herinvoering van de oude Nederlandse munt, maar zouden graag zonder de Zuid-Europese landen doorgaan met de ‘euro’. Rob Kuppens mengt zich eveneens in dit debat en verkennt kort enkele vaak gebruikte argumenten.

Wie zijn de schuldigen in de eurocrisis?

Onder economen is een heftig debat gaande over de oorzaken van de Zuid-Europese schuldencrisis. Hebben de Grieken het aan zichzelf te danken door teveel te lenen en te weinig te innoveren? Of moet landen als Nederland en Duitsland worden verweten dat zij de binnenlandse vraag onvoldoende hebben gestimuleerd? Want als de export van de één (lees: Duitsland) de import van de ander (lees: Griekenland) is, dan ligt de schuld van de onbeheersbare Griekse schuldenlast net zo goed bij de Duitse export als bij de op import leunende Grieken.

Bovenstaande inzichten vanuit de economische wetenschap zijn, afgaande op mijn eerste intuïtie, op zijn minst onvolledig. Het is vooral een waarheid vanuit de studeerkamer. Het heeft iets oneerlijks om spaarzin op grond van macro-economisch standpunten te bekritisieren. Als Duitsers liever sparen dan consumeren, dan moeten we dat zien als hun (economische) *moraal* of – zo u wilt – hun psychologische kijk op het leven. Men wil ‘iets over houden voor de oude dag’, ‘geen geld uitgeven voordat het verdiend is’ of ‘een centje opzij hebben staan voor moeilijker tijden.’ Dat zijn stuk voor stuk legitieme argumenten.

Dus in plaats van louter het economisch perspectief te hanteren, kunnen we het ook zien als een proces waarbij iedereen de *keuzevrijheid* heeft om, bijvoorbeeld, een sterke exportsector op te bouwen. Daarmee wordt ook direct duidelijk dat de oplossing voor de Europese problemen niet bereikt wordt door de disbalans van import en export als hoofdschuldige aan te wijzen. Natuurlijk, dat is een voorschrift vanuit de economische theorie. Maar daar

komt geen praktische oplossing uit voort, omdat kwesties als spaarzin of kredietafhankelijkheid (voor een groot deel) buiten het bereik liggen van macro-economische politiek.

Griekenland heeft geen munt om te devalueren

Een vaak gebruikt lapmiddel voor een land dat een ernstige crisis doormaakt, is het devalueren van de munt. Immers, als de munt goedkoper wordt dan heeft dat een gunstige invloed op de exportmogelijkheden. Export wordt in zulke gevallen gebruikt als de aanjager van de gehele economie. Over twee aspecten van devaluatie is er nu een debat gaande. Ten eerste: was het al vóór de Griekse toetreding tot de eurozone te voorzien geweest dat er problemen in het land zouden ontstaan? En de tweede vraag: kan Griekenland niet beter uit de euro stappen om weer een eigen muntpolitiek te voeren?

De eerste vraag is leuk voor aan de borreltafel, maar heeft voor de actuele problemen weinig waarde. Je kunt namelijk enerzijds beweren dat al vóór de toetreding de Griekse arbeidsproductiviteit te laag was. Anderzijds kan men het standpunt innemen dat Griekse deelname aan de euro principieel de juiste keuze was, maar dat de Griekse belofte voor verbetering van hun arbeidsproductiviteit niet strak genoeg in de gaten gehouden is – ‘slechts’ het (politiek) toezicht heeft gefaald. Persoonlijk vind ik het eerste, behoudzuchtige standpunt getuigen van meer realiteitszin. Toch doet dat er weinig toe, want de vraag wat vanuit de huidige omstandigheden de voor- en nadelen van een Grieks exit zijn, is veel relevanter.

Schulden met schulden financieren is geen oplossing

Het voor de hand liggende voordeel van het opnieuw invoeren van de drachme is dat daardoor de export als startmotor van economisch herstel kan worden gebruikt. Daar staat tegenover dat Griekenland zijn schulden – welke tenslotte in euro's zijn genoteerd – niet meer kan terugbetalen. Bovendien zou een Griekse exit volgens sommigen een ongewenst sneeuwbaaleffect veroorzaken – *who's next?*

Eerst het punt van de schulden. Er zullen van de kant van schuldeisers inderdaad grootschalige afwaarderings moeten plaatsvinden. Maar of dat erg is? Ik meen van niet, in ieder geval niet minder dramatisch dan wat er tot op heden gebeurt: de ene na de andere noodlening, wat wil zeggen méér schulden maken om oude verplichtingen na te komen. Iedereen voelt wel aan dat deze miljarden niet worden terugbetaald. Je kunt daarom net zo goed de reeds bestaande schuld (flink) afwaarderen en Griekenland vervolgens zijn eigen weg laten gaan. Inzake de huidige schuldfinanciering dringt de volgende parallel zich op: een bankier is soms bereid om een bedrijf dat problemen heeft extra te financieren op voorwaarde dat de onderliggende structuren goed zijn. Als dat niet het geval is, kun je beter een verlies accepteren dan de bank er nog dieper in steken.

Dan het punt van een mogelijk sneeuwbaaleffect. Als schulden met nieuwe schulden worden gefinancierd is dat een schijnoplossing. Ook andere landen (Spanje, Portugal) hebben daarom mogelijk meer baat bij een afwaardering van hun *huidige* schulden en een vrijere, lossere weg naar economisch herstel met hun eigen munt en een eigen begrotingsbeleid. Als ik met het voorgaande de 'kale feiten' correct weergeef, verklaart dat de heftige emoties die sommigen hebben omtrent het vooruitzicht dat landen de eurozone mogelijk verlaten niet. Er is dus meer aan de hand.

Er bestaat geen Europees 'wij'

Volgens doemdenkers staat het hele Europese project op een tweesprong, waarbij de keuze zwart-wit wordt voorgesteld: of er is een vredig Europa met één munt, of herinvoering van nationale munten leidt tot de toestanden van 1914-1945. Dat is echter allemaal stemmingmakerij. Zulke woorden, meer dreigement dan argument, maken de zaak van het pro-Europese kamp alleen maar zwakker.

Maar belangrijker is: als het klopt dat we een beslissende fase in de Europese integratie meemaken, hoe zit het dan ook alweer met de oorsprong van

dat verhaal? Het is goed om hier een vergelijking te maken met de Verenigde Staten. De *founding fathers* riepen: 'Wij zijn één volk!'. Logischerwijs hadden ze dit niet vooraf, per referendum, onder de mensen kunnen peilen. Het land werd immers pas één juist met en door het uitroepen ervan. Ook de mannen die aan de wieg stonden van de Europese economische samenwerking hebben geroepen dat er slechts één – namelijk een verenigd – Europa bestaat. Maar echte steun voor de Europese eenheidsgedachte is er onder de Europese bevolking nooit geweest.

Er zijn mensen die zeggen dat als een idee niet meteen breed geaccepteerd wordt, het niet per definitie verkeerd is. Sommige zaken moeten eerst de ruimte krijgen om te groeien. Op zichzelf is dat waar, maar nog steeds zijn er weinig mensen waarbij het hart sneller gaat kloppen als het politieke samenwerking in Europa aangaat. Daarom blijft het verbazen dat verder in alle opzichten verstandige mensen zo'n ondemocratische taal gebruiken zodra het over Europa gaat. Dat er 'zonder een elite nooit Europese samenwerking zou zijn geweest', is daarbij niet meer relevant: Europa als gedeeld ideaal heeft zijn kansen volop gekregen, maar verloren.

Uit de euro? Paniek is niet nodig

Ik heb geconstateerd dat er vanuit de economische theorie geen definitieve uitspraken te verwachten zijn over de toekomst van de gemeenschappelijke munt. Tel hierbij op de broze democratische legitimatie van de Europese integratie. De conclusie kan dan niet anders zijn dan dat we niet hoeven te treuren als er één of enkele landen de eurozone verlaten. Dat is niet het einde van de Europese vrede, niet het einde van de Europese welvaart. Wat dat laatste betreft moeten we ons niet laten misleiden. Een interne markt is van groter belang dan een gezamenlijke munt – alleen al vanwege de snelheid van digitale transacties hoeven we nooit meer bij een geldwisselkantoor in de rij te staan.

Ik wil nadrukkelijk aangeven dat ik veranderingen binnen de samenstelling van de eurozone niet per definitie toejuich. Want zo'n verandering zal zich niet stilletjes voltrekken. Aan de andere kant: de chaos die nu in Griekenland heerst, biedt ook geen perspectief. Uiteindelijk zie ik daarom liever vrij opererende marktkrachten dan projecten die met veel overheidsingrijpen overeind worden gehouden en daarom geknutseld, ongeloofwaardig en onnodig duur zijn.

Rob Kuppens is werkzaam in de financiële sector.

STRUCTURELE HERVORMINGEN

BIEDEN GRIEKEN NIEUWE KANS

– Dora Bakoyannis –

De problemen in Griekenland zijn groot en Hans van Baalen, delegatieleider van de VVD in het Europees Parlement en voorzitter van de Liberale Internationale, stelt dan ook dat voor het land *Stunde Null* is aangebroken. Griekenland moet verantwoordelijkheden niet afschuiven en het slachtofferchap cultiveren, maar de schouders eronder zetten. De Griekse liberaal Dora Bakoyannis durft daarbij de politieke leiding te nemen, aldus Van Baalen. Op 4 oktober hield zij een betoog voor de Groep Nederland van de Liberale Internationale (LIGN). Daarin stelde zij dat de socialistische regering van voormalig premier Papandreou ernstig heeft gefaald in de aanpak van de crisis. Dit betekent echter niet dat alle Grieken blaam treft. Liberale krachten in Griekenland willen de structurele oorzaken van de malaise grondig aanpakken, zo betoogde Bakoyannis. Onderstaande bijdrage is een vertaalde samenvatting van haar betoog.^A

Nederland en Griekenland vertegenwoordigen de twee uithoeken van het Europese continent, maar maken deel uit van hetzelfde kamp in een worstelend Europa. Al tientallen jaren zijn we bondgenoten: onze twee naties hebben zij aan zij gevochten voor vrijheid en hebben geleden onder dwang en bezetting. Nederland steunde de Grieken in hun strijd tegen het kolonelsregime. Onze schepen hebben wereldwijd de zeeën bevaren. Evenals de Grieken, zijn Nederlanders ook burgers van de wereld. In tijden van vrede – na het einde van de Tweede Wereldoorlog – omarmden beide landen de Europese integratie – een proces dat zich thans in zwaar weer bevindt als gevolg van de financiële crisis van drie jaar geleden en de Griekse eurocrisis.

Ruim tien jaar lang konden de zwakke economieën van de eurozone massaal geld lenen tegen lage Duitse rentepercentages. In deze periode daalde het rentepercentage van Griekse staatsobligaties met achttien procent procentpunten tot minder dan één procent ten opzichte van Duitse staatsobligaties.

Toen de crisis uitbrak in Europa, hebben we alles in het werk gesteld om onze banken te redden, terwijl de recessie al snel disproportionele consequenties had voor perifere lidstaten, waaronder Griekenland. De mondiale crisis maakte immers een einde aan hoge groeipercentages (tot dan toe bijna vier procent per jaar, in Griekenland zelfs meer), en hierdoor kwamen de structurele politieke, sociale, en

economische zwakheden van landen zoals Griekenland pijnlijk aan het licht.

De vloek van een expanderende staatssector

Na de val van de zeven jaar durende *junta* in 1974, werd de Griekse samenleving gedomineerd door linkse politieke ideeën als reactie op de extreem rechtse dictatuur. In 1981 was Griekenland in de ban van de vader van de [voormalige] minister-president Papandreou, die het land opzweepte met zijn linkse retoriek en populisme. Dit leidde tot een enorme toename van de staatsbureaucratie en leningen om de wildgroei in de publieke sector te financieren. De overheid werd hét werkgelegenheidsproject voor de Socialistische PASOK.

Ons land veranderde in een één-partijstaat, voorzien van een mentaliteit van minder in plaats van meer excellentie, een leger van ambtenaren en genereuze en non-productieve tegemoetkomingen voor bepaalde groepen in de samenleving. De corruptie bloeide op tot niet eerder vertoond niveau en werd niet aangepakt. Dat is tot op heden het geval.

Als liberalen weten we als geen ander dat een grote staatssector altijd ten koste gaat van de private sector. De staat belemmert de productiviteit door overregulering, corruptie, bureaucratie en alle andere kwaden van het etatisme. De Griekse ondernemer – uitzonderingen daargelaten – verkiest kleinschalige familiebedrijven boven de industrie. Laat mij daarom de onderliggende kwaden van de Griekse malaise verklaren:

A De vertaling van deze bijdrage is verzorgd door Hans van Baalen.

- Een enorm bureaucratische, inefficiënte en gro-
tendeels corrupte publieke sector;
- Kleine omvang van bedrijvigheid, met weinig
focus op productie;
- Gesloten markten en beroepsorganisaties, die
door de staat worden gereguleerd op basis van
gunning;
- Chaotische en tijdrovende procedures om een
onderneming te starten, zowel voor Grieken als
voor buitenlandse investeerders. Dit verklaart de
relatief beperkte buitenlandse investeringen in
Griekenland in vergelijking tot andere Europese
landen – ondanks onze gekwalificeerde beroeps-
bevolking;
- Hoge belastingen, zonder adequate publieke
dienstverlening en een gecompliceerd, corrupt
en inefficiënt systeem van belastingheffing –
waarmee veel ruimte wordt gegeven aan de
zwarte economie;
- Geprivilegieerde staatsondernemingen met hoge
salarissen voor werknemers, waardoor de staats-
schuld verder oploopt;
- Zeer beperkte arbeidsmobiliteit en weinig mo-
gelijkheden voor bedrijven om mensen te ont-
slaan of flexibel aan te nemen;
- Een overbelast en inefficiënt juridisch systeem.

Mislukte hervormingen

Toen de eurocrisis uitbrak, was de regering-Papandreou niet bereid om zich tegen haar eigen socialistische tradities te keren en verloor kostbare maanden zonder te reageren, terwijl de rente op Griekse staatsobligaties explodeerde. De socialisten waren druk met het voortzetten van hun spijzieke beleid, waarmee de Griekse staatsschuld hoger was dan ooit tevoren.

Dit leidde tot de eerste *bail-out* door de *Trojka* – bestaande uit de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het IMF. Op dat moment heb ik mijn nationale en Europese verantwoordelijkheden genomen door de overeenkomst tussen Griekenland en de *Trojka* te steunen. Mijn toenmalige partij, Nieuwe Democratie (ND), verzette zich, om electorale redenen, tegen de hervormingen. Dit leidde tot een breuk tussen mij en de ND, een lid van de christendemocratische Europese familie (EVP). De ND vaart thans een steeds rechtser en meer populistische koers. Hierop heb ik met een aantal collega's in het Griekse parlement de Democratische Alliantie opgericht, die inmiddels nauwe banden met de Liberale Internationale en de Europese Liberalen en Democraten (ELDR) onderhoudt. Europarlementariër Theodoros Skylakakis verliet de EVP-fractie

en sloot zich bij de ALDE-fractie in het Europees Parlement aan.

U zult zich wellicht afvragen wat er met Griekenland na de eerste *bail-out* verkeerd ging, want een jaar later had mijn land een tweede *bail-out* nodig. Het antwoord is de droevige waarheid: de socialistische regering was niet bereid om de uitdijende publieke sector aan te pakken omdat staatsapparaat werkgelegenheid verschaft voor veel socialistische partijgangers. De regering wilde en kon de hoofdoorzaak van de crisis dus niet aanpakken. De weigering om de publieke sector te reduceren keerde zich tegen eerlijke en belastingbetalende burgers, die werden geconfronteerd met inkomensachteruitgang en excessieve belastingen. Geen sluiting van staatsondernemingen, geen privatisering, geen reductie van het aantal ambtenaren, terwijl 300.000 medewerkers in de private sector hun baan verloren. Er werd nauwelijks actie ondernomen om de belastingontduiking te bestrijden.

Dramatische consequenties van een Griekse tragedie

Van de 324.000 kleine ondernemingen in Griekenland, waren een jaar later nog slechts 255.000 in bedrijf. Het is dus niet verwonderlijk dat Griekenland in een enorme recessie belandde (een krimp van 7,3 procent in de tweede helft van 2011, versus 0,6 procent in Portugal). En ondanks een reductie van het begrotingstekort, werden de doelstellingen van de overeenkomst met de *Trojka* niet gehaald. De socialistische regering leek alleen in actie te komen wanneer de periodieke controle door de *Trojka* plaatsvond. In de tijd daartussen bleef Papandreou passief.

Aan de vooravond van de zesde ondersteunings-tranche probeerde de regering – opgejaagd en in paniek – een 'idiote' belasting door te voeren op privaat eigendom, dat in sommige gevallen grensde aan confiscatie. Deze belasting wilde de regering via de elektriciteitsrekening innen, als gevolg waarvan tienduizenden Griekse burgers nu zonder elektriciteit zitten omdat ze deze belasting niet kunnen betalen. Het geld van de *bail-out* werd door de socialisten simpelweg gebruikt om het systeem te voeden. De maatregelen die met instemming van de *Trojka* zijn genomen, hebben de gezonde, productieve en integere krachten van Griekenland compleet gemarginaliseerd.

Het is dus geen wonder dat er nu dagelijks wordt gestaakt en gedemonstreerd. Er wordt onverantwoord in salarissen gesneden, soms wel met veertig procent. De werkloosheid is tussen juni 2010 en

juni 2011 met 231.000 personen toegenomen. Het totale aantal werklozen op een beroepsbevolking van vijf miljoen bedraagt nu bijna één miljoen. De belastingdruk stijgt dramatisch en wordt opgebracht door integere burgers, terwijl de zwarte economie onaangeroerd blijft. Deze afdaling in de onderwereld, heeft de Grieken verrast als een donderslag bij heldere hemel.

Liberaal hervormingsagenda voor een nieuw Griekenland

Ik ben trots op het feit dat de ALDE Group in het Europees Parlement de eerste en enige partij was die zich de tekortkomingen van de *bail-out* realiseerde en een ingrijpende koerswijziging voorstelde: snijden in de bureaucratie ten gunste van lucht voor de private sector en de consumenten. We zijn Guy Verhofstadt en Hans van Baalen en al onze liberale geestverwanten in Europa dankbaar voor hun steun. Dit is een grote stap in de goede richting. Veel ideeën zijn inmiddels tot andere politieke partijen doorgedrongen, maar alleen nadat de liberalen deze geïnitieerd hadden. Ik noem er enkele:

1. Een radicale verandering van de belastingen, saneren van de overheidsuitgaven en de nationale schuld: een reductie van tweederde van de publieke uitgaven en éénderde aan nieuwe belastingen;
2. Een institutioneel hervormingsprogramma gericht op de lange termijn, waarmee, met behulp van technische ondersteuning van de Europese Unie, corruptie en cliëntalisme in de Griekse politiek worden aangepakt;
3. Nieuwe prikkels voor economische groei (Herculesplan) en een herbestemming van de onder-

steuning door de *Trojka*;

4. Bevorderen nieuwe private investeringen in Griekenland, een en ander in samenwerking met de Europese Investeringsbank en mede op basis van de gelden die de privatiseringen opbrengen. Privatisering zou via een 'Treuhand'-constructie moeten verlopen op een moment dat de markt gunstig is. De opbrengsten moeten ten goede komen aan zowel de reductie van de nationale schuld als aan het bedrijfsleven;
5. Lagere rentepercentages dan de vijf procent die de lidstaten gebruiken (het IMF hanteert 3,5 procent);
6. Afwaardering van de Griekse schulden via een langere looptijd van leningen en het converteren van Griekse staatsobligaties in zogenaamde *Brady bonds*.

Zoals we allemaal wellicht weten kan het Chinese karakter voor 'crisis' ook gelezen worden als 'kans'. Europa kan sterker en hechter uit de crisis komen. Daarom zeg ik: begrijp Griekenland, steun Griekenland. In zijn 4000-jarige geschiedenis heeft Griekenland zijn bloed en ideeën gegeven voor Europa. Griekenland geniet de eer en het voorrecht om zich 'de moeder' van dit continent te mogen noemen. En het is inhumain om uw moeder in de steek te laten, terwijl ze juist steun nodig heeft op dit wrede uur. 'De moeder heeft de dure plicht zich te hervormen en een pijnlijk saneringsprogramma te doorlopen dat vele, vele jaren zal duren.'

Dora Bakoyannis leidt de liberale Democratische Alliantie in het Griekse parlement. Zij is oud-minister van Buitenlandse Zaken en oud-burgemeester van Athene.

HET COLLECTIVISME ZEGEVIERT ALS HET OM BUBBELS GAAT

EEN PLEIDOOI VOOR EEN LIBERALER KLIMAATBELEID

– Willem Joustra –

Sinds enige tijd worden er vraagtekens gezet bij de opwarming van de aarde, de effecten van broeikasgassen en de toename van CO₂ in de atmosfeer. Desalniettemin blijven ‘collectivistische stromingen’, zoals GroenLinks en PvdA, de boventoon voeren in het klimaatdebat, aldus Willem Joustra. In onderstaande bijdrage stelt hij dat deze politieke stroming het klimaat ‘gebruikt’ in haar strijd tegen het kapitalisme en beargumenteert hij dat het tijd wordt voor een liberaal klimaatbeleid.

De VVD liep in de jaren tachtig voorop als natuurpartij. Hoe is het toch gekomen dat de collectivistische stromingen, zoals GroenLinks en PvdA, dat overgenomen hebben? Het antwoord: CO₂. Voor planten is CO₂ vliegende mest die wij graag ter beschikking stellen, voor collectivisten het giftige bijproduct van het kapitalisme. Dat kapitalisme brengt ons onze duizelingwekkende welvaart. De brandstof waarop die welvaart draait is fossiel; olie, gas en kolen. Die stoffen raken natuurlijk vanzelf een keer op maar dat gaat veel te lang duren. Daar kan het collectivisme niet op wachten. Dus koppelen we het gebruik van die brandstoffen aan klimaatbeleid zodat we nu vast klaar zijn voor als het op raakt, ten koste van de welvaart als het moet.

De vrije markt zorgt ervoor dat als die brandstoffen opraken de prijs vanzelf stijgt en alternatieven rendabel worden. Een beetje geduld zou ons probleem vanzelf oplossen, zeker wanneer over 28 jaar de babyboomgeneratie overleden is. We hebben dan een krimpende bevolking, en minder mensen betekent minder brandstofverbruik en dus minder CO₂. De energieprijzen stijgt niet door tekort (er is nog voor tweehonderd jaar kolen uit Canada voor Nederland), maar door de drang tot CO₂-uitstoot te verminderen.

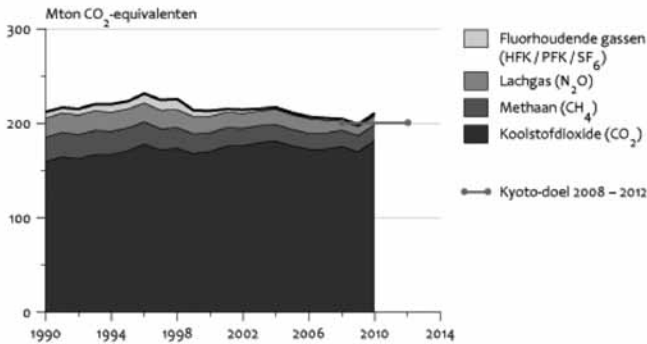
Wist u dat een kilowattuur stroom op de open markt ongeveer 0,05 eurocent kost? En dat u op uw rekening een veel hoger bedrag afrekent? Naast de gebruikelijke BTW wordt een opslag gerekend om verliesgevende takken van de energiemaatschappijen te subsidiëren. Windenergie bijvoorbeeld is verliesgevend, maar niet als je subsidie krijgt. De energiemaatschappij maakt vijftien procent winst op ex-

ploitatie van windmolens, elk jaar weer, dankzij uw hoge energierekening. Jaarlijks valt er 1,7 miljard euro op te strijken voor de Essents en Eneco's van deze wereld (exclusief de eenmalige miljardenbijdragen van het Rijk), met dank aan uw genereuze bijdrage. Uw energierekening is de afgelopen jaren niet zo sterk gestegen door de prijs van fossiele brandstoffen als wel door uw bijdrage aan windenergie.

En u doet die bijdrage graag, want u hebt het beste voor met het milieu. Maar is windenergie dan wel iets dat het milieu verder helpt? Dat valt te bezien: windmolens leveren volgens het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS) maar negentien procent van de tijd hun nominaal vermogen, omdat het niet altijd waait, en ook niet altijd even hard. Dus iets meer dan negen maanden per jaar moet u het doen met andere elektriciteit. Als het dan al voldoende waait is de windstroom niet constant, waardoor gascentrales op- en afgeregeld moeten worden om bij te springen. Daarom moet gewoon gas worden gebruikt, ook als het wel waait. Hoeveel CO₂ de windmolens precies besparen is onderwerp van discussie.

De ombudsman heeft de overheidsinformatie over windmolens afgelopen zomer ‘vooringenomen en onbehoorlijk’ genoemd. De overheid weet namelijk niet hoeveel CO₂ – de bubbels in de champagne – bespaard is met al die windmolens tot nu, en aannames van honderd procent besparing waren in elk geval niet waar. De reden om zoveel belastinggeld in molens te steken is CO₂-uitstootvermindering. Hoeveel CO₂-uitstoot hebben we verminderd met alle klimaatmaatregelen bij elkaar sinds 1990? Niks. En daar was het toch allemaal om begonnen.

Emissie broeikasgassen

Bron: Emissieregistratie.

PBL/feb12/0165
www.compendiumvoordeleefomgeving.nl

Grafiek 1. Emissie broeikasgassen.¹

De collectivistische manier van CO₂-uitstoot verminderen met windmolens heeft geen effect. De liberale individualistische manier wel: als u nu uw lampen uit doet bespaart u CO₂. Als u nu op de fiets boodschappen doet in plaats van met de auto bespaart u CO₂. Als u een aardwarmtesysteem koopt ter vervanging van uw boiler bespaart u CO₂. Alleen individuele keuzes die u nu kunt maken. Als u het de moeite waard vindt, onder dwang van de markt, en niet onder dwang van de overheid. Het aardige van liberalen is dat ze dit doen zonder anderen ervoor te laten betalen.

Het CO₂-besparingseffect van de subsidies die naar windhandelaren gaan kan veel groter worden als we overschakelen naar een meer individualistisch liberaal systeem, waarbij niet de energiebedrijven profiteren, maar u. Wanneer de overheid bijspringt op uw zonnecellen en zonneboiler of aardwarmtepomp maakt u zelf warmte en stroom. U levert op een zonnige dag kilowatturen terug aan het elektriciteitsnet tegen hetzelfde tarief dat u ervoor betaalt als u 's avonds van het net afneemt. Gevolg: uw meter draait terug, u stookt geen gas meer, uw energierekening slinkt. Als u tweederde van uw installatie zelf financiert en de overheid het overige bedrag, is dat een eenmalige overheidsbijdrage, die 20 tot 25 jaar mee gaat. De windhandelaren hebben *elk jaar* 1,7 miljard euro nodig om de molens draaiende te houden. In plaats van oneindig lang windhandelaren subsidiëren kunnen we veel meer effect sorteren door u te subsidiëren. Als we tien jaar de individuele manier van

subsiëren toepassen is elk huis voorzien van groene energie waarbij uw uitstoot gereduceerd is tot bijna niks. Afhankelijk van hoeveel u uitademt, want u ademt zelf ook CO₂ uit, vooral als u sport.

Voorstanders van windenergie stellen vaak dat windenergie over vijftien jaar wel rendabel zal zijn. Dan is het verstandig om over vijftien jaar in die molens te investeren, en niet nu. Want de technische levensduur is ongeveer twaalf jaar, dus die molens zijn een desinvestering. En dat terwijl we nu wel wat kunnen doen. Die zonneboilers en warm-

tepompen hebben namelijk wel direct resultaat: u neemt minder gas af, en dat vertaalt zich direct naar een CO₂-reductie – tenzij u met uw gas iets anders doet dan verbranden, maar dat laat ik maar buiten beschouwing.

Of u dan ook direct het klimaat redt is niet helemaal duidelijk. CO₂ besparen moet schijnbaar om de opwarming van de aarde te stoppen. Wat dat betreft is er goed nieuws. Volgens METOffice, een gerenommeerd instituut dat haar temperatuurgegevens aan de Verenigde Naties levert – u mag zelf bepalen of dat een aanbeveling is –, is de opwarming van de aarde in 1998 gestopt. De vlakke lichtgrijze lijn in *grafiek 2* is de trendlijn berekend met de lineaire regressie methode. In buitenlandse kranten kon u dit al vernemen, voor onze binnenlandse pers is goed nieuws geen nieuws. Terwijl de champagne ontkurkt zou mogen worden zou ik denken.

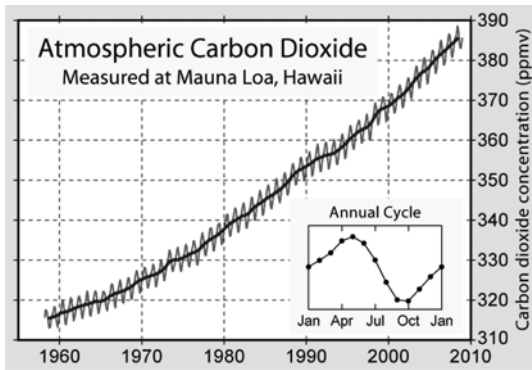

Grafiek 2. Temperatuur anomalie vanaf april 1998.^{A,2}

Nederland stoot maar 0,58 procent van het door de mensheid gemaakte CO₂ uit. Als wij honderd pro-

A Y-as is 'best estimate anomaly x1000'.

cent reductie bewerkstelligen reddend we het klimaat voor 0,58 procent.³

Grafiek 3. Toename CO₂ in atmosfeer sinds 1960.⁴

Op wereldschaal is de hoeveelheid CO₂ in de atmosfeer de afgelopen decennia, sinds 1960, slechts toegenomen tot 0,039 procent, zoals te zien is in grafiek 3. De zwarte lijn is het gemiddelde verloop. Een gedeelte van de toename komt door menselijke activiteit. Bij het zien van deze grafiek wordt u geacht verschrikt en angstig uzelf in schuldgevoel onder te dompelen. Maar naast dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet is toegenomen, is er ondanks die CO₂-toename nog meer goed nieuws. Want wat blijkt? Er zijn niet meer overstromingen door opwarming. Er zijn niet meer orkanen door opwarming. De Noordpool heeft nog steeds minstens drie miljoen vierkante kilometer ijs. De Zuidpool is aangegroeid. Het is helemaal niet zeker of 'het klimaat verandert met desastreuze gevolgen en het komt door de mens.'

Het VN-instituut dat ons op de hoogte moet stellen van het klimaat heet het IPCC, en dat verkondigt sinds 1990 hel en verdoemenis. Het IPCC is op de vingers getikt vanwege paniekzaaijrij met overdrijvingen die goedmoedig 'fouten' worden genoemd, maar net zo goed onder de definitie 'misleidende leugens' kunnen vallen. Na wat geharrewar heeft het IPCC beterschap beloofd. Dankzij de motie-Nepperus uit 2010 is er beloofd meer wetenschap te gaan bedrijven. Dat betekent dat beweringen bewezen moeten worden, en niet zomaar aangenomen. De wetenschappers buitelen namelijk vechtend over straat over de echte invloed die de mens heeft, want die lijkt sterk overdreven. De IPCC-rapporten lijken soms meer op Greenpeace folders dan op wetenschappelijke rapporten. Sinds de Brent Spar weten we van Greenpeace dat ze wel eens een factor duizend overdrijven.

Met dat gegeven worden we geacht verstandig beleid te vormen. Puur sturend op het voorzorgsbeginsel zouden we ons moeten wapenen tegen de dreiging die ons wordt voorgehouden. Maar dan wel met effectieve maatregelen. Als we ons tegen dreigend onheil willen wapenen moeten we de omvang van het probleem kennen. Dan kunnen we een inschatting maken van welke maatregelen vereist zijn. Als het gaat om twintig centimeter zeespiegelstijging en meer regen zijn dijkverzwaring en verbeteren van de riolering passende maatregelen.

Ons doel om de CO₂-productie te reduceren, zodat de aarde niet opwarmt, wordt in ieder geval op deze manier niet gehaald. En gezien de afgelopen periode is het ook maar de vraag of het zin heeft. Als we dan uit voorzorg maatregelen nemen, dan zijn de individualistische 'doe het zelf energie bij de mensen thuis' maatregelen meer in lijn met een liberale partij als de VVD dan de collectivistische maatregelen die we nu nemen.

Alles zit erin: uw klimaatreddende activiteiten worden individualistisch; u bepaalt de maatregelen die u neemt. (Zoals u ook de cultuursector kunt redde wanneer u vaker naar het theater gaat in plaats van televisie kijkt.) De overheid springt alleen bij als u de aanvangsinvestering voor het grootste deel zelf doet. Uw investering heeft direct resultaat op het verminderen van uw fossiele energieverbruik. Maar het wordt nog liberaler: de overheid krijgt minder aardgasbaten en minder opbrengsten uit heffingen. En minder geld voor de overheid is minder centrale macht.

Ondertussen gaan we de komende jaren tientallen miljarden besteden aan klimaatsubsidies. Het moet van 'Europa', hoor ik de windmolenvoorstanders weleens zeggen. De Algemene Rekenkamer heeft in 2010 een rapport geschreven waarin zelfs zij niet kan zeggen hoeveel kosten er ten behoeve van het klimaat worden gemaakt, omdat de overheid het zicht volkomen kwijt is. Het kost in ieder geval miljarden euro's per jaar. Voor een fractie van deze kosten hebben we nog tachtig jaar de tijd om de dijken op te hogen en riool capaciteit te vergroten. Deze maatregelen zijn erg effectief en zijn stuivertjes werk vergeleken met het proberen CO₂-productie te reduceren. Aanpassen aan de eventueel veranderende omstandigheden is veel goedkoper dan wat we nu pogen. Door de eeuwen heen is gebleken dat de mens een hoog adaptatievermogen heeft.

Wanneer we het klimaatbeleid transformeren naar een liberaal beleid zijn er alleen maar voordelen.

Goed voor de staatskas, de subsidie is eenmalig in plaats van oneindig; transformatie van windenergie naar individualistische opwekking geeft de burger de voordelen van het goedkoop energie opwekken en daar waar nodig toch gebruik te kunnen maken van de reeds gebouwde gas- en kolencentrales. De inhalige energiemaatschappijen moeten hun eigen broek weer ophouden. U verdient uw installatie in tien jaar terug. En laten we wel wezen; voorlopig gaat u uw huis toch niet verkopen. Daarnaast wordt de overheid kleiner. Er wordt minder CO₂ geproduceerd, maar dat is eigenlijk een neveneffect waarvan we niet helemaal weten hoeveel voordeel het heeft.

Wanneer de natuur ruimte krijgt tiert ze welig. Wanneer we het milieu en de natuur echt een steun in de rug willen geven kan de Markerwaard worden ingepolderd en bebost voor een fractie van de klimaatkosten. Ruimte voor alles wat groeit en bloeit.

We zouden snelwegen kunnen overkappen. De bevolking laten krimpen en bebouwde ruimte afstaan aan het bos. We zouden het onderwijs kunnen verbeteren. Het Persoonsgebonden Budget (PGB) in stand houden. We zouden de belastingen kunnen verlagen. Of ga zo maar door.

Willem Joustra studeerde Natuurkunde, Scheikunde en Nederlands Recht in Utrecht. Hij is ICT-manager en VVD-Statelid in de Provincie Utrecht.

Noten:

- 1) <http://www.emissieregistratie.nl/>.
- 2) Bron: monthly series <http://www.metoffice.gov.uk/hadobs/hadcrut3/diagnostics/global/nh%2Bsh/index.html/>.
- 3) <http://www.eia.gov/>.
- 4) <http://www.noaa.gov/>.

In onderstaande bijdrage stelt Maurice Hoogeveen dat assimilatie en verantwoordelijkheid sleutelbegrippen in het integratiedebat zouden moeten vormen. Aan de hand van Bourdieu's sociologische theorie van uitsluitingsmechanismen tracht hij deze stellingname te onderbouwen. Daarbij beargumenteert hij dat een liberale assimilatiepolitiek mogelijk is, zonder dat dit botst met de vrijheid van het individu.

Sinds Pim Fortuyn aan het begin van deze eeuw de problemen die door de grootschalige migratie veroorzaakt werden aan de kaak stelde, woedt het debat over het 'multiculturele drama' en de gevolgen daarvan nog steeds in alle hevigheid. Inmiddels is het debat vooral gericht op de radicale islam en problemen veroorzaakt door Oost-Europese immigranten. Waarbij het eerste punt vooral de PVV het monopolie in het debat heeft, is het tweede punt bij meerdere partijen een belangrijk punt van zorg. De Haagse PvdA-wethouder Marnix Norder waarschuwde in november 2010 voor een 'tsunami aan Oost-Europeanen', staatssecretaris Paul de Krom zei in 2009 dat hij niet zat te wachten op een 'nieuw multicultureel en sociaal drama' en onlangs was er veel ophef over het meldpunt Oost-Europeanen van de PVV. Het is duidelijk dat immigratie en integratie het debat ook in de toekomst nog zullen bepalen, want in de aankomende jaren zal immigratie blijven plaatsvinden en zullen grote groepen immigranten en hun nazaten nog niet zijn geïntegreerd.

Er zijn verscheidene definities van integratie, variërend van integratie met behoud van de eigen cultuur (multiculturalisme) tot het volledig opgaan in de samenleving (assimilatie). Het probleem van multiculturalisme is dat het vrijwel onmogelijk is dat immigranten volledig kunnen participeren in een maatschappij zolang zij vasthouden aan normen, waarden en gebruiken die niet in de samenleving waarin zij zich bevinden gebruikelijk zijn of die soms helemaal niet worden geaccepteerd. Op deze manier worden immigranten en hun nazaten door de maatschappij buitengesloten, maar sluiten zij zichzelf tevens buiten door vast te houden aan gedrag dat als 'vreemd' wordt ervaren. Het zal voor hen lastig zijn om te stijgen op de sociale ladder. Dit sluit aan bij historische en sociologische benaderingen van integratie, waar het gaat om de vraag in hoeverre nieuwkomers door de gevestigde samenleving in de eerste plaats als 'anders' worden gezien, als

behorend tot een andere groep, en als consequentie daarvan in een groot aantal opzichten als 'anders' en wellicht als 'buitenstaanders' behandeld worden.¹

Het is daarom plausibel om integratie als geslaagd te beschouwen wanneer een individuele immigrant, of een groep immigranten, niet meer als buitenstanders worden beschouwd, maar volledig zijn geaccepteerd als 'eigen' onderdeel van de samenleving. Integratie is daarom fundamenteel een proces waarbij immigranten opgaan in en geaccepteerd worden door de samenleving als geheel. Het gaat in principe niet om het economische succes van immigranten, want ook met economisch succes kunnen zij nog steeds als buitenstaander worden beschouwd. De samenleving past zich tijdens het integratieproces ook onontkoombaar aan nieuwe invloeden die de immigranten met zich meenemen aan, wat betekent dat deze invloeden uiteindelijk worden gezien als geaccepteerd onderdeel van de samenleving. Hierbij valt te denken aan de verschillende van oorsprong buitenlandse invloeden op het hedendaagse Nederlandse dieet. Deze aanpassingen zijn echter wel vrij gering.

Het integratieproces is goed aan te tonen door Pierre Bourdieu's sociologische theorie van uitsluitingsmechanismen en in het bijzonder die van *cultureel kapitaal* als uitgangspunt te nemen.² Bourdieu, overigens een marxistisch georiënteerde socioloog, omschrijft in zijn theorie drie soorten aan elkaar gerelateerd kapitaal die de sociale positie van personen in een maatschappij bepalen. Dit zijn economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Waar economisch kapitaal alle middelen van financiële waarde zijn en sociaal kapitaal het sociale netwerk, is cultureel kapitaal het belangrijkste kapitaal dat een individu bezit. Het bestaat uit een individu's culturele smaak, linguïstische capaciteiten, gedrag, normen en waarden. Het is soms iets duidelijk, bijvoorbeeld de culturele voorkeur van een individu, maar vaak is het veel moeilijker te definiëren en is het niet tastbaar. Om-

gangsvormen, taalgebruik, en voedselvoorkeur zijn allen voorbeelden van cultureel kapitaal. Daarnaast is cultureel kapitaal voor een groot deel aangeleerd tijdens de opvoeding en is daarna moeilijk te veranderen. Hierdoor heeft iedereen een eigen cultureel kapitaal dat in grote mate afhankelijk is van de sociale achtergrond waarin iemand is geboren. Mensen uit een arbeidersfamilie hebben bijvoorbeeld een ander cultureel kapitaal dan iemand uit de elite. Cultureel kapitaal is cruciaal omdat het de spil is van een mechanisme dat individuen en groepen in- en uitsluit.

In dit in- en uitsluitingsmechanisme gaat het er uiteindelijk om welk cultureel kapitaal 'leidend' is in een bepaalde omgeving of situatie. Bourdieu heeft hiervoor het concept *field* omschreven. Een *field* is een sociale omgeving met actoren (individuen of groepen) met een configuratie van sociale rollen, posities en structuren. Om opgenomen te worden in de hiërarchie van een *field* is een bepaald cultureel kapitaal nodig dat de toelating en het functioneren daarin toestaat. Er is een grote verscheidenheid aan *fields* die variëren in abstractie, zoals een natiestaat, de wetenschap of de arbeidsmarkt, tot wat duidelijker afgebakende verbanden zoals verenigingen, clubs en partijen. In alle gevallen is er sprake van een specifiek *leidend* cultureel kapitaal dat individuen moeten bezitten indien zij in een bepaalde *field* 'geaccepteerd' willen worden door te laten zien dat hij of zij één van de 'onzes' is. Nederland als natiestaat is een dergelijk *field* en heeft zijn eigen leidende cultureel kapitaal dat onder andere bestaat uit geschreven en ongeschreven gedragsregels, normen en waarden en de Nederlandse taal. Wanneer iemand cultureel kapitaal bezit dat niet bij de Nederlandse aansluit, zoals een eerste generatie immigrant, zal deze persoon zowel bewust als onbewust worden buitengesloten. Wanneer iemand wel het juiste cultureel kapitaal bezit, dan zal deze persoon automatisch herkend worden als een Nederlander. Overigens betekent het niet dat elke Nederlander al het Nederlandse culturele kapitaal bezit, Nederland bestaat namelijk zelf uit verschillende culturen. Het gaat er echter om dat de culturele kenmerken van deze culturen allemaal worden geaccepteerd als Nederlands.

Bourdieu betoogt dat het cultureel kapitaal van de hogere klassen is gelegitimeerd en in de samenleving leidend is. De legitimatie van cultureel kapitaal is een feit wanneer culturele kenmerken door een relatief grote groep geaccepteerd worden als een signaal van hoge status. Dit staat in contrast met andere voorkeuren, die voortdurend onder druk staan door een lagere status en afgekeurd worden door

de dominante, hogere klasse. Bourdieu noemt het afkeuren van ander cultureel kapitaal *symbolic violence*. Toch is het zo dat er gewaardeerde culturele signalen zijn binnen niet-dominante klassen. Deze worden echter vrijwel alleen gewaardeerd door de eigen groep. Het cultureel kapitaal is daarom volgens Bourdieu het mechanisme van in- en uitsluiting van zowel individuen als groepen en hetgeen klassenverschillen versterkt.

Vanuit liberaal oogpunt is er natuurlijk veel te zeggen over de marxistische inslag van het werk van Bourdieu. De klassenstrijd die hij als uitgangspunt neemt is een typisch socialistische grondslag, terwijl liberalen uitgaan van het individu. Daarnaast lijkt Bourdieu's theorie vrij deterministisch omdat deze uitgaat van min of meer statische klassen, terwijl de afgelopen decennia mensen sociaal erg mobiel bleken te zijn, ondanks hun oorspronkelijke achtergrond. Toch is het cultureel kapitaal een krachtig concept, omdat het laat zien hoe mensen tegen elkaar aankijken en beoordelen. Dit is juist zo cruciaal bij de integratie van immigranten en hun kinderen. We hadden al eerder geconstateerd dat er sprake is van integratie wanneer immigranten niet meer als buitenstaanders worden beschouwd, maar als geaccepteerd onderdeel van de samenleving. Dit betekent dat zij op een bepaald punt het cultureel kapitaal moeten bezitten dat is geaccepteerd als leidend.

Immigranten hebben vanzelfsprekend niet hetzelfde cultureel kapitaal als autochtone Nederlanders. Zij zijn immers niet hier geboren en hebben hun cultureel kapitaal opgedaan in hun vaderland. Overigens is er wel een verschil tussen immigranten, een Pool zal meer gemeen hebben met Nederlands cultureel kapitaal dan een Marokkaan. Daarnaast zal een Marokkaan afkomstig uit een verwesterde Marokkaanse stad ook meer affiniteit hebben met het Nederlands cultureel kapitaal dan een Marokkaan uit het Rifgebergte. Het is echter voor de meeste eerste generatie immigranten moeilijk om succesvol te integreren in een vreemde samenleving, omdat zij altijd kenmerken van een andere cultuur met zich meedragen. Hoe groter de culturele afstand, hoe meer kans dat het culturele kapitaal afwijkt van de norm in de maatschappij. Een accent, een hoofdhoek, het anders tonen van emoties zijn hier voorbeelden van. De nakomelingen van immigranten zullen logischerwijs minder cultureel verschillen van autochtonen, maar vanwege hun culturele achtergrond die door hun ouders wordt aangeleerd blijven die verschillen zich, al zullen ze wat subtieler zijn, manifesteren.

Dit betekent dat de integratie op zijn minst een

paar generaties duurt waardoor immigranten en hun nakomelingen zich moeilijker kunnen ontplooiën in de maatschappij dan autochtonen. De samenleving is immers gebouwd op autochtoon cultureel kapitaal. Een goed voorbeeld hiervan zijn de kansen van immigranten op de arbeidsmarkt. Zoals bekend, al is er variatie tussen de verschillende groepen, werken veel immigranten en hun nakomelingen in de laagst verdienende sectoren. Daarnaast is er ook sprake van een relatief hoge uitkeringsafhankelijkheid.³ Dit heeft verschillende oorzaken. Naast het relatief lage opleidingsniveau van immigranten is er een geaccepteerde Nederlandse arbeidsethos. Zowel het schoolstelsel als het arbeidsethos is het resultaat van het leidende culturele kapitaal. Punctualiteit, bepaalde kleding, solliciteren, het zijn allemaal zaken met geschreven en ongeschreven regels die bij de meeste autochtonen bekend zijn, maar niet noodzakelijkerwijs in andere culturen. De kans dat een werkgever tijdens een sollicitatieprocedure een immigrant kiest die niet al die subtiliteiten beheerst, oftewel het geaccepteerde cultureel kapitaal niet bezit, terwijl hij ook de keuze heeft uit autochtonen die dat wel hebben is relatief klein. Deze vorm van *symbolic violence* maakt het voor immigranten moeilijk om sociaal te stijgen omdat zij op deze manier onbewust minder toegang hebben tot werk en inkomen.

Tussen immigrantengroepen zijn wel verschillen. De eerste generatie Chinese immigranten in Nederland is zeer naar binnen gericht, terwijl hun kinderen over het algemeen als volwaardig onderdeel van de Nederlandse samenleving worden geaccepteerd. Zij hebben zich in korte tijd grotendeels geassimileerd en identificeren zich sterk met de Nederlandse samenleving.⁴ Immigranten van Marokkaanse afkomst zijn minder succesvol. Zij worden veelal nog gezien als buitenstaanders en voelen zich buitengesloten, dat geldt juist ook voor de tweede en derde generatie.⁵ Dit komt vooral omdat de Chinezen zich meer op assimilatie hebben gericht, het aannemen van het cultureel kapitaal van de samenleving, terwijl de Marokkanen zich meer vasthouden aan hun oorspronkelijke cultuur.

Jarenlang is volgehouden dat integreren met behoud van eigen cultuur, het multiculturalisme, de sleutel was tot succesvolle integratie, maar juist die eigen cultuur belemmert de integratie in de maatschappij. Mensen met een cultuur die verschilt van het leidende culturele kapitaal worden als buitenstaanders beschouwd. Dit is niet alleen onwenselijk omdat het de integratie belemmert, maar ook omdat het multiculturalisme oneerlijke verwachtingen schept bij de immigranten zelf. Immers, zij ver-

wachten dat zij zich zowel privé als publiekelijk op hun manier cultureel kunnen blijven uiten. In eerste instantie lijkt die observatie ook te kloppen. In Nederland worden andere culturele uitingen gelukkig gewoon toegestaan, maar omdat hun cultureel kapitaal geen onderdeel uitmaakt van het leidende cultureel kapitaal, worden immigranten gezien als buitenstaanders en niet volledig geaccepteerd als onderdeel van de samenleving. Dit vermindert de kans van veel immigranten op sociale mobiliteit, hetgeen leidt tot frustratie en onvrede. Integratie gericht op assimilatie is daarom de enige oplossing en zet de deur open naar acceptatie door en succes in de maatschappij. Dit betekent niet dat immigranten verplicht op Koninginnedag zichzelf in het oranje moeten uitdossen. Het gaat erom dat immigranten die culturele eigenschappen zich eigen maken zodat zij in de maatschappij op eigen benen kunnen staan, zoals de taal, normen en waarden en gedragsregels. Dit is niet gemakkelijk en zal niet altijd even goed lukken, maar zal de eerste stap tot volledige acceptatie in de samenleving zijn. Uiteindelijk zal het in- en uitsluitingsmechanisme diegenen insluiten die het leidende culturele kapitaal overnemen, waardoor zij in feite volledig zijn geïntegreerd.

De vraag is hoe een liberale assimilatiepolitiek er uit kan zien, zonder dat het botst met de vrijheid van het individu. De staat gaat immers niet over de cultuur van mensen. Het officiële VVD-standpunt geeft hier gedeeltelijk al een antwoord op. Deze stelt dat van immigranten wordt verwacht dat zij zelf verantwoordelijk zijn voor hun integratie door zich aan te passen, de taal te leren en een bijdrage te leveren aan de samenleving.⁶ Dit is inderdaad de kern. De integratiepolitiek moet zich concentreren op de verantwoordelijkheid van immigranten, maar ook op die van de maatschappij. De samenleving moet duidelijke verwachtingen scheppen wat er van immigranten wordt verwacht. Aan nieuwkomers moet op een positieve manier duidelijk worden gemaakt dat er een leidende cultuur is, de Nederlandse, waarin immigranten en hun nakomelingen zoveel zouden moeten assimileren indien zij geaccepteerd willen worden en succesvol zijn. Zodra deze helderheid wordt geboden, kunnen er geen misverstanden ontstaan over de verwachtingen die de maatschappij heeft.

Cultureel kapitaal is echter niet volledig af te leren, dus kan niet worden verwacht dat immigranten hun oude cultuur helemaal laten vallen. Het gaat erom dat zij zich zo aanpassen dat zij kunnen meedraaien in de samenleving. Het is verder de vraag of de overheid een rol heeft wanneer immigranten die weigeren vrouwen handen te schudden, geen baan

krijgen vanwege het dragen van een *niqaab*, of de Nederlandse taal niet willen leren. In principe zou dit niet zo zijn, wanneer mensen zich aan hun cultuur vast willen houden, dan kan de staat hen niet dwingen om zich aan te passen. Echter, wanneer deze mensen aankloppen voor een uitkering omdat zij geen baan kunnen vinden, dan is het moeilijk vol te houden dat de belastingbetaler moet opdraaien voor iemand die zijn of haar integratie bewust frustreert. Aan overheidsbijdrages kunnen wel eisen worden gesteld en deze kunnen worden gekoppeld aan de verantwoordelijkheid van immigranten om te integreren. Dat is een sterke prikkel voor assimilatie.

Ook met een duidelijke assimilatiepolitiek zal de integratie van immigranten vaak enkele generaties duren, al hebben we geconstateerd dat dit sterk kan verschillen tussen groepen immigranten. Het leren van alle subtiliteiten waaruit cultureel kapitaal bestaat is een lang proces. Hier moet de maatschappij ook duidelijk in zijn, ook voor zichzelf. Het is een illusie om te veronderstellen dat immigranten en hun nakomelingen binnen enkele jaren geïntegreerd zullen zijn, op enkele uitzonderingen na. Toch zal de assimilatiepolitiek op de meest korte termijn resultaat boeken. Immigrantengroepen zullen sneller worden gezien als onderdeel van de samenleving waardoor zij meer kans hebben op succes in de maatschappij. Assimilatie bevordert daarom op deze manier de

sociale rechtvaardigheid, al is het vooral afhankelijk van de immigranten en hun nazaten zelf. Hun eigen verantwoordelijkheid is hierbij essentieel. Daarom zal in de toekomst het integratiedebat zich vooral moeten richten op assimilatie en verantwoordelijkheid. Alleen op deze manier is duidelijkheid te scheppen voor zowel autochtoon als immigrant en wordt een nieuw multicultureel drama voorkomen.

Maurice Hoogeveen studeerde Sociale Geschiedenis in Leiden, Parijs en Oxford en studeerde in 2010 af. Op dit moment is hij werkzaam als persoonlijk medewerker van VVD-Tweede Kamerlid André Bosman.

Noten:

- 1) J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993*, Amsterdam, 1994, p. 15.
- 2) P. Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste*, Cambridge, 1984.
- 3) Sociaal Cultureel Planbureau, *Jaarrapport integratie 2011*, Den Haag, 2012.
- 4) M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders. Van horeca tot hogeschool*, Den Haag, 2011.
- 5) J. Omlo, *Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen*, Delft, 2011.
- 6) <http://www.vvd.nl/standpunt/1327/integratie/>, ingezien op 20-02-2012.

Nieuw verschenen:

Geschrift 114 van de prof.mr. B.M. Teldersstichting

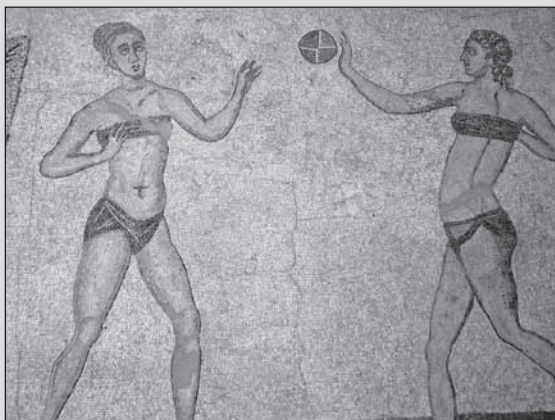
Manifestaties van de vrijheid des geestes Een liberale kijk op cultuur en sport

Het geschrift *Manifestaties van de vrijheid des geestes. Een liberale kijk op cultuur en sport* is op 7 maart gepresenteerd tijdens een persconferentie. Bij die gelegenheid werd het rapport overhandigd aan Joop Daalmeijer (voorzitter Raad voor Cultuur) en Jan Rijpstra (voorzitter van de Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding en voormalig woordvoerder Sport namens de VVD-fractie in de Tweede Kamer). In hun toespraken verwelkomden zij beide de bijdrage van de Teldersstichting aan het lopende debat over het cultuurbeleid en prezen zij het initiatief voor een discussie over het sportbeleid.

Namens de werkgroep vatte Mark van de Velde tijdens de persconferentie de hoofdlijnen van het geschrift samen. Het geschrift neemt een aantal legitimatiegronden onder de loep die vaak – maar lang niet altijd terecht – worden gehanteerd ter rechtvaardiging van overheidsbemoeienis met cultuur en sport. Daarnaast wordt vanuit de liberale beginselen een aantal specifieke ontwikkelingen in het cultuur- en sportbeleid kritisch besproken, zoals de Geefwet die doneren aan culturele instellingen aantrekkelijker moet maken en de toenemende maatschappelijke en politieke aandacht voor de leefstijl van burgers.

Bij de opstelling van *Manifestaties van de vrijheid des geestes* waren betrokken: Ivo van Hilvoorde (sportfilosoof aan de VU Amsterdam), Floor Ockers (docent Beeldende Vorming en kunstenaar); Charlotte Rommes (Commissie Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland), Patrick van Schie (directeur van de Teldersstichting), Cas Smithuijsen (directeur Boekmanstichting) en Mark van de Velde (medewerker Teldersstichting).

Het rapport is nu verkrijgbaar bij de Teldersstichting voor € 15,75. Het is per e-mail te bestellen via info@teldersstichting.nl of telefonisch 070-3631948.

Teldersstichting

